ADVIES INZAKE DE ERKENNING VAN HET LIMBURGS ALS STREEKTAAL

INHOUD:

ADVIES INZAKE DE ERKENNING VAN HET LIMBURGS ALS STREEKTAAL

0. *Woord vooraf* 1
1. *Terminologische definities* 2
2. *Algemene overwegingen* 4
3. *Situatie van het Limburgs m.b.t. de erkenningscriteria* 6
4. *Andere overwegingen* 6
5. *Conclusie* 9

Appendix: concrete maatregelen 10

BIJLAGEN

— *SITUATIESCHETS BETREFFENDE HET LIMBURGS*

1. *Vooraf* i
2. *Limburg als diglottisch gebied* i
3. *Specifieke kenmerken van het Limburgs* ii
4. *Limburgs als Middenrijnlands: historische positie* v
5. *Maatschappelijke presentie en status van het Limburgs* vi
6. *Culturele presentie en status van het Limburgs* viii

Aanhangsels:

kaart 1: Nederlandse dialecten volgens Van Ginneken
kaart 2: isoglossen in Nederlands en Belgisch Limburg
kaart 3: dialecten in hun afstand tot het Haarlems naar de Feature Frequency Method (Hoppenbrouwers)
lexicografisch overzicht

— *ATTEST DR. J. BERNS*
— *ATTEST PROF. DR. L. KREMER*
— *ATTEST PROF. DR. A. WEIJNEN*
— *EUROPEES HANDVEST VOOR DE STREEKTALEN OF TALEN VAN MINDERHEDEN*
— *TEKST "EXPLANATORY REPORT"* (Nederlandse versie)

ADVIES INZAKE DE ERKENNING VAN HET LIMBURGS ALS STREEKTAAL

uitgebracht door de Werkgroep Erkenning Limburgs als Streektaal op verzoek van de Vereniging Veldeke Limburg

0 Woord Vooraf

0.1. Dit advies wordt uitgebracht door de "Werkgroep Erkenning Limburgs als Streektaal"; deze werkgroep is bijeengeroepen op initiatief van de vereniging "Veldeke Limburg", die daartoe op haar beurt was opgewekt door het Provinciebestuur van (Nederlands) Limburg. De werkgroep bestaat uit de volgende personen: prof. dr. J.Th. Leerssen, voorzitter (hoogleraar Europese Studies, Universiteit van Amsterdam); dr. H. Crompvoets, secretaris (wetenschappelijk hoofdmedewerker, Vakgroep Algemene Taalwetenschap en Dialectologie, Katholieke Universiteit Nijmegen); drs. P. Bakkes (docent Nederlandse Taal- en Letterkunde, Hogeschool Katholieke Leergangen, Sittard); lic. R. Belemans (dialectoloog, Instituut voor Naamkunde en Dialectologie, Katholieke Universiteit Leuven); dhr. L. Gillessen (Vorsitzender der Volkskundlichen Arbeitsgemeinschaft Erkelenz); lic. J. Segers (dialectoloog, secretaris van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Hasselt); dhr. F. Walraven (docent Nederlandse Taal- en Letterkunde, College Sittard). De werkgroep heeft dit advies vastgesteld op 1 maart 1996.

0.2. De in dit advies gememoreerde feiten worden nader toegelicht in de bijlage "Situatieschets betreffende het Limburgs"; voorts verwijst de onderstaande tekst naar de tekst van het Europees Handvest voor Streektalen en Talen van Minderheden en het daarbij behorende "explanatory report", alsmede naar de attesten van drie experts van wie de werkgroep extern advies heeft ingewonnen: dr. J. Berns, hoofd afd. dialectologie van het P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde; prof. dr. L. Kremer, hoogleraar aan de Universiteit van Antwerpen (RUCA); prof. dr. A.A. Weijnen, emeritus hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

1 TERMINOLOGISCHE DEFINITIES.

1.1. *"Limburgs"*.

Onder "Limburgs" wordt hier pragmatisch verstaan: de streektaal zoals gesproken, in zijn diverse varianten, in de Nederlandse provincie Limburg. Dit administratief gebied vormt ook in taalgeografische zin een eenheid, daar het — anders dan andere Nederlandse gewesten — grotendeels ten Oosten ligt van de zog. Uerdingerlijn, en zich aldus op kenmerkende wijze onderscheidt van het Algemeen Nederlands en zijn varianten en dialecten elders in het Nederlandse taalgebied; alle dialecten van het Limburgs bevinden zich in een gelijksoortige situatie tegenover het Algemeen Nederlands (AN).

Ruw geschat is het Limburgs de dagelijkse omgangstaal voor meer dan een miljoen sprekers, verdeeld over de beide Limburgen. Gemiddeld ca. 75% van de bevolking van de Nederlandse provincie Limburg (d.w.z. ca. 750.000 personen) is Limburgstalig; het Limburgs strekt zich aan de westzijde van de Nederlandse landsgrens uit over de provincie Belgisch-Limburg, en zet zich aan oostelijke zijde van de landsgrens voort in de Rijnlandse dialectgroep van het Duits. Binnen het hier geldende bestek is alleen het Nederlandse gebied aan de orde.

Het Limburgs dient niet te worden verward met de regionale tongval waarmee Limburgers het AN realiseren (zachte g, brouwende r, melodisch accent). Limburgs als streektaal is iets anders dan een Limburgs accent bij het bezigen van AN.

1.2. *"Streektaal", "taal", "dialect", "erkenning"*.

Onder "streektaal" wordt hier verstaan: een verbaal communicatiesysteem dat aan een welomschreven regio (en in die regio wonende sprekersgroep) eigen is, niet de status geniet van officiële landstaal maar daarvan wel duidelijk verschilt (vgl. Handvest art. 1.a.i, expl.rep. 1). De filologisch-linguïstische verhouding tussen streektaal en landstaal is bij deze socio-geografische definitie niet in het geding: streek- en landstaal kunnen nauw verwant zijn (Andalusisch-Spaans, Beiers-Duits), minder nauw verwant (Fries-Nederlands, Sardisch-Italiaans, Corsicaans-Frans) of volstrekt los-staand (Baskisch-Spaans, Laps-Zweeds).

1.2.1. Het heeft weinig zin om het begrip "streektaal" vast te leggen op de ingesleten maar misleidende antinomie tussen "taal" en dialect"; immers, de taalwetenschap erkent geen categorisch taxonomisch verschil tussen die beide begrippen ("een taal is een dialect met een eigen leger en vloot"). Ten principale zij opgemerkt dat het begrip "dialect" naar betekenis en

bijklank sterk verschilt al naar gelang dit woord in een taalwetenschappelijke dan wel alledaagse context wordt gebezigd, en dat het begrip daarom tot grote misverstanden en verwarring aanleiding kan geven. (Vgl. hieronder, § 4.1).

Het Handvest stelt expliciet dat "de dialecten van de officiële taal/talen van de staat" niet onder de definitie "streektaal" vallen (art. 1.a.ii), het "explanatory report" maakt op dat algemene principe de restrictie dat geen eenduidig criterium kan worden aangegeven "vanaf welk punt afwijkende vormen afzonderlijke talen zijn" (expl. rep., 31). De definitie van wat al dan niet als streektaal kan gelden wordt dan ook genuanceerd en in brede lijnen aangegeven (expl. rep., 16-19) zonder dat een concrete lijst wordt opgesteld, die immers niet anders dan "aanvechtbaar" zou kunnen zijn (expl. rep., 20). In laatste instantie wordt het "aan de betrokken autoriteiten in elke staat overgelaten om — volgens hun eigen democratische processen — te bepalen hoeverre een wijze van uitdrukken een afzonderlijke taal is" (expl. rep., 31).

1.2.2. De erkenning van het Limburgs als streektaal (zoals beargumenteerd en voorgesteld in het onderhavige advies) kan dus geenszins begrepen worden als een categorische of taxonomische "opwaardering", als zou het Limburgs hiermee van de status van "dialect" naar de status van "taal" promoveren. Erkenning als streektaal is een publiekrechtelijke aanvaarding van bestaande cultuurvariatie (vgl. hierboven, 1.2.1. en hieronder, 2.1.), geen sturend ingrijpen in de wetenschappelijke terminologie of taxonomie, of in de talige praktijk. In concreto betekent "erkenning": bevestiging van de bestaande talige diversiteit als uiting van culturele rijkdom, en bevestiging van de noodzaak tot behoeding en bestendiging daarvan (vgl. Handvest, art. 7.1). Noch het publiekrechtelijke primaat van de landstaal, noch de taalsystematische verhouding van het Limburgs tot andere taalvarianten kan hierdoor in het geding worden gebracht.

1.2.3. Evenmin kan het de bedoeling zijn om een normatief-centralistisch "Standaard-Limburgs" of "Algemeen Beschaafd Limburgs" te stimuleren. Erkenning van het Limburgs als streektaal dient te betekenen: erkenning van het Limburgs in al zijn varianten, van Eijsden tot de Mookerhei, erkenning van de gezamenlijke Nederlands-Limburgse dialecten; het gaat immers om een maatregel tot behoud van de culturele verscheidenheid hier te lande. Ook in al hun verscheidenheid bezitten de plaatselijke varianten van het Limburgs genoeg gemeenschappelijke eigenschappen, die deze plaatselijke idiomen bij al hun onderlinge onderscheid identificeren

als Limburgs en als zodanig afwijkend van het AN. Wat deze varianten van het Limburgs met name gemeenschappelijk hebben is hun gelijksoortige situatie ten opzichte van het AN.

2. ALGEMENE OVERWEGINGEN

2.1. *Achtergrond.*

Op 5 november 1993 heeft Nederland het "Europees Handvest voor Streektalen of Talen van Minderheden" ondertekend. Het Handvest gaat onder meer uit van de overweging dat de bescherming van de historische streektalen van Europa "bijdraagt aan de instandhouding en ontwikkeling van de culturele rijkdom en tradities van Europa", en dat het spreken van de eigen taal een onvervreemdbaar burgerrecht vormt, met dien verstande dat zulks niet ten koste mag gaan van de officiële landstaal (Handvest, preambule). Het Handvest legt bovendien een direct verband tussen de begrippen "democratie" en "culturele verscheidenheid" als fundamentele beginselen van de Europese politiek.
Inmiddels is de Tweede Kamer ertoe overgegaan, om de termen van dit Handvest voor wat betreft Nederland niet alleen van toepassing te verklaren op het Fries, maar ook op het Nedersaksisch (de groep dialecten gesproken in het Stellingwerfse gedeelte van de provincie Friesland, in de provincies Groningen en Drente, alsmede in gedeelten van de provincies Overijssel en Gelderland). Van verschillende kanten is daarop de vraag gesteld, of de argumenten, die geleid hebben tot de erkenning van het Nedersaksisch als streektaal, niet in even sterke mate van toepassing zouden zijn op het Limburgs. De provinciale autoriteiten hebben daarop de Vereniging Veldeke Limburg aangesproken als aangewezen instantie om een dergelijke aanvraag te behartigen. Voor de wetenschappelijke voorbereiding daarvan, en een advies ten aanzien van de principiële wenselijkheid en haalbaarheid van een dergelijke erkenningsaanvraag, is op initiatief van de Vereniging Veldeke een "Werkgroep Erkenning Limburgs als Streektaal" geformeerd. Het door deze werkgroep uitgebrachte rapport, dat hier voor U ligt, behelst dan ook een overweging, in hoeverre de termen van het Handvest van toepassing zijn op het Limburgs, en (zo ja) in hoeverre een erkenning van het Limburgs als streektaal onder de termen van het Handvest wenselijk is.

2.2. *Erkenning onder de termen van het Handvest.*

Het Handvest hanteert een tweeledig getrapte erkenningsmogelijkheid. Erken-

ning van een streektaal of minderheidstaal kan plaatsvinden onder de termen van deel II van het Handvest (art. 7), dan wel onder de termen van deel III (art. 8-14). Deel II beperkt zich tot een algemene onderschrijving van de fundamentele doelstellingen en beginselen die aan het Handvest ten grondslag liggen; deel III formuleert een aantal maatregelen waarvan de concrete implementatie een steunende rol zou moeten spelen bij het behoud van streek- of minderheidstalen. De ondertekenende staten kunnen van geval tot geval het Handvest implementeren onder de (louter principiële) termen van deel II dan wel de (concretere en ingrijpendere) termen van deel III. De erkenning van het Nedersaksisch, dat voor de Limburgse casus als precedent dient, heeft plaatsgevonden onder de termen van deel II.

2.3. *Criteria voor erkenning.*

De termen van het Handvest en de daarbij behorende ancillaire stukken, alsmede de bestuurlijke toepassing daarvan op de gevallen van het Fries en het Nedersaksisch en de politieke discussies daarover, reiken op meer en minder formele en expliciete wijze een aantal criteria aan die kennelijk noodzakelijk zijn om een streektaal voor erkenning in aanmerking te laten komen.

2.3.1. Specificiteit: De streektaal mag geen dialect van het Nederlands zijn, d.w.z. geen regionale variant van het AN die tot de landstaal in een filiaalrelatie staat. Dit betekent dat de streektaal duidelijk van het Nederlands moet verschillen en bij de historische ontwikkeling van het AN een afzijdige positie moet hebben ingenomen.

2.3.2. Presentie: De streektaal moet binnen de onderhavige regio een breed draagvlak hebben in het openbaar leven, prominent aanwezig zijn in meerdere aspecten van het openbaar leven, en het medium van regionale cultuuruitingen vormen. De streektaal dient niet alleen door een belangrijke proportie van de bevolking in diverse segmenten courant gebruikt te worden, maar daarenboven een zekere mate van codificatie te kennen, blijkend uit woordenboeken, grammaticale beschrijvingen en orthografische conventies; het cultureel aspiratieniveau dient te blijken uit literaire productie, toneel, film en andere niet-triviale cultuuruitingen. Het Handvest bevat in Deel III (art. 8-14) een aantal beleidspunten die een concreet idee geven van de beoogde vitaliteit en presentie van een streektaal; bij de erkenning van het Nedersaksisch hebben de aanvragers gebruik gemaakt van die lijst om erop te wijzen dat de bestaande taalpraktijk in het onderhavige geval reeds in meerdere opzichten aan de opgesomde desiderata voldeed.

3. Situatie van het Limburgs m.b.t. de erkenningscriteria

De werkgroep heeft de Limburgse taalsituatie getoetst aan de termen en doelstellingen van het Handvest. De bevindingen daaromtrent zijn neergelegd in een "Situatieschets betreffende het Limburgs", die als bijlage is bijgevoegd, en waarvan de voornaamste conclusies als volgt kunnen worden samengevat:

3.1. In vele kenmerkende eigenschappen vertoont het Limburgs niet alleen een sterke anderssoortigheid ten aanzien van het AN, maar ook sterke verwantschap met de Rijnlandse dialecten die in de aanpalende gebieden ten oosten van de Duitse grens worden gesproken. De door Kremer en Weijnen aangereikte attesten (*bijlage*) komen tot een soortgelijke bevinding.

3.2. De betrokkenheid van het Limburgs bij de vorming en codificering van het AN is na de Middeleeuwen vrijwel nihil geweest. Het door Berns aangereikte attest (*bijlage*) stelt iets soortgelijks.

3.3. Zoals ook Kremers attest stelt (*bijlage*), kent het Limburgs binnen zijn eigen verspreidingsgebied een sterk maatschappelijk draagvlak en wordt het in vrijwel alle sferen van het regionale maatschappelijke culturele leven courant gebruikt; ook als medium voor cultuuruitingen, en in geschreven vorm, is het wijdverspreid.

3.4. Vergelijkenderwijs is de werkgroep de overtuiging toegedaan dat de criteria op grond waarvan het Nedersaksisch erkend is als streektaal onder de termen van het Handvest (Deel II) in minstens even sterke mate van toepassing zijn op de Limburgse taalsituatie. De werkgroep wordt in die overtuiging gesterkt door de attesten van de externe experts (Berns, Kremer, Weijnen).

4. Andere overwegingen

4.1. De culturele praktijk, en met name de talige praktijk, is slechts in zeer geringe mate politiek stuurbaar. Pro-actief overheidsingrijpen in de taalsituatie is zelden onomstreden en zal veelal halsstarrigheid en wrevel opwekken (vgl. taalkwesties in België en vrijwel alle meertalige landen van Europa, spellingshervormingen ten onzent). Ook in dit geval zal overheids-sturing eerder van hoedende en bestendigende aard moeten zijn dan ingrijpend en sturend, wil men averechtse reacties vermijden. De werkgroep wil op enkele complicerende factoren, mogelijke misverstanden en ongewenste neveneffecten wijzen, die bij een eventuele erkenning van het Limburgs als streektaal vantevoren onderkend moeten worden.

4.1.1. Men dient rekening te houden met een verwarde openbare discussie, die met name vertroebelend kan werken waar het de terminologie "taal", "streektaal" en "dialect" betreft. Deze begrippen worden in respectievelijk publiekrechtelijke, taalwetenschappelijke en informeel-alledaagse context in telkens verschillende betekenissen gebruikt (vgl. hierboven, §1.2.). In de taalwetenschap is het begrip "dialect" als een waardevrije en neutrale term voor "taalvariant" ingeburgerd zonder dat daarmee een categorisch verschil ten opzichte van "eenheidstaal" of "standaardtaal" is aangesproken; dat gebruik zal ook in de toekomst gehandhaafd blijven, en zal ook in de toekomst op het Limburgs worden aangewend, ongeacht de vraag of het Limburgs in de publiekrechtelijke sfeer als "streektaal" erkend zal worden. In de dagelijkse praktijk zou het, ingeval het tot een erkenning mocht komen, aanbeveling verdienen om omzichtig te zijn in de terminologie, in het vervolg alleen van "de Limburgse streektaal" te spreken, en het begrip "dialect" te vermijden, behalve in de context "het Valkenburgse of Sittardse dialect van de Limburgse streektaal", c.q. in een strikt taalwetenschappelijke context als technische term.

4.1.2. De erkenning zal de taalwetenschappelijke praktijk onverlet moeten laten; het zou onjuist zijn als uit de publiekrechtelijke erkenning van het Limburgs en het Nedersaksisch een scheefgroei zou ontstaan waardoor de overige binnen het Nederlandse taalgebied gesproken taalvarianten bij hun wetenschappelijke bestudering naar het tweede plan worden verdrongen omdat het hier "slechts" om "niet-erkende" dialecten (i.t.t. "erkende streektalen") zou gaan.

4.1.3. Het Limburgs zet zich als taalcomplex voort buiten de provinciegrenzen, terwijl daar echter andere publiekrechtelijke omstandigheden vigeren. De positie van het Rijnlands in Duitsland is, voor wat betreft de toepasbaarheid van het Handvest, niet analoog aan de positie van het Limburgs in Nederland. De positie van het Limburgs in Belgisch-Limburg is eveneens onvergelijkbaar, omdat in België andere taalpolitieke parameters van kracht zijn (communautaire problematiek) en België het Handvest niet heeft ondertekend. "Nederfrankische" taalvarianten in Gelderland (Liemers) vormen een voortzetting van het Noord-Limburgs, maar in de provincie Gelderland is vooralsnog alleen de erkenning van de Nedersaksische varianten aan de orde gesteld. In al deze gevallen is het niet duidelijk in hoeverre een erkenning van het Limburgs als precedent buiten de eigen provincie geciteerd kan worden.

4.1.4. Erkenning van het Limburgs zou in sommige kringen wel eens als anti-

"Hollands" particularisme begrepen kunnen worden; dat zou een onjuiste interpretatie zijn van de intentie en strekking van zulk een maatregel. De overheid zou een duidelijk voorlichtingsbeleid moeten voeren om zulke misverstanden (die men wel in de Friese en Nedersaksische context tegenkomt) zoveel mogelijk te voorkomen, zowel binnen als buiten de provincie. Erkenning van het Limburgs zal nadrukkelijk subsidiair zijn "onder" de officiële landstaal, het Nederlands.

4.2. Het minst concrete, maar misschien politiek belangrijkste positieve effect dat van een erkenning van het Limburgs zou uitgaan, zou gelegen zijn in een mogelijke ontstigmatisering. Gebruik van het Limburgs mag binnen de eigen regio weinig negatieve gevolgen hebben voor de spreker, in het verkeer op landelijk niveau wordt het vaak als stigmatiserend ervaren. Dit geeft nogal wat Limburgstaligen aanleiding om het Limburgs uit hun taalgebruik te bannen c.q. hun kinderen alleen in het AN op te voeden. Erkenning van het Limburgs als streektaal zou een belangrijk tegenwicht tegen aldus gemotiveerd dialectverlies kunnen vormen. Meer dan dat, het zou een bij vele Limburgers levende wrevel over hun vermeende marginalisering binnen het Nederlandse staatsbestel kunnen wegnemen. Daarmee zou een belangrijke doelstelling van het Handvest zijn gediend, te weten dat de onderhavige sprekers "zich thuis [voelen] in de staat waarin zij om historische redenen terecht zijn gekomen".

n.b. Ook het "Limburgse accent" bij gebruik van het AN zou door de erkenning van het Limburgs als streektaal minder stigmatiserend kunnen werken. Vaak geldt het nu nog als een boerse afwijking van een Noordnederlandse uitspraaknorm; in plaats daarvan zou, tengevolge van een publiekrechtelijke erkenning onder de termen van het Handvest, het inzicht veld kunnen winnen dat het hier gaat om een interferentie vanuit een ander taalsysteem.

4.3. Erkenning zou (indachtig de uitgangspunten van het Handvest, vgl. boven, §2.1.) het behoud van de culturele rijkdom en verscheidenheid op taalgebied bevorderen; het Limburgs zou zich in de diglossie-situatie beter in zijn subsidiaire positie naast het AN kunnen handhaven, en Nederland zou zijn regionale variatie ook op taalgebied beter kunnen behoeden. Daarmee zou dus ook een landelijk belang zijn gediend.

5. Conclusie

5.1. Gezien de voorafgaande overwegingen, is de werkgroep van mening

- dat erkenning van het Limburgs als streektaal naar letter en geest valt onder de bepalingen van het Handvest;
- dat een dergelijke erkenning bijdraagt aan de harmonieuze culturele verhouding en variatie tussen regio en landelijk niveau;
- dat een dergelijke erkenning zou stroken met de bestaande praktijk in deze provincie, en deze praktijk voor sluipende nivellering zou kunnen behoeden;
- dat (onder voorbehoud van de ad §1.2 en 4.1 genoemde bedenkingen) een dergelijke erkenning geen ongewenste politieke neveneffecten zou hebben mits zij vergezeld zou gaan van een duidelijk voorlichtingsbeleid teneinde misverstanden over de reikwijdte hiervan te voorkomen of weg te nemen;
- dat de erkenning van het Nedersaksisch een belangrijk en terzake relevant precedent vormt;
- dat de erkenning van het Nedersaksisch heeft plaatsgevonden op grond van overwegingen die alle ook op het Limburgse geval van toepassing zijn;
- dat derhalve, in deze situatie, niet-erkenning van het Limburgs een bevreemdende (en voor Limburgers mogelijk aanstootgevende) anomalie zou vormen;
- dat erkenning dus legitiem onderwerp van beleid kan zijn en wenselijk is.

De werkgroep adviseert dan ook, erkenning van het Limburgs als streektaal onder de termen van het Handvest na te streven langs de daarvoor geëigende bestuurlijke weg.

5.2. De werkgroep is voorts van mening dat erkenning onder de termen van Deel II van het Handvest in dit stadium de voorkeur verdient; dit op grond van de overwegingen

- dat daarmee de analogie aan het Nedersaksische precedentgeval gehandhaafd wordt;
- dat, zeker bij het ontwikkelen van nieuw beleid, lichte en niet-bruskerende bestuursmaatregelen de voorkeur verdienen boven ingrijpende, en de belangrijkste doelstellingen van het Handvest voor wat betreft de Limburgse situatie effectief gediend zijn met algemene, moreel-politieke erkenning;
- dat erkenning onder Deel II de mogelijkheid onverlet laat om in een later stadium, mocht daaraan politieke behoefte bestaan, alsnog erkenning onder de termen van Deel III van het Handvest na te streven.

APPENDIX: CONCRETE MAATREGELEN

Ook al wordt de wenselijkheid van concrete stimuleringsmaatregelen onder Deel III van het Handvest in dit stadium opengelaten, het lijkt desondanks wenselijk om reeds in dit bestek een voorzichte aanduiding te geven van het soort maatregelen dat voor de Limburgse situatie in aanmerking zou kunnen komen. Het Handvest geeft een aantal maatregelen in art. 8-14 bij wijze van "menu" waaruit de Deel III ondertekenende lidstaten een per artikel bepaald aantal punten ter implementatie overnemen. (De door Nederland gemaakte keuze ten aanzien van het Fries staat vermeld in de Memorie van toelichting, art. 4.)

Ten aanzien van het Limburgs zijn een aantal van deze maatregelen tè verstrekkend, andere zijn reeds in de bestaande situatie een verworvenheid. De onderstaande beleidspunten (nagenoeg talrijk genoeg voor de onderschrijving van Deel III zoals gestipuleerd in Handvest, art. 2 lid 2) zouden kunnen worden onderschreven zonder dat zulks meer zou inhouden dan een (budgettair vrijwel neutrale) bevestiging van de grotendeels reeds bestaande praktijk:

art. 8:
- 1e ii/iii (universitair onderwijs/onderzoek t.a.v. Limburgs: vgl. het Sociaal-Historisch Centrum en de provinciale subsidie voor het Woordenboek van de Limburgse Dialecten)
- 1f i/ii/iii (het aanbieden van cursussen Limburgs in het onderwijs voor volwassenen)
- 1i (het laten toezicht houden op de stand van zaken t.a.v. onderwijs in/van het Limburgs)

art. 9:
- 1a punt ii/iii resp. 1b punt ii/iii resp. 1c punt ii/iii (het toestaan van het gebruik van Limburgs door gedaagden en getuigen in Limburgse gerechtsdisctricten ten overstaan van de rechterlijke autoriteiten)

art. 10:
- 1a punt iii, 2a/2b, 3a/b/c, 4 b/c (gebruik van Limburgs toestaan op plaatselijk bestuurlijk niveau in het verkeer tussen overheid en burger)

art. 11:
- 1a punt iii, 1b punt ii (gebruik van het Limburgs door zendgemachtigden aanmoedigen: vgl. Omroep Limburg, lokale zenders)
- 2 (waarborgen van vrijheid van ontvangst van buitenlandse Limburgstalige zenders)

art. 12:
- 1a (aanmoediging van Limburgse cultuuruitingen in bibliotheken, videotheken, culturele centra, musea e.d.)
- 1e (garanderen dat culturele activiteiten niet uitsluitend door Limburgs-onkundigen worden beheerd)
- 1f (garanderen dat Limburgstaligen niet van de organisatie van culturele evenementen worden uitgesloten)
- 1g (stimuleren van Limburgstalige cultuurverenigingen: vgl. Veldeke, Limburgs Museum)
- 2 (passende culturele evenementen aanbieden)

art. 13:
- 1a, 1d (afschaffen van wettelijke verboden op, of ontmoediging van, het gebruik van Limburgs op nationaal niveau: daarvan is nu

reeds geen sprake)
- 1b en 1c (verbod op bepalingen in bedrijfsleven of elders die het gebruik van Limburgs onder Limburgers uitsluiten of beperken: verzet tegen anti-Limburgs ontmoedigingsbeleid)
- 2c (gebruik van Limburgs in de zorgsector toestaan)

art. 14: - b (gebruik van streektaal toestaan in grensoverschrijdend verband: reeds informeel het geval op Euregionaal (inter-Limburgs) niveau)

De volgende beleidspunten zouden daarenboven ambitieuzere maar niet onrealistische maatregelen ter behoeding van het Limburgs behelzen:

art 8: - 1a punt iii/iv (te denken valt aan facultatief gebruik van het Limburgs in het onderwijs voor de laagste groepen v.h. basisonderwijs)
- 1e punt iii alsmede 1g (te denken valt aan het inrichten van een gewone of bijzondere leerstoel voor Limburgse taal- en cultuurkunde aan de Rijksuniversiteit Limburg)
- 1h (voorzien in bijscholingsmogelijkheden voor docenten)

art. 10: - alle beleidspunten voor zover ze betrekking hebben op het toestaan van *schriftelijk* gebruik van het Limburgs resp. gebruik van het Limburgs in vergaderingen; m.n. ook 2g: toestaan van Limburgse plaatsnamen; de rechtsgeldigheid van Limburgstalige documenten

art. 11: - 1d, 1e, 1f (gebruik van het Limburgs op plaatselijke radio en tv actief stimuleren; subsidiëren van een Limburgstalig tijdschrift en audiovisuele produkties)

— ***bijlagen***:

- "Situatieschets betreffende het Limburgs"
- tekst Handvest voor de Europese Streektalen en Talen van Minderheden
- tekst "explanatory report" (Nederlandse versie)
- attest dr. J. Berns
- attest prof. dr. L. Kremer
- attest prof. dr. A. Weijnen

UNIVERSITEIT ANTWERPEN

RUCA
UNIVERSITAIR CENTRUM ANTWERPEN

Antwerpen, 4 maart 1996

Het Limburgs als regionale taal

Bij de erkenning van het Limburgs als regionale taal moet rekening worden gehouden met de structuur van deze streektaal, met het taalbewustzijn van de sprekers van het Limburgs en met de communicatieve functie van het Limburgs.

1. De structuur van het Limburgs

Het Limburgs maakt deel uit van een dialectgroep die gekenmerkt is door duidelijke overeenstemmingen met Ripuarische, d.w.z. Rijnlandse of Middenfrankische dialecten met Keulen als centrum. Die overeenstemmingen betreffen vooral het vocaalsysteem en de intonatie; hier zou men van een Hoogduits of Rijnlands karakter kunnen spreken. Men kan deze dialecten als overgangsgebied tussen het Nederfrankisch enerzijds en het Middenfrankisch anderzijds bestempelen. Deze ook wel Zuid-Nederfrankisch genoemde dialectgroep wijkt structureel gezien even sterk af van het Algemeen Nederlands (AN) of van de Hollandse dialecten dan het Nedersaksisch in Groningen, Drente, Overijssel en de Gelderse Achterhoek. En het heeft, taalhistorisch gezien, een even geringe bijdrage geleverd aan de evolutie van het AN als de Nedersaksische dialecten.

2. Het taalbewustzijn van de sprekers

Sprekers van het Limburgs beseffen zeer duidelijk dat zij een "niet-Hollandse" streektaal gebruiken die sterk verschilt van het AN. Het Limburgs wordt door zijn sprekers dikwijls als mooier, prettiger, beter en normaler ervaren dan het AN. Misschien speelt bij het ontstaan van deze attitude het bewustzijn mee van de sterke territoriale versnippering van het huidige Limburg in het verleden, van het feit dat bepaalde onderdelen tot Duitse gebieden behoorden (Gulik en Gelre) en van de vroegere funcie van het Hoogduits als cultuurtaal, vooral in het zuidoosten van de provincie. Dit Limburgse taalbewustzijn heeft een grote rol gespeeld bij het ontstaan van een eigen regionale identiteit.

3. De communicatieve functie van het Limburgs

Het Limburgs wordt – in tegenstelling tot vele andere dialecten – gekenmerkt door (1) een relatief frekwent gebruik in alle, dus ook in de hogere sociale lagen van de bevolking, (2) een relatief frekwent gebruik in alle, dus ook in eerder formele en publieke situaties. Het Limburgs is verder niet beperkt tot louter mon-

PROF. DR. L. KREMER
DUITSE ECONOMISCHE VAKTAAL

MIDDELHEIMLAAN 1
B-2020 ANTWERPEN
TEL. (03) 2180 755
(03) 2180 653
(03) 2180 779 (SECR.)
FAX (03) 2180 652

delinge communicatie in persoonlijke interactie, maar heeft ook een vaste plaats verworven in de media, en het heeft zijn neerslag gevonden in een eigen streektaalliteratuur. Dit alles zijn kenmerken van een "Ausbaudialekt" (Kloss), die in vergelijkbare mate te vinden zijn in bv. de Nedersaksische dialecten van Oost-Nederland en Noord-Duitsland.

De hierboven aangehaalde aspecten, nl. de afzonderlijke structurele positie van het Limburgs, het belang van het Limburgs voor de uitbouw van een Limburgs identiteitsgevoel, en de dominante rol van het Limburgs in alle soorten communicatieve functies maken m.i. een bijzondere inspanning van de overheid voor het behoud en de versteviging van de maatschappelijke positie van deze streektaal wenselijk.

Prof. Dr. Ludger Kremer
Hoogleraar Toegepaste Taalkunde: Duits
Universiteit Antwerpen (RUCA)

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
P. J. Meertens-Instituut
Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde

Keizersgracht 569-571
1017 DR Amsterdam
Postbus 19888
1000 GW Amsterdam
Telefoon (020) 6 23 46 98
Telefax (020) 6 24 06 39

Het belang van het Limburgs

Door haar ingewikkelde staatkundige geschiedenis is de provincie Limburg een buitenbeentje in het geheel der Nederlandse gewesten. Ofschoon een van de oudste taalmonumenten van het Nederlands, de "Wachtendonkse psalmen" onstaan is een een cultuurlandschap waarvan Limburg deel uit maakte en geldt als een der oudste getuigen van een eigen Nederlandse taal, heeft het Limburgs, na de onlusten die eindigden met de Slag bij Woeringen (1288) en de territoriale versnippering die daarvan het gevolg was, geen rol van betekenis meer gespeeld in de verdere ontwikkeling van het Nederlands. In isolement, aanvankelijk nauwelijks beroerd door de andere gewestelijke talen, met inbegrip van het in de late Middeleeuwen krachtig aan prestige winnende Hollands.

Op basis van deze voorgeschiedenis kon zich in later tijd een taalgevoel ontwikkelen dat mag worden aangeduid met "Limburgs", een verzamelnaam voor een groep rijk geschakeerde dialecten die onderling een structurele samenhang vertonen, met een ongekende rijkdom aan klanken, vormen, woorden en een eigen intonatiepatroon, uniek binnen het Nederlandse taalgebied.

Ook sociologisch gezien is de positie van "het Limburgs" uniek, omdat de dialecten geen maatschappelijke barrières kennen zoals elders in Nederland, maar gesproken worden door alle lagen van de bevolking in alle omstandigheden; sommige Limburgse dialecten kennen zelfs standsgebonden varianten.

De heel eigen politieke, sociale en economische geschiedenis, waarvan de late vorming van de provincie en invoeging in het Koninkrijk en de mijnbouw grote invloed hebben gehad, heeft de eigenheid versterkt en bevestigd.
Het Limburgs heeft een eigen identiteit; het heeft niet alleen een groot

wetenschappelijk, maar ook een maatschappelijk belang en daarmee zal ernstig rekening gehouden moeten worden.

De Limburgers zelf hebben al vroeg het belang van het culturele erfgoed dat de Limburgse dialecten vormen ingezien. Om die eigen taal te bewaren en uit te bouwen, maar ook te bestuderen en en er aandacht voor te vragen, richtte men in 1926 de vereniging VELDEKE op.

Het moge duidelijk zijn dat een dergelijk rijk cultureel erfgoed ook de aandacht en de zorg van de verantwoordelijke bestuurders verdient.

Amsterdam 26 januari 1996
Dr. J.B. Berns,
Hoofd Afdeling Dialectologie

Prof. Dr. A.A. Weijnen
Merellaan 9
6581 CH Malden
Tel. 080-580634

Malden 12 dec 1995

Desgevraagd verklaar ik, verwijzend naar mijn artikel „Een blik naar de oorsprong van de zuidoostelijke dialecten" in Festbundel aangeboden aan prof dr H.P. Blok 1990, 370 vlg., dat de Limburgse dialecten zich in Duitsland tot over de Rijn uitstrekken, wat mij aanleiding geeft, het complex als Middenrijnlands te beschrijven, waar in Duitsland niemand er aan denkt, de tongvallen daar dialecten van het Nederlands te noemen, is het ongerijmd de in Limburg gesproken dialecten aldus te noemen.

Verder zou ik er nog op willen wijzen dat blijkens de door C. Hoppenbrouwers ontworpen FFM (methode gebaseerd op de frequentie van de foneemkenmerken) het Limburgs een heel extreme positie inneemt. Hoppenbrouwers vond dat met name de Noordhollandse dialecten aanzienlijk meer overeenkomen met de Friese dan met de Limburgse.

prof. dr. A. Weijnen

bijlage: SITUATIESCHETS BETREFFENDE HET LIMBURGS

1. *Vooraf*

Deze situatieschets wil niet pretenderen, een uitputtend taalwetenschappelijk profiel te geven van het Limburgs; bronverwijzingen worden dan ook slechts incidenteel gegeven. Alleen die aspecten komen hier aan de orde, die relevant zijn in het kader van een mogelijke erkenningsaanvraag voor het Limburgs als streektaal onder de termen van het *Europees Handvest voor Streektalen of Talen van Minderheden*.

2. *Limburg als diglottisch gebied*

Het Limburgs wordt in de spreeksituatie niet als variant van het Nederlands ervaren (als "Nederlands met een zachte g"), maar als alternatief, op-zichzelf-staand communicatiesysteem. Sprekers maken in elke gesprekssituatie een fundamentele keuze, of men het AN bezigt dan wel het Limburgs. Zo zullen Limburgstaligen omschakelen op het AN als zich een Limburgs-onkundige gespreksdeelnemer bij het gezelschap voegt; een winkelbediende zal al naar gelang de voorkeur van de klant het Limburgs of het AN bezigen. Er is dus sprake van een diglossie-situatie, waarbij het Limburgs in de praktijk een gelijkwaardige positie inneemt als mogelijke omgangstaal naast het AN.[1] De keus tussen streektaal of landstaal is in de praktijk niet een gradueel verschil tussen verschillende registers binnen hetzelfde systeem (bijv. Haags of Amsterdams tegenover AN, "plat praten" tegenover "netjes praten"), maar is eerder vergelijkbaar met de diglossie van Friesland (Fries-Nederlands) of van de Belgische Oostkantons (Duits-Frans). In geval van twijfel (bijv. bij het aanspreken van onbekenden) geven de meeste Limburgstaligen de voorkeur aan het Limburgs boven het AN.

---

[1] "Het voorkomen van dialect en Algemeen Nederlands (ABN) naast elkaar op dezelfde plaats is een vorm van tweetaligheid. Immers, het dialect en de standaardtaal zijn als twee verschillende, zij het dan ook eng verwante taal [*sic*] te beschouwen". Jan Goossens, *Het gebruik van dialect en Algemeen Nederlands en de evolutie ervan* (Hasselt, 1987), 1.

3. *Specifieke kenmerken van het Limburgs*

Het Limburgs heeft tal van eigenaardige kenmerken, waarvoor in het overige Nederlandse taalgebied geen analogie bestaat. Zonder die aspecten te willen memoreren die het Limburgs gemeenschappelijk heeft met andere Zuidnederlandse streektalen ("zachte *g*", diminutief op *-ke* i.p.v. "-tje") verdienen enkele meer saillante aspecten hier vermelding.

3.1. De klankleer van het Limburgs is fundamenteel anders dan die van het AN. De Limburgse vocaalstructuren weerspiegelen nog de laat-Middeleeuwse situatie en hebben de Nederlandse klinkerveranderingen niet meegemaakt: *sjrieve* ("schrijven"), *moes/muuske* ("muis/muisje"). Het Limburgs kent meerdere diftongen die in het AN niet voorkomen.

3.1.1. Het Limburgs gebruikt umlaut bij verkleinwoorden (*hoes-huuske, baom-bäömke, boum-buimke*), bij bepaalde meervouden (*haos-häös, moer-mör*), en bij de 2e/3e-persoon van bep. sterke werkwoorden (*de dèès, hae dèèt*, tegenover *ich daon*; *de geufs, hae geuf*, tegenover *ich gèef*). Dit verschijnsel verbindt het Limburgs met de Duitse taal en aanpalende Rijnlandse streektalen, en is onbekend in (varianten van) het AN.

3.1.2. In zwakke werkwoorden past het Limburgs de kofschip-assimilatie niet toe. *Hae kwaekde* t.o. AN "hij kwaakte"; *'ne gemisde kans* t.o. "een gemiste kans".

3.1.3. Het Limburgs ligt grotendeels ten oosten van een belangrijke isoglossenbundel, waarvan de Uerdingerlijn (verschil tussen "ik" en *ich*, "ook" en *ooch*) de belangrijkste is; het Limburgs heeft voor een aantal medeklinkers de Hoogduitse verschuiving van explosief (*k*) naar fricatief (*ch*) meegemaakt; vgl. kaart 2 en hieronder, 3.2.2. en 4.1.

3.1.4. Het Limburgs is gekenmerkt door het gebruik van een toon-accent en door een semantisch functioneel onderscheid tussen sleep- en stoottoon. Bepaalde woorden hebben, al naar gelang zij op sleeptoon of stoottoon worden uitgesproken, een andere betekenis; vaak geeft het toonaccent een onderscheid tussen enkelvoud en meervoud aan (zowel bij naamwoorden als bij werkwoordvormen). *Wies* met stoottoon betekent "melodie, wijze"; met sleeptoon betekent het "verstandig, wijs". *Veule* met stoottoon betekent "voelen, tasten, gewaarworden", met sleeptoon betekent het "veulen, jong paard";

bal betekent met stoottoon "dansfeest", met sleeptoon "speelbal". Dit verschijnsel is binnen de Westgermaanse taalgroep uniek voor het Limburgs en de aanpalende Middenrijnlandse streektaal.[2] Het toonaccent is zó prominent dat het zich ook handhaaft als oorspronkelijk Limburgstaligen omschakelen op het AN; het wordt dan door niet-Limburgstaligen waargenomen als de kenmerkende "zangerigheid" waarmee de Limburger spreekt. Bovendien is de sleeptoon een langere klinkerrekking dan enige andere in het NL taalgebied, hetgeen bij de Limburger een klinkerrealisatie teweegbrengt (ook in de Limburgse variant van het AN), die voor buitenstaanders als kenmerkend ("temerig") overkomt.

3.2. Enkele grammaticale en morfologische eigenaardigheden:

3.2.1. In het Limburgs is sprake van de vervoeging van onderschikkende woorden in afhankelijke zinnen (het voegwoord "dat", betrekkelijke voornaamwoorden) al naar gelang het onderwerp van de bijzin: *'t book wat-s dich gelaeze höbs*; *wèt-geer, wae-t geer vergaete zèet?*; *ich geluif tot-s dich dat wèts*.

3.2.2. De persoonlijke voornaamwoorden wijken af van het Nederlandse patroon: *ich, dich/doe, hae/zie, veer, geer/deer, zie*; alsmede de objectvormen *mich*, *os*, *euch*.

3.2.3. Het Limburgs kent voor het hulpwerkwoord *höbbe* een irrealis-conjunctief: naast *Ich höb/haw dat book gelaeze* ook *ich hej dat book gelaeze*: "ik heb/had dat boek gelezen" / "ik zou dat boek gelezen hebben".

3.2.4. Het Limburgs heeft eigen gerundium-vormen, bijv. een Westgermaanse relictvorm op *-erre* die de functie heeft van een tegenwoordig deelwoord (*sjpeulenterre*, *sjrieventerre*: "al spelend", "al schrijvend").

3.2.5. Geslachtsonderscheid is behouden: *'ne vogel*, *'n peerd*.

3.2.6. In het Limburgs wordt het belanghebbend voorwerp veel vaker dan in het AN uitgedrukt: *hae èt zich 'nen appel*, *zie gaelt zich 'n book*; vaak ook als dativus graecus (*is-'r mich krank gewore!*). Dit kenmerk leidt vaak tot interferenties in het AN zoals gebezigd door Limburgers.

---

[2]B. Hermans, *The Composite Nature of Accent: With Case Studies of the Limburgian and Serbo-Croatian Pitch Accent* (Amsterdam, 1994).

3.3. De woordenschat van het Limburgs sluit eerder bij het Rijnlands-Duitse taalgebied aan dan bij het Nederlandse taalgebied. De samenstellers van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* wijzen erop dat men voor zeer vele lemmata en lexemen het *Rheinisches Wörterbuch* raadplegen moet, bij ontstentenis van analoge woordtypen in het WNT of in Nederlandse dialectwoordenboeken. Het feit dat weinig in het Limburgs courante woorden aangetroffen worden in WNT en Van Dale is een opmerkelijke omissie: bij het codificeren van de Nederlandse taalschat hebben de lexicografen het Limburgse streekeigen grotendeels buiten beschouwing gelaten, ondanks het feit dat andere (Zuid- en Oostnederlandse) streekeigen varianten wèl zijn opgenomen.
Het Limburgs bewaart wel vele woorden die in het Nederlands zijn uitgestorven of sterk verouderd. Ook de invloed van het Waals in de woordenschat is opmerkelijk.

3.4. Deze eigenschappen zijn allerminst incidenteel of bijkomstig; zij karakteriseren vrijwel elke taaluiting in het Limburgs en vormen de reden waarom het Limburgs voor andere (m.n. metropolitische) Nederlandstaligen als vrijwel onverstaanbaar wordt beschouwd, althans moeilijker verstaanbaar dan bijna elke andere Nederlandse streektaal. Recentelijk heeft de aan de Rijksuniversiteit Groningen werkzame linguïst C. Hoppenbrouwers getracht om deze talige afstand kwantitatief te indiceren met behulp van een zg. Feature Frequency Method: een index van de frequentie waarmee streektalige eigenaardigheden in taaluitingen opduiken. De met behulp van deze FFM gecalculeerde afstand van het Limburgs t.o.v. het Noordhollands was zelfs groter dan die van het Fries. Van de veertig onderzochte Nederlands-Friese dialecten waren de vier meest van het AN afwijkende Limburgs: Venray, Maastricht, Tienen (op de grens tussen Belgisch-Limburg en Brabant) en Kerkrade (vgl. kaart 3).[3]

---

[3]C. Hoppenbrouwers, *Het regiolect van dialect tot Algemeen Nederlands* (Muiderberg, 1990), 19-27.

4. *Limburgs als Middenrijnlands; historische positie.*

4.1. Veel van de hierboven opgesomde eigenschappen van het Limburgs illustreren, naast het verschil tussen Limburgs en AN, tevens de overeenkomsten tussen Limburgs en de streektalen van het aanpalende Duitse gebied. A. Weijnen heeft een complex van "Middenrijnlandse" dialecten beschreven[4] waar het Limburgs op grond van vrijwel alle *ad* 3.1 - 3.3 opgesomde eigenschappen bij hoort. Ook historisch gezien maakt het Limburgs deel uit van een Rijnlands complex: het Middenrijnlandse territoir wordt doorsneden door een opmerkelijk dicht web van isoglossen en isoglossenbundels (de "Rijnlandse waaier"), die grosso modo concentrisch rondom Keulen zijn gesitueerd. Deze isoglossen geven aldus de vloedlijnen aan van de Middeleeuwse "Keulse expansie", een taalinvloed die zich vanuit Keulen voelbaar maakte. De buitenste cirkel van de Keulse expansie, de Uerdingerlijn, omvat het merendeel van de Limburgse dialecten (inclusief de Belgisch-Limburgse).

4.2 De Limburgse streektaal bevindt zich dus in een tussenpositie tussen het Duits en het Nederlands: dat blijkt uit Middeleeuwse archivalia (rekeningen en oorkonden van de Balije Alden Biezen, Maastricht, Sittard, enz.), alsmede literaire teksten zoals het werk van Henric van Veldeke, de Aiolfragmenten, de Limburgse Sermoenen en de diverse Limburgse/Ripuarische redacties van de laat-hoofse roman van "Heinric en Margarete van Limburg". Was, met de kardinale figuur van Henric van Veldeke, het Limburgs de oudste toonaangevende variant van de Dietse taalgroep,[5] na de opkomst van Brabant in de 13e eeuw is de positie van het Limburgs in de Nederlandse schrijfcultuur gaandeweg gemarginaliseerd.

---

[4]A. Weijnen, "Een stap naar de oostgrens van de zuidoostelijke dialecten", in *Feestbundel aangeboden aan prof. dr. D.P. Blok*, red. J.B. Berns et al. (Hilversum, 1990), 370-375.

[5]"Van Veldeke staat aan het begin van de Middelnederlandse letterkunde. Hij behoort tot de zo geheten Nederrijnse cultuurtraditie en valt als zodanig zowel onder het Nederlandse als het Duitse taalgebied". M. van der Wal, *Geschiedenis van het Nederlands* (2e druk Utrecht, 1994), 110.

5. *Maatschappelijke presentie en status van het Limburgs.*[6]

Van de ca. 1.000.000 inwoners van de provincie Limburgs spreekt, ruw geschat, gemiddeld ca. 75% Limburgs; dat percentage ligt iets lager in het Noordelijke gedeelte van de provincie en in de gemeente Heerlen, hoger in het Zuiden. Daarnaast omvat het areaal van het Limburgs ook de aanpalende buitenlandse gebieden. In vrijwel de gehele Belgische provincie Limburg (675.000 inw.) wordt eveneens Limburgs gesproken; het wordt door het merendeel van de bevolking aldaar actief en passief beheerst, echter in een beperkter scala aan gespreksituaties gebezigd. Aan oostelijke zijde vindt een vloeiende overgang plaats naar Rijnlandse dialecten (Epen-Hendrikkapelle, Kerkrade-Aken, Sittard-Selfkant, Venlo-Nederrijn); echter, ook de situatie van de Rijnlandse streektaal is minder sterk dan die van het Limburgs binnen Nederland. Bijaldien heeft het gebruik van de streektaal wel degelijk een "Euregionale" component voor wat betreft het interregionaal grensverkeer.[7]

Veel streektalen zijn plattelandstalen, zijn vooral vertegenwoordigd in laagbetaalde en traditionele beroepen en genieten weinig sociaal prestige, ja, gelden zelfs als sociaal stigma. De situatie van het Limburgs is volstrekt anders (in analogie met, zo niet de huidige, dan toch de historische situatie in het Rijnland). Niet alleen het volk, maar ook de middenstand, de burgerij en het patriciaat van Venlo, Weert, Roermond, Sittard, Kerkrade en Maastricht spreken Limburgs. Limburgs is vaak de dagelijkse omgangstaal van gemeentelijke en provinciale bestuurders in de werksituatie en wordt ook courant gebruikt in het mondelinge verkeer tussen overheid en burger. Deze situatie is wenselijk voor zover zij de afstand tussen burger en overheid verkleint.

De regionale en lokale radiozenders, advertenties in de provinciale dagbladen en huis-aan-huis-bladen maken vaak en vanzelfsprekend gebruik van het Limburgs. Huwelijks- en verjaardagsadvertenties in de provinciale pers zijn veelvuldig in het Limburgs gesteld.

---

[6]Voor een algemene achtergrondschets, vgl. het recente dubbelnummer van literair-culturele tijdschrift *Maatstaf* over "Nederlands langste provincie" (nr. 9/10, 1995).

[7]Een anecdotisch maar niet geheel zinledig voorbeeld: De werkgroep "Erkenning Limburgs als Streektaal" was uit vier Nederlanders, twee Belgen en een Duitser samengesteld. Voertaal was voor elk van de deelnemers het eigen dialect. Significanter is het feit dat de gemeentebesturen van Kerkrade en Herzogenrath bij hun regelmatig interregionaal overleg het gemeenschappelijke Limburgs bezigen als onderlinge omgangstaal, en aldus aan de dilemmatische keuze tussen Nederlands of Duits ontsnappen.

Dat het Limburgs niet officieel voor de kerkelijke liturgie is erkend is het gevolg van terughoudend beleid dienaangaande van de kant van de R.-K. autoriteiten; Limburgstalige priesters gebruiken het in alle andere omstandigheden courant met hun parochianen. Wel vinden in de hele provincie missen en oecumenische diensten plaats in het Limburgs, vooral rond Kerstmis, Carnaval en op plaatselijke hoogtijdagen.

Het Limburgs wordt in ziekenhuizen, andere segmenten van de zorgsector, in het openbaar bestuur en de commerciële, bestuurlijke of culturele informatieverstrekking net zo algemeen gebruikt als in het huiselijk leven. Telefonisten en receptie-medewerkers in het bedrijfsleven, medewerkers van openbare bibliotheken, arbeidsbureaus enz. zullen het gebruik van het Limburgs, indien dit door de "klant" wordt gesproken, niet schuwen. Ook wordt in informele situaties door het politie-apparaat Limburgs gesproken met de burger.

In het Maastrichts bestaat sinds kort een leergang Maastrichts voor basisschoolleerlingen, met ondersteunend materiaal: "Rijstartele of veters" (verzorgd door Veldeke Maastricht, o.a. dhr. Ph. Dumoulin). Eerdere ervaringen op dit terrein zijn opgedaan in de jaren zeventig in het kader van het zogeheten "Kerkrade-projekt", waarin de taalsituatie in Kerkrade speciaal ten behoeve van het onderwijs op de basisscholen is onderzocht.[8]

Kortom, Limburgs is niet alleen de meest afwijkende, maar misschien ook de vitaalste streektaal van het Nederlandse taalgebied. Dit neemt niet weg dat het Limburgs wel degelijk aan druk blootstaat; zulks is een structureel gegeven in diglottische gebieden waar een streektaal zich naast een officiële landstaal moet handhaven.[9] Het Limburgs moet, ondanks zijn betrekkelijke vitaliteit in vergelijking tot andere streektalen, wel degelijk tegen erosie worden behoed: het aantal Limburgstaligen onder jongeren neemt enigszins af, en over het hele gebied is een dubbele nivellering waarneembaar — enerzijds van lokaal Limburgs naar een algemeen regiolect, anderzijds een convergentie naar het AN. De neiging onder Limburgstalige ouders om hun kinderen in het AN op te voeden is weliswaar sterk geslonken, maar niet verdwenen. In huwelijken waarvan één van beide partners Limburgs-onkundig is, vormt AN de enige gezinstaal en

---

[8]Een zesdelige beschrijving en rapportage is vervat in A. Hagen, P. Stijnen & A. Vallen, *Dialekt en onderwijs in Kerkrade* (Nijmegen, 1975).

[9]Goossens, *op. cit.*, en A.M. Hagen & K. de Bot, "Structural loss and levelling in minority languages and dialects", *Sociolinguistica*, 4 (1990): 136-149.

wordt het Limburgs vaak niet aan kinderen doorgegeven.[10]

De zwakte van het Limburgs ten opzichte van het AN is niet op de laatste plaats een psychologische, en is te situeren op het raakvlak tussen Limburgstaligen en niet-Limburgers. Tot voor kort was een Limburgs accent buiten de eigen regio stigmatiserend en ontmoette het Limburgs accent reacties die varieerden van laatdunkendheid tot kleinerende goedmoedigheid.[11] Nog steeds geldt een "accentloos" bezigen van het AN als functioneringsvoorwaarde in tal van beroepen. Zolang het Limburgs slechts als afwijkende variant van een standaard-Nederlands geldt, zal dit een prikkel vormen om hetzij in het eigen taalgebruik, hetzij in de opvoeding van kinderen, conformering aan het AN te betrachten door onderdrukking van Limburgstaligheid.[12] Dit heeft enerzijds tot nivellering en verlies aan culturele diversiteit geleid, anderzijds ook tot provincialistische (anti-"Hollandse") ressentimenten en een zekere nostalgische halsstarrigheid. Zulke ressentimenten zouden door erkenning van het Limburgs als streektaal verminderd kunnen worden; de doelstelling van het Handvest, ervoor te zorgen dat minderheden "zich thuis voelen in de staat waarin zij om historische redenen terecht zijn gekomen" (expl. rep., 12) is stellig toepasbaar op de Limburgse situatie.

6. *Culturele presentie en status van het Limburgs*

De nadrukkelijke presentie van het Limburgs in vele sferen van het openbare leven bestrijkt ook het culturele vlak. De populaire muziek maakt al vele jaren gebruik van het Limburgs; niet alleen getuigt dit van een aanhoudend, flexibel en vitaal elan van het Limburgs onder Limburgers,[13] de desbetreffende arties-

---

[10]Daar staat tegenover dat kinderen in een Limburgstalige omgeving uit een Limburgs-onkundig gezin vaak van hun speelkameraadjes Limburgs leren.

[11]Herman Crompvoets, *Dialect en standaardtaal in Nederlands Limburg* (Hasselt, 1987).

[12]vgl. U. Knops, "Attitudes towards regional variation in Dutch pronunciation", in *Language attitudes in the Dutch language area*, ed. R. v. Hout & U. Knops (Dordrecht: Foris, 1988), 105-120.

[13]Van Marle concludeert uit deze langdurige en aanhoudende populariteit dat "in de Limburgse context dialect, ook onder de jeugd, nog altijd de ongedwongen omgangstaal is. Als terzijde zij hier opgemerkt dat het voorkomen van in dialect gezongen popmuziek

ten hebben al enkele decennia een landelijke uitstraling (J. Erens, Janse Bagge Bend, Beppie Kraft, Gé Reinders, Rowwen Hèze). Er is bovendien een traditie van Limburgstalig cabaret. Die traditie reikt van de op Rijnlandse leest geschoeide, zeer populaire maar seizoensgebonden carnavalistische conférence ("buut": Pierre Cnoops, Jan Pollux[14]) tot de toneelmonologen en liederen van Ger Bertholet en een levendige en wijdverbreide cabaret-kleinkunst. Ook in de film wordt gebruik gemaakt van het Limburgs, zo bijv. *Partizanen* (regie Theu Boermans).

Een traditie van Limburgstalig volkstoneel (meestal kluchten) is nog steeds present, bijvoorbeeld in de blijspelen van Stelsmann en de musicals van Paul Weelen, en heeft daarnaast ook ambitieuzer werk opgeleverd (Bertholet, Boermans, Veugelers). Toneelwerken van Shakespeare en Molière zijn in het Limburgs vertaald (Boermans sr., De Bruin, Theater Op de Kamp). Vermelding verdient voorts de nog steeds zeer populaire Limburgstalige *opéra comique*, die, naast het hedendaagse bedrijf, met name in het werk van Olterdissen (1865-1923) evergreens heeft opgeleverd met een aanhoudende populariteit (*Trijn de Begijn*, *De Kaptein vaan Köpenick*); tevens verdient Seipgens' *Schinderhannes* vermelding (Roermond, 1864).

Naast zulke, eerder op het gesproken (of gezongen) woord gerichte cultuuruitingen, die op geluidsdragers (LP, CD) in de gehele provincie verkrijgbaar zijn, kent ook het geschreven Limburgs een rijk verleden en een bloeiende praktijk. De Limburgse streektaal in haar diverse varianten gold als vanzelfsprekende schrijftaal in de laat-Middeleeuwse praktijk (vóór het gestandaardiseerde gebruik van AN). Het Maastrichts kent aldus een geschreven traditie die tot in de veertiende eeuw terugreikt.[15] Als literair medium zijn de stedelijke dialecten

---

bijgevolg een interessante, directe aanwijzing vormt voor de vitaliteit van de in Nederland gesproken streektalen". J. v. Marle, "Standaardtaal of dialect: Iets over taalkeuze bij het Nederlandstalig lied", *Volkskundig bulletin*, 21 (1995): 261-276 (268).

[14]De cultuur rond vastenavond en carnaval is in de gehele provincie zeer vitaal. Zij bedient zich volledig van het Limburgs onder uitsluiting van iedere Nederlandstalige activiteit; er is zelfs sprake van een min of meer expliciete boycot van "Hollandse" carnavalsliedjes. Carnavalsbezigheden maken eerder deel uit van de efemere volkscultuur dan van de "hoge" cultuur, maar getuigen in hun humor, lied- en "buut"-teksten vaak van opmerkelijke creativiteit en esprit. Een en ander neemt een prominente plaats in in het regionale culturele identiteitsbesef.

[15]Vgl. de bloemlezing *Mestreechter spraok, doe zeute taol!*, red. H.J.E. Endepols (Maastricht, 1933, derde druk 1978).

van het Limburgs (vooral het Maastrichts) vanaf het begin van de negentiende eeuw gebruikt; zo bijvoorbeeld Th. Weustenraad, *De Persessie vaan Sjerrepenheuvel* (ca 1825; meest recente uitgave: red. L. Spronck, Maastricht, 1994). Voornoemde Fons Olterdissen schreef ook proza (*Prozawerken*, Maastricht, 1926), en ook op het gebied van de geschiedschrijving is van het Limburgs gebruik gemaakt (Edm. Jaspar, *Kint geer eur eige stad?*, Maastricht, 1936; derde druk, 1968). Er bestaat een evangelie-vertaling, en een volledige bijbelvertaling is thans in voorbereiding. Vanaf de negentiende eeuw is het Limburgs in diverse delen van de provincie gebruikt voor gedichten en bijdragen in kranten en tijdschriften. Een aanzienlijk aantal dialectverhalen, -gedichten en -romans is sinds het begin van deze eeuw in druk verschenen; een toonaangevende bloemlezing werd in 1976 gepubliceerd onder de titel *Mosalect*. Dergelijke initiatieven zijn sinds 1926 gebundeld door de toen opgerichte vereniging voor Limburgse volkscultuur, VELDEKE,[16] met een eigen tweemaandelijks tijdschrift (*Veldeke*) dat thans zijn 71e jaargang ingaat. Was zulke dialectliteratuur tot ca. de jaren 1950 tamelijk nostalgisch en conventioneel, sindsdien heeft zij een hogere vlucht genomen, met meer zin voor serieuze onderwerpen, vorm-experimenten en cosmopolitische invloeden (Bertholet, Criens, Erkens, Graus, Kuipers, Leerssen). Ook hier heeft de vereniging VELDEKE een sturende rol gespeeld: een werkgroep "Veldeke Literair" fungeert sinds enkele jaren; sinds enige tijd wordt er onder auspiciën van VELDEKE jaarlijks een literaire prijs verleend, de door beide Provincies Limburg gedoteerde "Groet-Limburgse Veldeke Dialectpries"; en moderne teksten worden gepubliceerd in een sinds 1992 bestaande reeks "Veldeke Literair", waarin tot op heden zes delen zijn verschenen.

VELDEKE heeft ook de aanzet gegeven voor een gestandaardiseerde orthografie van het Limburgs - een complexe opgave, gegeven de grote mate van variëteit tussen de diverse Limburgse dialecten. De VELDEKE-spelling vindt steeds meer ingang en geldt als de officiële provinciale norm.[17]

Van de Nederlandse streektalen is het Limburgs een van de meest inten-

---

[16]De Vereniging VELDEKE heeft kringen in 11 Limburgse plaatsen en telt ca. 3500 actieve leden. Doelstelling is "het bevorderen en instandhouden van de volkscultuur, met name de dialecten in de beide Limburgen".

[17]De definitieve beschrijving van de VELDEKE-spelling is neergelegd in Jan Notten, *Aanwijzing voor de spelling van de Limburgse Dialekten* (z.pl., 1983); eerdere spellingsregelingen waren ontworpen in 1942 (spelling-Roukens) en 1951 (spelling-Kats).

sief bestudeerde. De dialectwoordenschat is geïnventariseerd in een groot aantal deelstudies en lokale woordenboeken, getuige het bijgevoegde aanhangsel "lexicografisch overzicht"; bovendien loopt het zeer omvangrijke en ambitieuze projekt van een meerdelig *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (3 delen in elk twaalf afleveringen), waarvan de redactie gehuisvest is aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, en waarvan tot nu toe 17 afleveringen zijn verschenen. De in 1975 opgerichte VERENIGING VOOR LIMBURGSE DIALECT- EN NAAMKUNDE, die strikter wetenschappelijk is gericht dan de bredere culturele belangenvereniging VELDEKE, telt ca. 150 leden en heeft inmiddels ca. 90 taalkundige brochures en bundels op het gebied van het Limburgs gepubliceerd. VELDEKE en de VLDN entameren thans een gezamelijke reeks van publicaties, "Veldeke Taalstudies".

***aanhangsels*:**

kaart 1: Nederlandse dialecten volgens Van Ginneken
kaart 2: isoglossen in Nederlands en Belgische Limburg
kaart 3: dialecten in hun afstand tot het Haarlems naar de Feature Frequency Method (Hoppenbrouwers)
lexicografisch overzicht

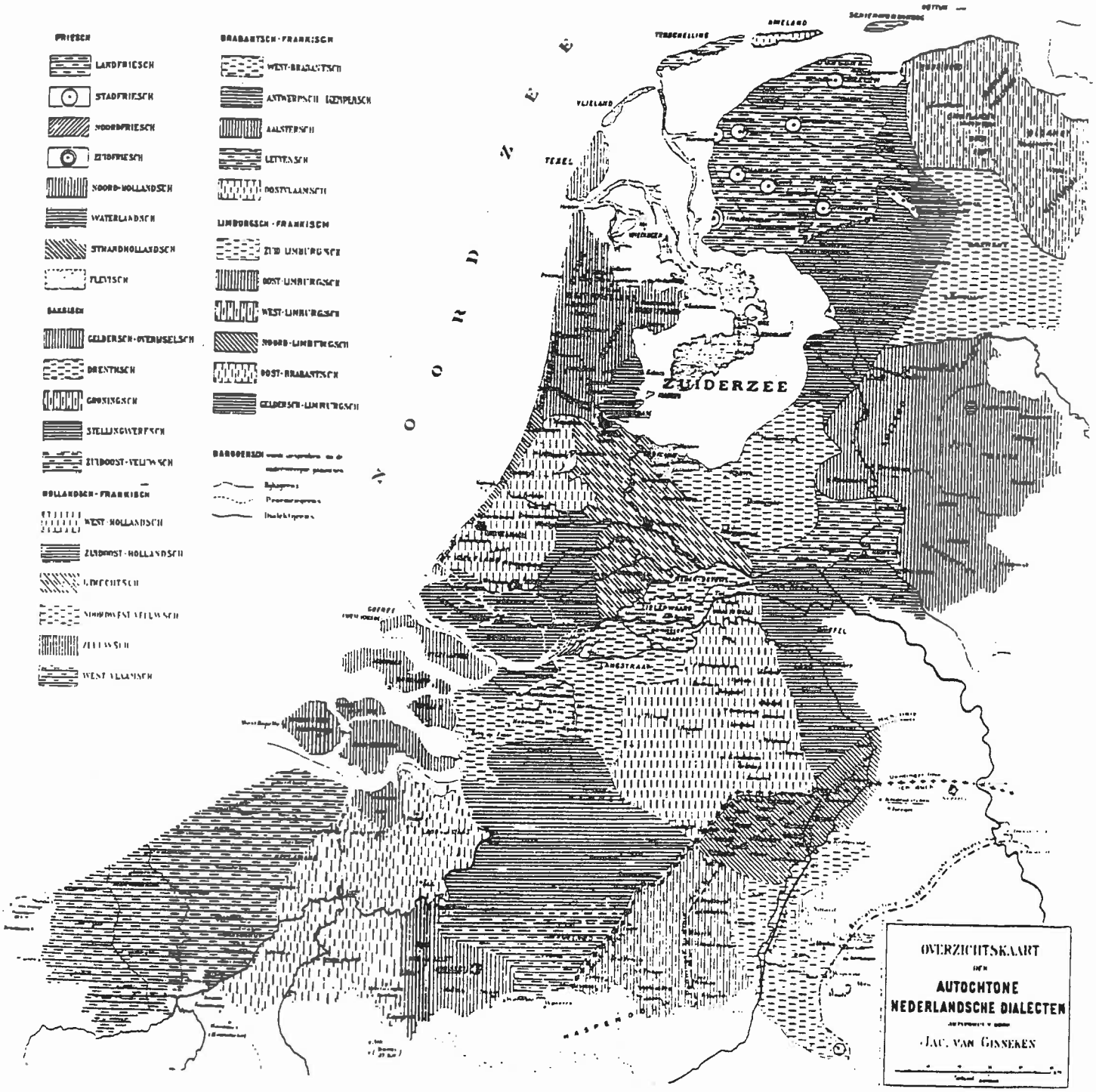
FRIESCH
LANDFRIESCH
STADFRIESCH
NOORDFRIESCH
ZUIDFRIESCH
NOORD-HOLLANDSCH
WATERLANDSCH
STRANDHOLLANDSCH
VLEYSCH
SAKSISCH
GELDERSCH-OVERIJSELSCH
DRENTSCH
GRONINGSCH
STELLINGWERFSCH
ZUIDOOST-VEEWSCH
HOLLANDSCH-FRANKISCH
WEST-HOLLANDSCH
ZUIDOOST-HOLLANDSCH
UTRECHTSCH
NOORDWEST-VEEWSCH
VEEWSCH
WEST-VLAMISCH
BRABANTSCH-FRANKISCH
WEST-BRABANTSCH
ANTWERPSCH (KEMPEASCH)
AALSTERSCH
LEUVENSCH
DOSTVLAAMSCH
LIMBURGSCH-FRANKISCH
ZUID-LIMBURGSCH
OOST-LIMBURGSCH
WEST-LIMBURGSCH
NOORD-LIMBURGSCH
OOST-BRABANTSCH
GELDERSCH-LIMBURGSCH
ZUIDERZEE
VLIELAND
TEXEL
AMELAND
OVERZICHTSKAART
DER
AUTOCHTONE
NEDERLANDSCHE DIALECTEN
JAC. VAN GINNEKEN

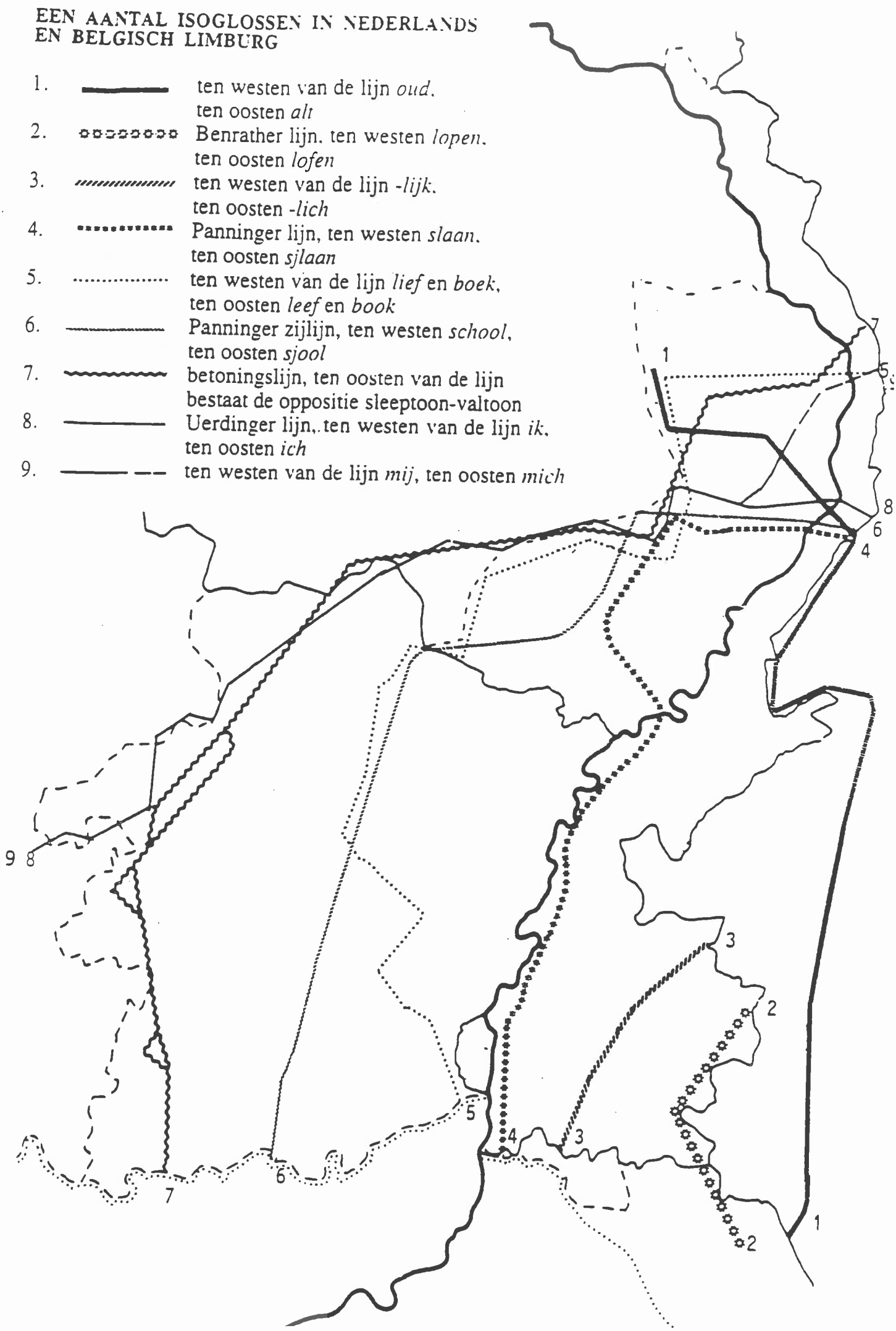
EEN AANTAL ISOGLOSSEN IN NEDERLANDS EN BELGISCH LIMBURG
1. ten westen van de lijn *oud*, ten oosten *alt*
2. Benrather lijn, ten westen *lopen*, ten oosten *lofen*
3. ten westen van de lijn *-lijk*, ten oosten *-lich*
4. Panninger lijn, ten westen *slaan*, ten oosten *sjlaan*
5. ten westen van de lijn *lief* en *boek*, ten oosten *leef* en *book*
6. Panninger zijlijn, ten westen *school*, ten oosten *sjool*
7. betoningslijn, ten oosten van de lijn bestaat de oppositie sleeptoon-valtoon
8. Uerdinger lijn, ten westen van de lijn *ik*, ten oosten *ich*
9. ten westen van de lijn *mij*, ten oosten *mich*

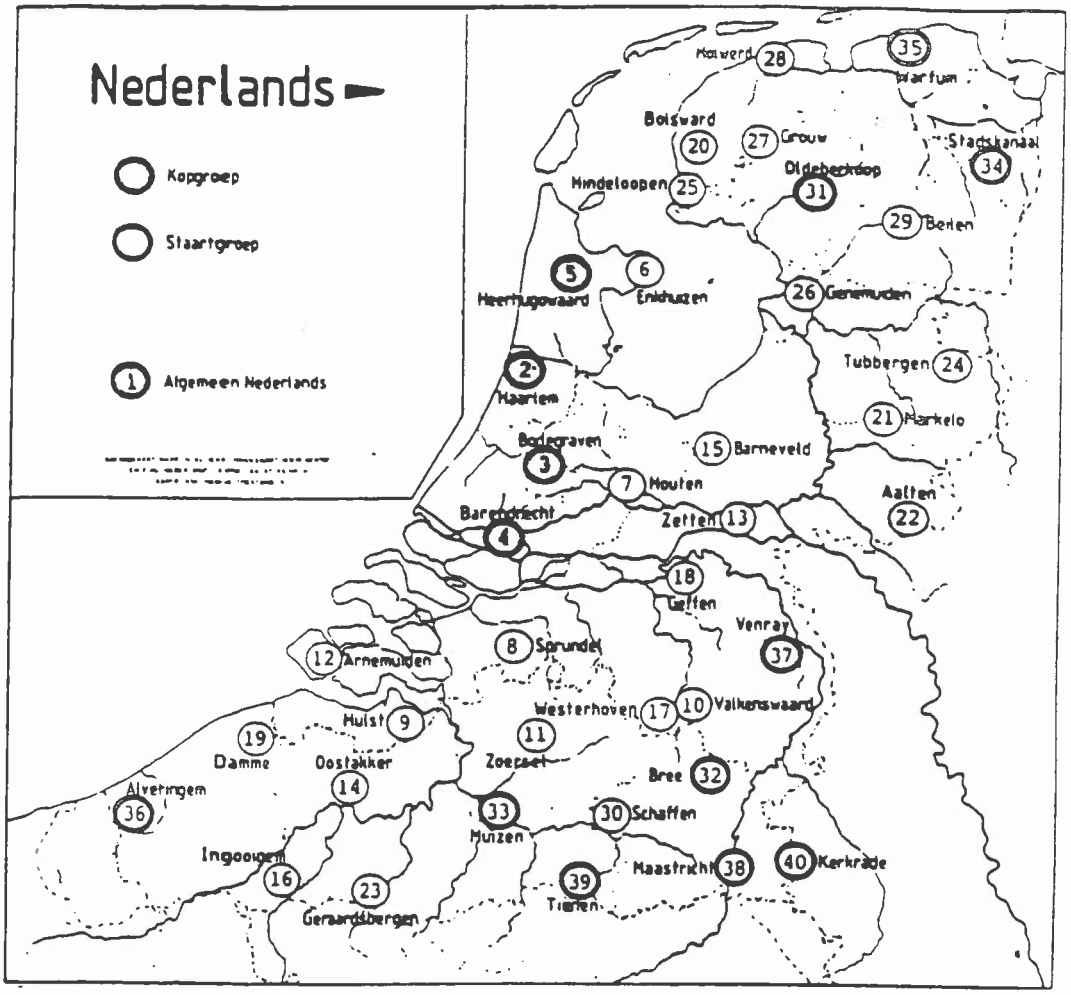

Overeenkomst met het Nederlands

1.	Nederlands	1.00000	21.	Markelo	0.99184
2.	Haarlem	0.99860	22.	Aalten	0.99170
3.	Bodegraven	0.99773	23.	Geeraardsbergen	0.99123
4.	Barendrecht	0.99756	24.	Tubbergen	0.99106
5.	Heerhugowaard	0.99722	25.	Hindeloopen	0.99068
6.	Enkhuizen	0.99704	26.	Genemuiden	0.99062
7.	Houten	0.99620	27.	Grouw	0.99001
8.	Sprundel	0.99542	28.	Holwerd	0.98958
9.	Hulst	0.99478	29.	Beilen	0.98942
10.	Valkenswaard	0.99431	30.	Schaffen	0.98942
11.	Zoersel	0.99363	31.	Oldeberkoop	0.98850
12.	Arnemuiden	0.99355	32.	Bree	0.98690
13.	Zetten	0.99299	33.	Muizen	0.98608
14.	Oostakker	0.99288	34.	Stadskanaal	0.98571
15.	Barneveld	0.99284	35.	Warfum	0.98478
16.	Ingooigem	0.99276	36.	Alveringem	0.98411
17.	Westerhoven	0.99260	37.	Venray	0.98348
18.	Geffen	0.99254	38.	Maastricht	0.97951
19.	Damme	0.99243	39.	Tienen	0.97722
20.	Bolsward	0.99228	40.	Kerkrade	0.97319

OVERZICHT VAN WOORDENBOEKEN, WOORDENLIJSTEN, SCRIPTIES EN ANDERE PUBLICATIES BETREFFENDE DE DIALECTWOORDENSCHAT VAN NEDERLANDS EN BELGISCH LIMBURGSE PLAATSEN

Gepubliceerd

Achten, P.,'Doornkapperslatijn' e.a.titels.In:*Doornkapper. Orgaan voor studenten.* (later:)*Clubblad Hoeselt V.V.*, Hoeselt. Diverse afl.1935-1967.

Achten, P.,*Hôessëlsë Diksjënêer*, Hoeselt 1995.

Alsters,A.,(e.a.),*Venloos Woordenboek*, uitg. Stichting Henric van Veldeke,Venlo 1993.Met een bijdrage van F. Bakker (Blericks Dialect).

Amkreutz, L.,(e.a.), *Kirchröadsjer Dieksiejoneer*, Kerkrade 1987.

Beenen, P.H.H., *Dialect en volkskunde van Herten*, Roermond 1973.

Beets, A.,Woorden en uitdrukkingen uit Heerlen (L.).Verzameld door wijlen W.A. Oudemans 1891-1892. In: *Driemaandelijkse Bladen 18* (1918), pag.42.

Berg, J. van den, (e.a), *Weertlands Woordenboek*, Weert 1983. (Dit woordenboek bestrijkt de dialecten van Heijsterstraat,Nederweert, Ospel, Laar, Eind, Weert, Boshoven, Hushoven,Leuken,Keent,Altweert, Altweertheide).

Bernaerts, J., *Hamonts-Achels dialectwoordenboek. Etymologische verkenningen in het dialect van Hamont en Achel*. Hamont 1991.

Bisschops, M., *Zumpelvelder wöad*, Eerste woordenlijst van het Simpelveldsdialect,uitg.heemkundever."De Bongard", Simpelveld 1994.

Bollen, G.,*Plat Ukevers. Woorden en wendingen uit het dialect van Uikhoven*, Uikhoven 1987. (In geschreven vorm aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).

Boom, P.aan den, Naerse kal (Neer).In: *Ons eigen Nieuws*. 50 afl.(van gemidd. 20 werkw).

Bormans, J.H., *Lijst van woorden en spreekwijzen uit het Truiersch (Limburgsch) dialect*. (Vergeleken met het Taaleigen van het Kanton Axel in Zeeland). In: *Archief voor Nederlandsche Taalkunde 2* (1849-1850), pag. 360-367.

Bosch, J.H.W., *Bijdrage tot de geschiedenis van Schinveld*, Sittard 1974,339 pag. (11 pag.).

Breuls, C., Bijdragen tot de kennis van het Maastrichts dialect.In:*De Maasgouw 34* (1913) en *De Maasgouw 35* (1914). Apart verschenen als:*Vademecum handelend over Maastrichtsch dialect*, Maastricht 1914.

Crompvoets, H., *Mééls Woordeboe:k*, Medelo 6, Meijel 1991.

Crompvoets, H., *Veenderijterminologie in Nederland en Nederlandstalig België*, Amsterdam 1981.

Cuypers, J., Iets over het dialect van Neeritter. In: *Onze Volkstaal 3* (1890), pag. 146-150.

Dinter, W.van, (e.a.), *Dialectwoordenboek van de gemeente Gennep*.Een keuze uit de woordenschat van het dialect van Gennep,Heijen, Milsbeek,Ottersum en Ven-

Zelderheide. Uitg.Stichting Dialectwoordenboek van de Gemeente Gennep,Gennep 1993.
Dols, W.,*Sittardse diftongering. Een hoofdstuk uit de historische grammatica*. Posthume uitgave verzorgd door J. C. van de Bergh. Sittard 1953, 250 pag. (32 pag.).
Donck, E. van der, *Maaseik en zijn Maaslandse taal*, Beek z.j. (1980),105 pag.(66 pag.).
Dorren, Th., *Woordenlijst uit het Valkenburgsch Plat, met etymologische en andere aanteekeningen*, Valkenburg 1928,tweede druk.
Endepols, H.J., *Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs*, Maastricht 1985, vierde druk.
Engels, G., Heldense Rariteiten; in *Veldeke* 39 (1964), 102-103; 40 (1965), 12-13, 28-29, 46-47; 42 (1967), 32-33, 56-57, 84-85.
Franquinet, G.D., Proeve over het taaleigen der stad Maastricht II.In: *Archief voor Nederlandse taalkunde 3* (1951-1952), pag.343-391.
Gasselt, J. van, Venloos Opzeuk Bukske, Venlo 1992.
Geraerts, A., (e.a.), *Gènker Woerdeleest*, uitg. Gemeentebestuur Genk, Genk z.j..
Gessler, C., Uit het taaleigen van Maaseik en omtrek. In: *Limburg 18* (1936-1937), pag. 218-221.
Geurts,R., *Seppig wiej ein smawtpaer*, Echt 1988.
Goossens, J., *Semantische vraagstukken uit de taal van het landbouwbedrijf in Belgisch Limburg*, I en II, Antwerpen 1963.
Goossens, J., Dommellandse Woorden. *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde 8* (1978),15 pag.
Grootaers, L., *Het dialect van Tongeren. Woordenlijst*. In: *Leuvense Bijdragen 9* (1911), pag. 122-178. Tevens als overdruk in: Grootaers, L., *Het Dialect van Tongeren. Eene phonetisch-historische studie*. Lier-Leipzig 1910.
Heines, M., en Heines,G., 'Oos Modertaal'. In: *Baarlose Sprokkelingen 15/16*, Baarlo 1988.
Heyden, L. van der, *Zittesjen A.B.C.*, Sittard 1927.
Houben, J.H.H., *Het dialect der stad Maastricht*. Maastricht 1905, XI+144 pag.(61 pag.).
Houx, J., (e.a.), *Tegels Dialek. Uiteenzetting over de klankleer,spraakkunst en woordenschat van het dialekt van Tegelen*, Maastricht 1968.
Janssen, L., Dialectische vogelnamen in Limburg. In: *Natura-Limburg*. Driemaandelijks bulletin jrg. 1976, nr. 85, pag. 886-902 en jrg. 1980, nr. 101, pag. 253-256.
Janssen, L., Over daverdellekes, hanekeutels en onslievevrouwkeswas. Dialectische namen van planten en vruchten in Limburg. *Reeks Limburg natuurlijk, deel 4, Stichting Limburgs Landschap*, Hoeselt 1983.
Jaspars, G., *Groéselder Diksjenér. Woordenboek van het Gronsvelds dialect*, Gronsveld 1979.
Jongeneel, J., *Dorpsspraak van Heerle*, Heerlen 1884.
Kats, J., Aaj Remunjse wäörd. In: *Veldeke 15* (1940-1941), pag. 49-50.
Kats, J.C.P., *Remunjs Waordebook*, Roermond 1985.

Kooijman, G., *Thematisch Woordenboek van het Tungelroys*, Amsterdam 1985.
Lenaers, W., Wieërter Wuuërd. In: *Veldeke 30-31* (1955-1956), pag.48-49.
Lenaerts, J., *De verdwijning der Alvermannekens. Limburgse overleveringen uit het heidendom*, Antwerpen 1899, 149 pag.(6 pag.).
Lochtman, H., Kerkraadse vaktaal tussen Noord en Zuid. In: *Veldeke 36* (1961-1962), nr.201, pag. 135-139.
Maassen, M., en Goossens, J., *Limburgs Idioticon. Verzameling dialectwoorden (<Woordenzangen>), van 1885 tot 1902 verschenen in het tijdschrift <'t Daghet in den Oosten>*,Tongeren 1975.
Mertens, A.M., Het Limburgs dialect.In:*Onze Volkstaal 2* (1885),pag. 203-265.
Nijsten, Jan, *Wäörd op sjterreve nao dwad van 't Meersjens dialek*,Meerssen 1993.
Notermans, J., *Hiersj - Mestreechs - ABN Woordenboek*, Maastricht 1990.
Olterdissen, A., *Prozawerken in Maastrichtsch Dialect. Bewerkt en met eene woordenlijst voorzien door E. Jaspar*, Maastricht 1926, 266 + III pag. (34 pag.). Later herhaaldelijk uitgegeven.
Otten, Fons, *Wie rijmp ziech dat? Mestreechs Rijmwoordebook*,Maastricht z.j..
Pap Jan, uitgegeven door de St. Aldegondiskring, As 1978, 85 pag.(9 pag.).
Paquai, H., Méèls (Mèhls, Mèèls) woordehuukske (Dialectenhoekje,-hukske).In: *Weekbericht voor Meijel 1975-1977*. 91 afl.(van ca.12 woorden).
Peiffer, Fr., *Woordebook van 't Sjilves dialek*, Schinveld 1995.
Rheinisches Wörterbuch, Uitgegeven door J. Müller en anderen.Bonn 1928, Berlin 1931-1971.
Roukens, W., Bijdragen tot de studie der Limburgse mijntaal.In:*Veldeke 14* (1939-1940), pag. 29-34 en *Veldeke 15* (1940-1941),pag.26-28.
Rutten, A., *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon*, Antwerpen 1890.
Sassen, L.H., *Eine wösj groffiaote- een boeket anjers*. Uitdrukkingen en Gezegdes in het Dialect van Geulle. Uitg.heemkundevereniging Gäöl, Geulle 1992.
Schelberg, P.J.G., *Woordenboek van het Sittards dialect met folkloristische aantekeningen*, Amsterdam 1979.
Schols, W., en Linssen, G.,*Venrays woordenboek. Woordenschat,klankkarakter, systeem, structuur en gebruik van de Venrayse taal*, uitg. Veldeke Venray, Venray 1991. (Dit woordenboek bestrijkt de dialecten van Castenray, Leunen, Oirlo,Oostrum, Merselo, Smakt,Veulen).
Schoofs, R., *Woordenboek van het dialect van Bree en omgeving*, Bree 1988.
Schoofs, R., *Kal wi-j kook. Zegswijzen, volkse verzen, vergelijkingen en zei-spreuken alsook aanvullende woordenlijsten*. Bree 1990.
Severijns, Ludo, *Zo zègge zë dat én Tóngërë. Púmpëskal.*

Bijdrage tot een Tongers Idioticon, Tongeren 1985.
Severijns, Ludo, *Nòg Púmpëskal. Spreekwoorden en zegswijzen in het Tongers dialect*, Tongeren 1989.
Snijders, D., Gesjappeerd...of neet? Idioma i.v.m. ziekte, leven en dood. In: *De Maaseikenaar*. Periodiek contactblad van de Culturele Raad Maaseik 2 (1971), nr.3, pag.18-20.
Staelens, X., *Dieksjenèèr van 't (H)essels*, Hasselt 1982.
Steijvers, L., *Weem kintj ze nog? Ein verzameling rojer weurd*,Stramproy 1989.
Steijvers, L., *Weem kintj ze nog? Ein verzameling rojer weurd,Bielage*, Stramproy 1989.
Stevens, A., *Túngërsë Diksjënéer*, Tongeren 1986.
Stokkemer Idioticon.In: *De Bakeman*. Kontaktblad van de kunstkring A. Sauwen 1 (z.j./ 1980), 11.
Switten, M., Zonhovense woorden. In: *Gemeenteblad jrg. 1972-76*,15 pag. in 11 afl.
Tonnar, A., u. Evers, W., *Wörterbuch der Eupener Sprache*, Eupen 1989.
Vandermeeren, L., *Het Bjêvels*, Beverlo 1995, 314 pp.+ III.
Venken,M.,(e.a.),*'n Manjel Stokkemer wèurd*, uitgave Kunstkring Arnold Sauwen Stokkem, As 1990.
Verheijen, J., (e.a.), *è maes inne taes, Plat Hôrster*, Horst 1989.
Voort, Th. van de, *Het dialekt van de gemeente Meerlo-Wanssum*, Amsterdam 1973. (Dit woordenboek bestrijkt de dialecten van Wanssum, Geisteren, Blitterswijk, Meerlo, Tienray,Swolgen).
Vossen, A.F., Nederweertse woorden opgetekend van 1936 tot 1952.In: *Weekblad voor Nederweert en omstreken 1966-1968*, 89 afl.à ca.20 ww.
Vrijdag, E., Woordenlijst van oude en verouderde en ongewone woorden en woordvormen (verzameld en gekozen uit de volkstaal) van Mheer-Banholt naar uitspraak en woordenschat der geborenen voor 1870 I-XVI. In: *Veldeke 25* (1950-1951), pag. 43-44, 61-63, *Veldeke 26* (1951-1952), pag. 11, pag. 23-24, pag. 77, pag. 90-91, *Veldeke 27* (1952-1953), pag. 10-11,pag. 25, pag.57-58, *Veldeke 28* (1953-1954), pag. 14-15, pag. 28-30, pag. 81-82, *Veldeke 29* (1954-1955), pag. 12-1 5, pag. 82-83, *Veldeke 30 + 31* (1955-1956), pag. 85-86 en *Veldeke 32* (1957), pag. 12-14.
Wehrens, A., Slagtermen in het Meerssensch Dialect: in *Eigen Volk* 6 (1934), 145-147.
Weijnen, A., (e.a.), *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*, uitg.Van Gorcum, Assen/Maastricht 1983 - .
- A. Weijnen, J.Goossens, P. Goossens,*Inleiding en Wld I Agrarische terminologie afl. 1* (bemesten en ploegen), 1983.
- A. Weijnen, J.Goossens, P. Goossens, *WLD I Agrarische terminologie afl. 2* (eggen en slepen), 1984.
- J. Kruijsen, J.Goossens, *WLD I Agrarische terminologie afl.3* (weidebouw), 1991.
- J. Kruijsen, J.Goossens, *WLD I Agrarische terminologie afl.4* (verbouw van graangewassen), 1992.
- J. Kruijsen, J.Goossens, H. Brok, *WLD I Agrarische*

terminologie afl.5 (verbouw van knol- en andere gewassen),1994.
- J. Kruijsen, J.Kokkelmans, *WLD I Agrarische terminologie afl.6* (bedrijfsruimten van de boerderij), 1994.
- J. Molemans, J.Goossens, *WLD I Agrarische terminologie afl.9* (paard), 1994.
- H. Crompvoets m.m.v.J.van Schijndel,*WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl.1* (huisslachter en bakker)1986.
- H. van de Wijngaard, H. Crompvoets,*WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl.2* (bierbrouwer en stroopstoker),1988.
- H. van de Wijngaard, H. Crompvoets, *WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl.3* (molenaar), 1991.
- H. Crompvoets, H. van de Wijngaard,*WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl.4* (turfsteker en ertsontginner),1987.
- H. Crompvoets, H. van de Wijngaard m.m.v. drs. M. Busch (1989), WLD II *Niet-agrarische vakterminologieën afl.5* (mijnwerker), 1989.
- H. Crompvoets, H.van de Wijngaard,*WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl.6* (imker en stro- of buntgrasvlechter)1991.
- H. Crompvoets, H. van de Wijngaard,*WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl.7* (kleermaker, naaister,handspinner, handwever, touwslager, mutsenmaakster), 1993.
- H.van de Wijngaard, H.Crompvoets,*WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl.8* (pottenbakker, steenbakker, pannenbakker, gresbuizenindustrie), 1994.
- H.van de Wijngaard,*WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl.9* (metselaar, timmerman, dakdekker,.loodgieter,.stucadoor,.huisschilder),1995.
- H.Crompvoets,*WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl.10* (schoenmaker,.zadel- en gareelmaker), 1994.
- H. van de Wijngaard, *WLD II Niet-agrarische vakterminologieën afl. 11* (smid, hoefsmid, loodgieter, koperslager), 1995.

Wijck, T. van, Maaseiker Idioticon.In: *De Maaseikenaar*. Periodiek contactblad uitgegeven door de Culturele Raad Maaseik 1-10(1970-79), 91 pag. in 30 afl.

Wijnen, Frits, Van "Aanvange" wies "Luie zweit", 'n stökske "Brits plat".In: *Maasbree, Afdeling eener Gemeente*, Maasbree 1985,pag. 90-100.

Ongepubliceerd

Bakkes, P.J.A., *Woordverzameling in handschrift* (betreft het dialect van Montfort). (In kaartenbak aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).

Bernaerts, J., *Idioticon van het dialect van Hamont*. Scriptie KU Leuven, Leuven 1963. Typoscript, XVIII + 575 pag.

Broos, J., *Etude comparative agricole du vocabulaire de deux*

patois voisins situés à la frontière linguistique: Eben-Emael et Canne. Scriptie U.C. Louvain 1969. Typoscript, XII + 59 pag.
Celis, A., *De Franse woorden in het dialect van Gingelom*. Licentiaatsverhandeling KU Leuven 1975.
Coenen, M., *De vaktaal van de watermolenaars in Zuid-Oost-Limburg*. Scriptie KU Leuven 1977. Typoscript, 290 pag.
Crompvoets, H., *Veenderijtermen in Meijel en nabije omgeving*.Scriptie KU Nijmegen 1963.
Daelen, J. van, *Venloos Waordebook*. Alfabetische woordenlijst in machineschrift, samengesteld en uitgebreid in de jaren 1933-1941.(Aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).
Defoin, G., *De vaktaal van de Belgisch-Limburgse steenkoolmijnen,systematisch gerangschikt en vergeleken met de vaktaal van Nederlands-Limburg en van de Waalse steenkoolmijnen*. Met etymologische aantekeningen door lic.A.Stevens.Manuscript,1955.
Defoin, G., *Woordenlijst van Mijnvaktermen*. 555 Termen uit de vaktaal der mijnarbeiders van Belgisch- Limburg, met aanduiding van hun betekenis, de overeenstemmende term in de Frans-Belgische mijntaal en in het plaatselijk dialect.Hasselt 1958, 95 pag.
Derwa, J., *De dialectische landbouwtermen in het landbouwbedrijf te Genoels-Elderen*. Scriptie U.E. Liège 1941.
Donkers, J., *De vakterminologie van de grofkeramische industrie in een gedeelte van Limburg*. Scriptie KU Nijmegen 1966.
Eussen, H.A., *Woordverzameling in handschrift* (betreft het dialect van Ransdaal). (Handschrift aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).
Geuskens, G., *Bijdrage tot het onderzoek naar de vaktaal van de steenbakkers. Een verzameling taalmateriaal, bijeengebracht door mondeling onderzoek op 34 plaatsen in België en Nederland*. Scriptie KU Nijmegen 1970.
Goossens, J.,*Studie over landbouwtermen opgetekend te Genk en omgeving*. Scriptie KU Leuven 1955, 2 delen 660 pag.
Groffils, L., *De vaktaal van de watermolenaar in Zuid-West-Limburg*. Scriptie KU Leuven 1980. Typoscript, 290 pag.
Hansen, J., Aardige ontdekking te Roermond. Woordenlijst van J.B.Sivré. In:*Veldeke 24* (1949-1950) 128 v.
Henckens, H., *Idioticon van het Dialect van Geistingen (Ophoven)*.Licentiaatsverhandeling Leuven 1958. Typoscript, XV + 253 pag.
Hermans, W., *Oude woorden in de Tegelse keramische industrie*.Scriptie KU Nijmegen 1961.
Heynen, P., *Verzameling dialectwoorden over de landbouw, godsdienst enz.* (betreft het dialect van Margraten). (Aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).
Hoof, L. van, *Proeve van een dialect-geografische verhandeling over landbouwtermen in het Noord-Oosten van de Antwerpsche Kempen en het strodekkersbedrijf te*

Mol.Licentiaatsverhandeling Leuven 1949.
Horen, L. van, *Heljese weurd, oehtdrukkinge en gebroehke*, Helden 1986.(In typoscript aanwezig op het P.J. Meertens-Instituut en de Nijmeegse Centrale voor Dialect-en Naamkunde).
Idioticon van het St. Truidensch dialect. Prijsvraagantwoord Kon.Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde 1910 onder kernspreuk "Omdat mijne moeder het sprak, heb ik het lief". Manuscript, 391 pag.
Jansen, J., *Idioticon van het dialect van Lommel*. Scriptie KU Leuven 1966, 2 dln. XV + 430 pag.
Janssen, A., *Bijdrage tot de landbouwwoordenschat van de Voerstreek*. Scriptie U.E. Liège 1949.
Janssen, D., *De vaktaal van de watermolenaar aan de Bosbeek en aan de Itterbeek*. Scriptie KU Leuven 1975. Typoscript, 159 pag.
Janssen, J., *Idioticon van het dialect van Meeswijk*. Scriptie KU Leuven 1964.Typoscript,2 dln. XVII + 790 pag.
Kaufmann, J.,*Hälisch-Hollansche Dictionaria*. Heerlen 1878. Manuscript, 122 pag.
Kelchtermans, J., *Idioticon van het dialect van Meeuwen*. Scriptie KU Leuven 1964.Typoscript,247 pag.
Kokkelmans, J., *De voorstal en de zolder boven de dorsvloer in de Limburgse dialecten*. Scriptie KU Nijmegen 1978.
Kolle, A., *Terminologie van de koperslager in Midden-Limburg*.Scriptie KU Nijmegen 1965.
Lemmens, J., *Vragenlijst over de vaktaal der timmerlieden*. Scriptie KU Nijmegen 1966.
Lochtman, H., *De vaktaal van de Kerkraadse metselaars, steenbakkers, stucadoors en voegers*.Scriptie KU Nijmegen 1960.
Lochtman, H., *Mijnwerkersvaktaal in Nederlands-Limburg en in het aangrenzende Duitse taalgebied*. Scriptie KU Nijmegen 1964.
Maassen, M., *Onderzoek naar dialectische termen bij Limburgse schutterijen*. Scriptie KU Nijmegen 1967.
Maessen, L., *Mestreechter wäörd in de keramiese industrie*. Alfabetische woordenlijst in machineschrift, [z.p. en z.j.].
Piebes-Janssen, M., *Het rund in de Limburgse dialecten*. Scriptie KU Nijmegen 1979.
Remans, R., *Idioticon van het dialect van Zonhoven*. Licentiaatsverhandeling KU Leuven 1965. Typoscript, 2 dln. XII+720 pag.
Roebroek, J.L.H., *Dialect van Beek-Elsloo*. Handschrift, 1886.(Aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect-en Naamkunde).
Schepers, N., *Van taup tot wiek. Onderzoek naar de vaktaal der windmolenaars tussen Maastricht en Roermond*. Scriptie Centrale Examencommissie. Typoscript, 73 pag.
Sivré, J.B., (1818-1889), *Alfabetische lijst van woorden en spreekwijzen in het Roermondsch dialect. Idioticon*. Manuscript, 50 pag.
Smets, W., *Idioticon van het dialect van Niel-bij-St. Truiden*.Scriptie KU Leuven 1966.Typoscript,2 dln.

1225 pag.
Strous, J., *Vogelnamen in Midden-Limburg*. Scriptie KU Nijmegen 1960.
Ubach over Worms, van Overworms kwartier tot gemeente Landgraaf. Woordenlijst (zonder vermelding van auteur en jaartal,aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).
Urlings, R., *Het dialect van Geleen*. Handschrift, 1950. (Aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).
Urlings, R., *Oud-Geleensche woorden en uitdrukkingen*. Handschrift,1950. (Aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).
Valk, F. de, *De terminologie van de Middenlimburgse hengelaars*.Scriptie KU Nijmegen 1964.
Vanderspickken, J., *De vaktaal van de watermolenaar in Demer- en Herkvallei*. Scriptie KU Leuven 1972. Typoscript, 137 pag.
Vanwonterghem, C., *De mijnwerkerstaal in Belgisch-Limburg*. Scriptie KU Leuven 1958. Typoscript, 256 pag.
Weijnen, M., *Naaistersterminologie en kledingbenamingen*. Scriptie KU Nijmegen 1962.
Wijnen, P.D.H.A., *Dialekt van Waubach en Groenstraat*, deel I en II.(Geschreven manuscript, aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).
Wilms, M., *De taal van de beugelaars in Midden-Limburg, Noord-Limburg, Oost-Brabant*. Scriptie KU Nijmegen 1966.
Zuidlimburgs Idioticon. (hoofdzakelijk Sint Truidens). Prijsvraagantwoord (1906) Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde onder kernspreuk "Labore et Constantia". Manuscript, 486 pag.
Zuidlimburgsch Idioticon. Prijsvraagantwoord 1906 Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde onder kernspreuk "De tijd is mij te kort". Manuscript.

Geraadpleegd voor het samenstellen van deze lijst:

Bibliotheek en archief van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, Katholieke Universiteit Nijmegen.
Cajot, J., Dialectlexicografie in Belgisch- en Nederlands-Limburg. In: *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde nr. 20*, Hasselt 1981, p.1-19.
Crompvoets, H., *Mééls Woordeboe:k*, Medelo 6, Meijel 1991, p. 9. *Instituut voor Naamkunde en Dialectologie*, Katholieke Universiteit Leuven.
Weijnen, A., J. Goossens, P. Goossens, *Woordenboek van de Limburgse Dialecten. Inleiding en I Agrarische terminologie Afl. 1*, p. 23-31.

Voor verdere bibliografische gegevens betreffende met name Nederlands Limburgse dialecten zie men vooral:

Brok, H., Publikaties over Dialekt in Limburg. In: *Veldeke* jrg. 63 (1988) nr. 2, pag. 25-29; *Veldeke* jrg. 63 (1988) nr. 3, pag. 27-29; *Veldeke* jrg. 63 (1988) nr. 4, pag. 7-9; *Veldeke* jrg. 63 (1988) nr. 5, pag. 28-30; *Veldeke* jrg. 63 (1988) nr. 6, pag. 23-

Van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* verschenen tot nu toe de volgende afleveringen:

Deel I. Agrarische terminologie

WLD, Inl. en I.1 dr. A. Weijnen, dr. J. Goossens, drs. P. Goossens, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Inleiding en Agrarische terminologie, afl. 1 (*bemesten en ploegen*), Assen, 1983 (77 en 166 p.). ISBN 90 232 1820 5.

WLD, I.2 dr. A. Weijnen, dr. J. Goossens, drs. P. Goossens, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Agrarische terminologie, afl. 2 (*eggen en slepen*), Assen, 1984 (80 p.). ISBN 90 232 1819 1.

WLD, I.3 drs. J. Kruijsen, dr. J. Goossens, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Agrarische terminologie, afl. 3 (*weidebouw*), Assen/Maastricht, 1991 (136 p.). ISBN 90 232 2634 8.

WLD, I.4 drs. J. Kruijsen, dr. J. Goossens, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Agrarische terminologie, afl. 4 (*verbouw van graangewassen*), Assen/Maastricht, 1992 (202 p.). ISBN 90 232 2751 4.

WLD, I.5 drs. J. Kruijsen, dr. J. Goossens, dr. H. Brok, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Agrarische terminologie, afl. 5 (*verbouw van knol- en andere gewassen*), Assen, 1994 (210 p.). ISBN 90 232 2890 1.

WLD, I.6 dr. J. Kruijsen, drs. J. Kokkelmans, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Agrarische terminologie, afl. 6 (*boerderij, bedrijfsgebouwen*), Assen, 1995 (176 p.). ISBN 90 232 3009 4.

WLD, I.9 dr. J. Molemans, dr. J. Goossens, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Agrarische terminologie, afl. 9 (*het paard*), Assen, 1994 (168 p.). ISBN 90 232 2920 7.

Deel II. Niet-agrarische vakterminologieën

WLD, II.1 dr. H. Crompvoets, m.m.v. J. van Schijndel, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 1 (*huisslachter en bakker*), Assen/Maastricht, 1986 (214 p.). ISBN 90 232 2242 3.

WLD, II.2 drs. H. van de Wijngaard, dr. H. Crompvoets, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 2 (*bierbrouwer en stroopstoker*), Assen/Maastricht, 1988 (70 p.). ISBN 90 232 2410 8.

WLD, II.3 drs. H. van de Wijngaard, dr. H. Crompvoets, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 3 (*molenaar*), Assen/Maastricht, 1991 (242 p.). ISBN 90 232 2669 0.

WLD, II.4 dr. H. Crompvoets, drs. H. van de Wijngaard, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 4 (*turfsteker en ertsontginner*), Assen/Maastricht, 1987 (132 p.). ISBN 90 232 2306 3.

WLD, II.5 dr. H. Crompvoets, drs. H. van de Wijngaard, m.m.v. drs. J. Busch, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 5 (*mijnwerker*), Assen/Maastricht, 1989 (293 p.). ISBN 90 232 2469 8.

WLD, II.6 dr. H. Crompvoets, drs. H. van de Wijngaard, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 6 (*imker, stro- of buntgrasvlechter*), Assen/Maastricht, 1991 (128 p.). ISBN 90 232 2616 X.

WLD, II.7 dr. H. Crompvoets, drs. H. van de Wijngaard, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 7 (*kleermaker, naaister, handspinner, handwever, touwslager, mutsenmaakster*), Assen, 1993 (208 p.). ISBN 90 232 2821 9.

WLD, II.8 drs. H. van de Wijngaard, dr. H. Crompvoets, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 8 (*pottenbakker, steenbakker, pannenbakker, gresbuizenindustrie*), Assen, 1994 (136 p.). ISBN 90 232 2872 3.

WLD, II.9 drs. H. van de Wijngaard, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 9 (*metselaar, timmerman, dakdekker, loodgieter, stucadoor, huisschilder*), Assen, 1995 (324 p.). ISBN 90 232 3034 5.

WLD, II.10 dr. H. Crompvoets, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, Niet-agrarische vakterminologieën, afl. 10 (*schoenmaker, zadelmaker/gareelmaker*), Assen, 1994 (107 p.). ISBN 90 232 2953 3.

25; *Veldeke* jrg. 64 (1989) nr. 2, pag. 50-52; *Veldeke* jrg. 64 (1989) nr. 3, pag. 82-87; pag. 109-110; *Veldeke* jrg. 65 (1990) nr. 3, pag. 85-90; *Veldeke* jrg. 66 (1991) nr. 6, pag. 172-177; *Veldeke* jrg. 68 (1993), nr. 1, pag. 16-24; *Veldeke* jrg. 69 (1994) nr.1, pag. 15-24.

dr. H. Crompvoets

GOEDKEURING VAN HET OP 5 NOVEMBER 1992 TE STRAATSBURG TOT STAND GEKOMEN EUROPEES HANDVEST VOOR STREEKTALEN OF TALEN VAN MINDERHEDEN

MEMORIE VAN TOELICHTING

1. Inleiding

De Permanente Conferentie van Lokale en Regionale Besturen van de Raad van Europa (beter bekend onder zijn Engelstalige afkorting CLRAE) heeft na enkele jaren van studie en discussie een ontwerp-Europees Handvest voor streektalen of talen van minderheden opgesteld. Op verzoek van het Comité van Ministers van de Raad van Europa is daarop door een ad hoc-commissie van deskundigen dit ontwerp op enkele punten gewijzigd. Het aldus gewijzigde ontwerp-Handvest is vervolgens op 24 juni 1992 door het Comité van Ministers aanvaard en op 5 november 1992 opengesteld voor ondertekening; het Koninkrijk der Nederlanden behoorde tot één van de eerste ondertekenaars. Op 27 september 1994 werd het wetsvoorstel tot goedkeuring van dit verdrag eerst voorgelegd aan de Raad van State. Dit is het gevolg van de grote druk op de wetgevingscapaciteit bij het ministerie van Binnenlandse Zaken tijdens het laatste jaar van de vorige kabinetsperiode en van een niet geheel vlekkeloos verlopen overdracht van de voorbereiding van dit wetsvoorstel binnen dat ministerie. Voor een meer uitvoerige beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van het Handvest verwijs ik naar de als bijlage I aan deze memorie van toelichting toegevoegde Nederlandse vertaling van het zogenaamde "explanatory report" (verklarend rapport) bij het Handvest.

Dit verklarend rapport geeft tevens een uitvoerige algemene toelichting op het Handvest. In deze memorie volstaan wij in eerste instantie met de mededeling dat wij het algemene doel van het Handvest - het beschermen en bevorderen van de deels kwetsbare Europese streektalen of talen van minderheden als wezenlijk en levend onderdeel van het Europese culturele erfgoed - ondersteunen.

2. Doel van het Handvest

Het Handvest kent weliswaar geen individuele of collectieve rechten toe aan personen die gebruik maken van een streektaal of taal van een minderheid, maar verplicht de deelnemende lid-staten van de Raad van Europa om door middel van regelgeving of andere maatregelen de positie van deze talen te waarborgen en te verbeteren.

Het Handvest bestaat uit vijf delen.

In deel I worden enkele algemene onderwerpen, zoals definities en de relatie tot andere verdragen, geregeld.

Deel II bestaat uit een aantal algemene doelstellingen en beginselen waaraan het beleid in brede zin van de deelnemende lid-staten ten aanzien van de streektalen of talen van minderheden moet voldoen. In Nederland is zulks ten aanzien van het Fries zonder twijfel het geval.

De doelstellingen en beginselen van deel II gelden op grond van artikel 7, vierde lid, in principe ook voor de zogenaamde niet-territoriale talen. In artikel 1 worden niet-territoriale

talen gedefinieerd als "talen gebruikt door onderdanen van de staat die verschillen van de taal of talen gebruikt door de overige bevolking van die staat maar die, hoewel zij van oudsher binnen het gebied van die staat worden gebruikt, niet met een bepaald gebied kunnen worden vereenzelvigd." Hierbij kan worden gedacht aan zigeunertalen. Voor Nederland is deze bepaling maar in beperkte mate relevant. Voor de in Nederland gesproken zigeunertalen kunnen de volgende bepalingen uit deel II worden vertaald in concrete beleidsmaatregelen.
Bij artikel 7, eerste lid, onderdelen c, d en g, van het Handvest kan aangetekend worden dat overheidsbemoeienis met de eigen taal door de Nederlandse zigeuners niet op prijs wordt gesteld en zelfs als bedreigend ervaren. Om die reden wordt geen actief taalbeleid gevoerd, ofschoon in de sfeer van het onderwijs wel bepaalde mogelijkheden bestaan in het kader van Onderwijs in de Eigen Taal en Cultuur (OETC). In het intercultureel onderwijs worden soms elementen uit zigeunertalen in het programma opgenomen. Het ministerie van OCW heeft financiële steun verleend aan de totstandkoming van een zogenaamde leskist over zigeuners, waarin ook aandacht wordt geschonken aan zigeunertalen.
Bij artikel 7, eerste lid, onderdelen f en h, kan worden vermeld dat aan de Universiteit van Amsterdam onderzoek wordt verricht naar zigeunertalen, met name niet-Sinti-dialecten.
Bij artikel 7, eerste lid, onderdeel i, van het Handvest kan worden verwezen naar de ondersteuning van internationale contacten van zigeuners, onder meer door subsidiëring.
Tenslotte kan bij artikel 7, vierde lid, van het Handvest worden gemeld dat organisaties van zigeuners bilaterale contacten onderhouden met overheidsinstellingen op verschillende bestuurlijke niveaus. Binnen het kader van de wet adviesorganen minderhedenbeleid worden zij in staat gesteld het kabinet te adviseren over tal van beleidsaangelegenheden, waaronder het gebruik van de eigen taal.

Deel III is de uitwerking van deel II. Het bevat meer gedetailleerde en op de praktijk gerichte verplichtingen voor een zevental beleidssectoren: onderwijs (artikel 8), rechterlijke autoriteiten (artikel 9), bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten (artikel 10), media (artikel 11), culturele activiteiten en voorzieningen (artikel 12), economisch en sociaal leven (artikel 13), en grensoverschrijdende uitwisselingen (artikel 14). Deelnemende lid-staten hoeven niet alle bepalingen van deel III te onderschrijven. Dit zogenaamde menu-systeem maakt het mogelijk om binnen zekere grenzen (zie hiervoor artikel 2, tweede lid) te kiezen voor die bepalingen die het beste aansluiten bij de feitelijk bestaande behoeften en mogelijkheden.

De gekozen bepalingen van deel III gelden alleen voor de op grond van artikel 3, eerste lid, expliciet door de deelnemende lid-staten als zodanig aangewezen streektalen of talen van minderheden. Voor Nederland is dat uitsluitend de Friese taal binnen de provincie Friesland. Het Fries is overigens de enige in Nederland gesproken taal die naar onze mening voldoet aan de in artikel 1, onder a geformuleerde definitie van streektalen of talen van minderheden. Deze definitie is niet van toepassing op dialecten van de officiële taal en talen van immigranten (artikel 1 onder b). Dit laatste betekent dat ook deel II van dit Handvest niet van toepassing is op dialecten van het Nederlands zoals het Gronings, het Drents of het Limburgs, en evenmin op talen van immigranten als het Turks, het Arabisch of het Sranan Tongo (Surinaams).

Deel IV omvat enkele bepalingen die de Raad van Europa, de lid-staten, en alle andere geïnteresseerden inzicht verschaffen in de uitvoering van de verdragsverplichtingen door de deelnemende lid-staten. Deze lid-staten zijn namelijk verplicht om elke drie jaar een rapport over de uitvoering van het handvest op te stellen en openbaar te maken. Vervolgens is voorzien in een uitvoerige procedure om dergelijke rapporten te beoordelen en - zo nodig - passende aanbevelingen te doen aan de betrokken lid-staat. Aldus is een instrument gecreëerd

om de uitvoering van dit Handvest door de deelnemende lid-staten te waarborgen.
Deel V tenslotte omvat enkele algemene slotbepalingen.

3. Redenen voor ondertekening door het Koninkrijk der Nederlanden

Voor Nederland zijn er twee redenen om veel belang toe te kennen aan het Handvest.

In de eerste plaats verschaft het Handvest een solide juridische basis aan de positie van de Friese taal binnen de provincie Friesland. Dit past in het vigerende kabinetsbeleid.

Het huidige kabinetsbeleid ten aanzien van de Friese taal is neergelegd in de bestuursafspraak Friese taal en cultuur 1993 (Stcrt. 1993, 237)(zie bijlage II). Deze bestuursafspraak heeft de status van een convenant tussen de rijksoverheid en de provinciale overheid van Friesland. Hieruit volgt dat de daarin neergelegde normen niet bindend zijn voor derden.

Dat laatste geldt uiteraard wel voor dat deel van het kabinetsbeleid dat in formele en materiële wetgeving is vastgelegd. Ten aanzien van een tweetal belangrijke onderdelen, de positie van het Fries in het bestuurlijke en in het rechtsverkeer, zijn wetsvoorstellen in voorbereiding. De positie van het Fries in het bestuurlijk verkeer wordt geregeld in het voorstel van wet tot wijziging van de Algemene wet bestuursrecht in verband met opneming van regels betreffende het gebruik van de taal in het bestuurlijk verkeer (Kamerstukken II 1993/94, 23 543, nrs. 1-6). Dit wetsvoorstel is thans in behandeling bij de Tweede Kamer. Een wetsvoorstel tot verruiming van de mogelijkheden van het gebruik van het Fries in het rechtsverkeer wordt momenteel eveneens door de Tweede Kamer behandeld (Kamerstukken II 1993/94 en 1994/95, 23 818, nrs. 1-5).

Tot de inwerkingtreding van deze twee wetten is de positie van het Fries in het bestuurlijke en in het rechtsverkeer echter geregeld in het kabinetsstandpunt uit 1953 inzake de positie van het Fries in het officiële verkeer (Kamerstukken II 1953/54, 3321, nr. 1) en de Wet van 11 mei 1956, houdende enige regelen betreffende het gebruik van de Friese taal, in het bijzonder in het rechtsverkeer (Stb. 1956, 242, gewijzigd bij Wet van 2 december 1970, Stb. 1970, 612). De genoemde regelingen zijn niet-algemeen verbindend, respectievelijk verouderd.

Uit het voorgaande volgt dat het gewenst is de huidige niet-algemeen verbindende dan wel verouderde regels inzake de positie van het Fries aan te vullen met de meer eigentijdse en in juridisch opzicht krachtiger normen van het Handvest. Vanwege het globale karakter van veel bepalingen uit het Handvest en zijn niet-directe werking blijft daarnaast evenwel formele wetgeving noodzakelijk.[1]

In de tweede plaats kan het Handvest bijdragen aan de bevordering van de stabiliteit in enkele

---

[1]Zie hierover ook Hoofdstuk III, paragraaf 4 van de memorie van toelichting bij het voorstel van wet tot wijziging van de Algemene wet bestuursrecht in verband met opneming van regels betreffende het gebruik van de taal in het bestuurlijk verkeer, Kamerstukken II 1993/94, 23 543, nr. 3, blz. 9.

Midden- en Oost-Europese lid-staten van de Raad van Europa. In de bedoelde lid-staten is de positie van linguïstische minderheden niet altijd ideaal, hetgeen tot politieke instabiliteit heeft geleid of kan leiden. Het is daarom van groot belang dat er in de vorm van dit Handvest een adequaat instrument tot stand komt om in deze landen als kader voor de rechten van linguïstische minderheden te fungeren.

4. Het huidige beleid

Artikel 2, tweede lid, juncto artikel 3, eerste lid, van het Handvest verplicht Nederland volgens het menusysteem een aantal bepalingen uit deel III van het Handvest over te nemen. Bepalend voor de keuze van de over te nemen bepalingen is het vigerende kabinetsbeleid inzake de Friese taal en cultuur geweest. De in de vorige paragraaf genoemde bestuursafspraak Friese taal en cultuur 1993 heeft daarbij als toetssteen gefungeerd. Voor enkele verdragsbepalingen geldt dat ze voor Nederland volstrekt vanzelfsprekend zijn. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het in artikel 10, vijfde lid, verwoorde recht van personen om hun achternaam in een streektaal of taal van een minderheid te mogen voeren.

Het is nadrukkelijk niet onze bedoeling dat als gevolg van deze toetsing aan het thans geldende beleid, het Handvest een conserverend effect zou hebben. Een verdere verbetering van de positie van de Friese taal in de toekomst moet niet bij voorbaat worden uitgesloten. Het is daarom van belang dat het Handvest deelnemende lid-staten ook de mogelijkheid biedt om op een later tijdstip niet-overgenomen bepalingen van deel III alsnog over te nemen (artikel 3, tweede lid).

Op grond van het voorgaande zal het Koninkrijk zich verplichten de volgende bepalingen uit deel III van het Handvest toe te passen:
- artikel 8, eerste lid, onderdeel a, onder ii,
- artikel 8, eerste lid, onderdeel b, onder ii,
- artikel 8, eerste lid, onderdeel c, onder iii,
- artikel 8, eerste lid, onderdeel e, onder ii,
- artikel 8, eerste lid, onderdeel f, onder i,
- artikel 8, eerste lid, onderdeel g,
- artikel 8, eerste lid, onderdeel h,
- artikel 8, eerste lid, onderdeel i,
- artikel 8, tweede lid,
- artikel 9, eerste lid, onderdeel a, onder ii,
- artikel 9, eerste lid, onderdeel a, onder iii,
- artikel 9, eerste lid, onderdeel b, onder iii,
- artikel 9, eerste lid, onderdeel c, onder iii,
- artikel 9, tweede lid, onderdeel b,
- artikel 10, eerste lid, onderdeel a, onder v,
- artikel 10, eerste lid, onderdeel c,
- artikel 10, tweede lid, onderdeel a,
- artikel 10, tweede lid, onderdeel b,
- artikel 10, tweede lid, onderdeel c,
- artikel 10, tweede lid, onderdeel d,
- artikel 10, tweede lid, onderdeel e,
- artikel 10, tweede lid, onderdeel f,

- artikel 10, tweede lid, onderdeel g,
- artikel 10, vierde lid, onderdeel a,
- artikel 10, vierde lid, onderdeel c,
- artikel 10, vijfde lid,
- artikel 11, eerste lid, onderdeel a, onder iii,
- artikel 11, eerste lid, onderdeel b, onder ii,
- artikel 11, eerste lid, onderdeel c, onder ii,
- artikel 11, eerste lid, onderdeel f, onder ii,
- artikel 11, tweede lid,
- artikel 12, eerste lid, onderdeel a,
  artikel 12, eerste lid, onderdeel b,
- artikel 12, eerste lid, onderdeel d,
- artikel 12, eerste lid, onderdeel e,
- artikel 12, eerste lid, onderdeel f,
- artikel 12, eerste lid, onderdeel g,
- artikel 12, eerste lid, onderdeel h,
- artikel 12, tweede lid,
- artikel 12, derde lid,
- artikel 13, eerste lid, onderdeel a,
- artikel 13, eerste lid, onderdeel c,
- artikel 13, eerste lid, onderdeel d,
- artikel 13, tweede lid, onderdeel b,
- artikel 13, tweede lid, onderdeel c,
- artikel 14, onderdeel a, en
- artikel 14, onderdeel b.

Deze bepalingen worden uitvoerig toegelicht in het verklarend rapport bij het Handvest.

Dit verklarend rapport behoeft op een enkel punt nadere toelichting. Het betreft hier de punten onder 91 en 92. In artikel 9, eerste lid, worden voor strafrechtelijke (onderdeel a), civiele (onderdeel b) respectievelijk administratieve procedures (onderdeel c) diverse opties aangegeven, waaruit in het kader van het menustelsel kan worden gekozen. Deze opties zijn dusdanig geformuleerd dat zij elkaar niet uitsluiten. Het is dus mogelijk, zoals Nederland heeft gedaan, dat voor verschillende opties tegelijk wordt gekozen.
In artikel 9, eerste lid, wordt verder een strikt onderscheid gemaakt tussen strafrechtelijke, civiele en administratieve procedures. In elk van de drie categorieën procedures wordt echter gesproken over "rechters". In de Nederlandse verhoudingen dient daaronder primair de gewone rechterlijke macht in de zin van hoofdstuk 6 van de Grondwet te worden verstaan, die bevoegd is op het terrein van het strafrecht, het burgerlijk recht en het bestuursrecht. Daarnaast bestaan er organen in de zin van artikel 112, tweede lid, van de Grondwet: gerechten die niet behoren tot de rechtelijke macht, maar die toch kunnen worden beschouwd als onafhankelijke, bij de wet ingestelde organen die met administratieve rechtspraak zijn belast (zie ook artikel 1:4, eerste lid, Algemene wet bestuursrecht). Voorbeelden van dergelijke organen zijn de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, de Tariefcommissie en het College van beroep studiefinanciering. Het voorgaande is echter in zoverre slechts van theoretisch belang dat geen van de bedoelde gerechten in Friesland is gevestigd. Het Handvest is daarom niet van toepassing op deze gerechten.

5. Koninkrijkspositie

Voor wat het Koninkrijk der Nederlanden betreft zal dit Handvest alleen voor Nederland gelden.

6. Financiële consequenties

Omdat het vigerende beleid inzake de Friese taal en cultuur als toetssteen is gehanteerd bij het overnemen van bepalingen uit deel III, leidt dit Handvest niet tot extra financiële lasten voor de rijksoverheid en voor de betrokken lagere overheden.

De Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken,
(J. Kohnstamm)

De Minister van Buitenlandse Zaken,

24.092-3

BIJLAGE I: NEDERLANDSE VERTALING VAN HET "EXPLANATORY REPORT" VAN DE RAAD VAN EUROPA BIJ HET HANDVEST

Ter inzage gelegd stuk

Achtergrond

1. Veel Europese landen hebben op hun grondgebied aan een bepaalde streek gebonden autochtone bevolkingsgroepen die een andere taal spreken dan de meerderheid van de bevolking. Dit is het gevolg van historische processen, waarbij de vorming van staten niet langs taalgrenzen verliep en kleine gemeenschappen opgingen in grote.

2. De demografische situatie van deze streektalen en talen van minderheden is zeer verschillend, uiteenlopend van een paar duizend tot enkele miljoenen sprekers, terwijl ook het recht en de praktijk per land variëren. Wat veel van deze talen gemeen hebben, is dat zij in meerdere of mindere mate worden bedreigd. Bovendien, hoe de situatie in het verleden ook moge zijn geweest, tegenwoordig gaat deze dreiging niet alleen uit van de onvermijdelijk standaardiserende invloed van de moderne beschaving en met name de massamedia, maar ook van een vijandige sfeer of een assimilatiebeleid van de overheid.

3. Al vele jaren hebben diverse organen in het kader van de Raad van Europa hun bezorgdheid uitgesproken over de situatie van de streektalen en talen van minderheden. In het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (artikel 14) is weliswaar een verbod op discriminatie vastgelegd, althans met betrekking tot het genot van de in het Verdrag vermelde rechten en vrijheden, op grond van de taal of het behoren tot een nationale minderheid. Hoe belangrijk deze bepaling ook is, zij vrijwaart personen alleen van discriminatie, maar garandeert geen stelsel van positieve bescherming van talen van minderheden en van de gemeenschappen die deze spreken, zoals reeds in 1957 door de Raadgevende Vergadering werd gesteld in Resolutie 136. In 1961 bepleitte de Parlementaire Vergadering in Aanbeveling 285 de totstandkoming van een beschermende maatregel ter aanvulling van het Europees Verdrag teneinde de rechten van minderheden te garanderen, zoals het recht hun eigen cultuur te beleven, hun eigen taal te spreken, hun eigen scholen te stichten, enz.

4. Tenslotte nam de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa in 1981 een aanbeveling (nr. 928) aan inzake de onderwijs- en cultuurproblemen van talen van minderheden en dialecten in Europa. In hetzelfde jaar nam het Europees Parlement een resolutie over deze vraagstukken aan. In beide documenten werd geconcludeerd dat het noodzakelijk is te komen tot een handvest voor streek- of minderheidstalen en -culturen.

5. Op basis van deze aanbevelingen en resoluties besloot de Conferentie van plaatselijke en regionale besturen van Europa (CLRAE) de opstelling van een Europees Handvest voor streektalen of talen van minderheden ter hand te nemen, gezien de rol die plaatselijke en regionale besturen zullen moeten vervullen met betrekking tot talen en culturen op plaatselijk en regionaal niveau.

6. Voordat met het redigeren van het Handvest werd begonnen, werd een onderzoek ingesteld naar de feitelijke situatie van de streektalen en talen van minderheden in Europa.

In 1984 vond een openbare hoorzitting plaats, die werd bijgewoond door ca. 250 mensen die meer dan 40 talen vertegenwoordigden. Het eerste concept werd opgesteld met de hulp van een groep van deskundigen. Gelet op de grote en voortdurende belangstelling van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa en het Europees Parlement voor dit onderwerp, nam het eerstgenoemde forum deel aan het opstellen, terwijl contacten werden onderhouden met competente leden van het EP.

7. Uiteindelijk kwam de CLRAE in Resolutie 192 (1988) met de ontwerp-tekst van een handvest, dat de status van een verdrag zou moeten krijgen.

° Naar aanleiding van dit initiatief, dat in Advies nr. 142 (1988) de steun van de Parlementaire Vergadering verkreeg, stelde het Comité van Ministers een Commissie ad hoc van deskundigen voor streektalen of talen van minderheden in Europa (CAHLR) in, die werd belast met de opstelling van een handvest, uitgaande van de tekst van de CLRAE. Deze intergouvernementele commissie begon haar werkzaamheden aan het einde van 1989. Vanwege hun belangrijke rol als promotors van het project, waren zowel de CLRAE als de Parlementaire Vergadering op de vergaderingen vertegenwoordigd.
Alvorens de definitieve tekst van het ontwerp-Handvest in 1992 aan het Comité van Ministers voor te leggen, raadpleegde en hoorde de CAHLR een aantal gespecialiseerde commissies binnen de Raad van Europa (inzake cultuur, onderwijs, mensenrechten, rechtshulp, strafzaken, plaatselijke en regionale besturen, media), alsook de European Commission for Democracy through Law.

ALGEMEEN

Doel van het Handvest

9. Zoals uit de preambule blijkt, heeft het Handvest een voornamelijk cultureel doel. Het is bedoeld om streektalen en talen van minderheden, als bedreigd onderdeel van het culturele erfgoed van Europa, te beschermen en te bevorderen. Om die reden bevat het niet alleen een verbod op discriminatie met betrekking tot het gebruik van deze talen, maar voorziet het ook in maatregelen die actieve steun bieden: deze hebben tot doel, voor zover zulks redelijkerwijs mogelijk is, het gebruik van streek- en minderheidstalen in het onderwijs en de media te waarborgen en het gebruik ervan in de rechtspraak en het bestuur alsmede in het economisch en maatschappelijk verkeer en culturele activiteiten toe te staan. Alleen op deze manier kunnen, waar nodig, ongunstige voorwaarden uit het verleden ongedaan worden gemaakt en kunnen deze talen behouden blijven en zich ontwikkelen als levend facet van de culturele identiteit van Europa.

10. Met het Handvest wordt beoogd streektalen en talen van minderheden te beschermen en te bevorderen, en niet taalminderheden. Om die reden wordt de nadruk gelegd op de culturele dimensie en het gebruik van een streek- of minderheidstaal in alle aspecten van het leven van haar sprekers. Het Handvest vestigt geen persoonlijke of collectieve rechten voor de sprekers van streek- of minderheidstalen. Niettemin zullen de verplichtingen van de Partijen met betrekking tot de positie van deze talen en de nationale wetgeving die zal moeten worden ingevoerd conform het Handvest, duidelijke effecten hebben op de situatie van de gemeenschappen en de afzonderlijke leden daarvan.

11. De CLRAE had haar ontwerp-Handvest opgesteld in ingediend vóór de ingrijpende veranderingen in Midden- en Oost-Europa en had daarbij derhalve slechts rekening gehouden met de behoeften van de landen die destijds reeds lid waren van de Raad van Europa. Het nut van het Handvest en de benadering van de situatie van de landen in Midden- en Oost-Europa is sindsdien bevestigd door de grote belangstelling waarvan de vertegenwoordigers van deze landen blijk gaven bij de opstelling van de Europese normen ter zake.

12. Hoewel het ontwerp-Handvest niet ingaat op nationaliteitsvraagstukken van groepen die streven naar onafhankelijkheid of grenswijzigingen, mag worden verwacht dat het zij het op weloverwogen en realistische wijze, hulp kan bieden bij het verlichten van het probleem van minderheden die zich onderscheiden door hun taal, door ervoor te zorgen dat zij zich thuis voelen in de staat waarin zij om historische redenen terecht zijn gekomen. In plaats van desintegrerende tendensen te versterken, kan verbetering van de mogelijkheden om streek- of minderheidstalen te gebruiken op de diverse terreinen van het dagelijks leven de betrokkenen alleen maar aanmoedigen afstand te nemen van de verbitterdheid over het verleden, die hen ervan weerhield vrede te hebben met de plaats die zij in innemen binnen het land waarin zij wonen en binnen Europa.

13. In dit verband dient te worden onderstreept dat in de optiek van het Handvest de verhouding tussen de officiële talen en streek- of minderheidstalen niet wordt gekenmerkt door wedijver en tegenstelling. Integendeel, het Handvest gaat uit van een interculturele en meertalige benadering, waarin alle categorieën talen hun eigen plaats hebben. Deze benadering sluit volledig aan bij de waarden die de Raad van Europa van oudsher hoog houdt en bij zijn inspanningen om nauwere banden tussen volken te bevorderen, alsmede meer Europese samenwerking en een beter wederzijds begrip tussen de verschillende bevolkingsgroepen binnen een staat te doen ontstaan op basis van de wisselwerking tussen culturen.

14. Het Handvest heeft geen betrekking op nieuwe, vaak niet-Europese talen die in de ondertekenende staten zijn opgekomen ten gevolge van recente migratiestromen, veelal om economische redenen. Bij de bevolkingsgroepen die deze talen spreken, doen zich specifieke integratieproblemen voor. De CAHLR huldigde het standpunt dat deze problemen afzonderlijk dienen te worden aangepakt, zo mogelijk in een speciaal verdrag of handvest.

15. Tot slot zij erop gewezen dat sommige lid-staten van de Raad van Europa reeds een beleid voeren dat verder gaat dan sommige eisen van het Handvest. Het is geenszins de bedoeling dat daaraan afbreuk wordt gedaan door de bepalingen van het Handvest.

Basisbegrippen en benadering

- Het begrip "taal"

16. Het begrip "taal" zoals dat in het Handvest wordt gebezigd, is primair gericht op

de culturele functie van taal. Het is derhalve niet subjectief gedefinieerd, in die zin dat niet het tot persoonlijk recht wordt verheven, zoals het recht "je eigen taal te spreken"; het wordt aan iedereen zelf overgelaten wat hij daaronder verstaat. Er is evenmin aansluiting gezocht bij een politiek-sociale of etnische definitie door een taal te omschrijven als voertuig van een bepaalde maatschappelijke of etnische groep. Bijgevolg kon het Handvest zich onthouden van definiëring van het begrip "taalminderheid", aangezien het niet beoogt de rechten van etnische of culturele minderheden vast te leggen, maar streek- of minderheidstalen als zodanig wil beschermen en bevorderen.

- Gebruikte terminologie

17. De CAHLR heeft de voorkeur gegeven aan de term "streek- of minderheidstalen" boven andere aanduidingen zoals "kleine talen". "Streek-" geeft aan dat de desbetreffende talen worden gesproken in een beperkt gedeelte van het grondgebied van een staat, waar zij overigens kunnen worden gesproken door de meerderheid van de bevolking. "Minderheid" duidt op situaties waarin de taal ofwel wordt gesproken door personen die niet bij elkaar wonen in een bepaald gedeelte van het grondgebied van een staat, ofwel wordt gesproken door personen die weliswaar in een bepaald gedeelte van het grondgebied van een staat wonen, maar daar kleiner in aantal zijn dan de mensen in die streek die de taal van de meerderheid van de staat spreken. Beide aanduidingen gaan uit van feitelijke criteria en niet van juridische begrippen. Ze hebben hoe dan ook slechts betrekking op de situatie in een bepaalde staat (d.w.z. dat de taal van een minderheid in de ene staat de taal van de meerderheid in een andere staat kan zijn).

- Geen onderscheid tussen verschillende 'categorieën' streek- of minderheidstalen

18. De opstellers van het Handvest werden geconfronteerd met het probleem van de grote verschillen qua situatie die er tussen de diverse streek- en minderheidstalen in Europa bestaan. Sommige talen bestrijken een relatief groot gebied, worden gesproken door een groot deel van de bevolking en hebben een zeker vermogen tot ontwikkeling en culturele stabiliteit; andere talen worden slechts door een zeer klein deel van de bevolking gesproken, hetzij in een beperkt gebied, hetzij in een duidelijke minderheidscontext, terwijl hun mogelijkheden tot voortbestaan en ontwikkeling al ernstig zijn aangetast.

19. Niettemin werd besloten niet te trachten verschillende categorieën talen te definiëren aan de hand van hun objectieve situatie. Dit zou geen recht doen aan de zeer uiteenlopende situaties waarin de talen in Europa zich bevinden. In feite vormt iedere streek- of minderheidstaal een geval apart en zou het onbegonnen werk zijn om te proberen ze bij een bepaalde groep in te delen. Uiteindelijk werd besloten aan één begrip (streektaal of taal van een minderheid) vast te houden, waarbij de staten hun verplichtingen zouden kunnen aanpassen aan de situatie van elke streek- of minderheidstaal.

- Geen lijst van streektalen of talen van minderheden

20. Het Handvest geeft niet aan welke Europese talen onder het begrip "streektalen of talen van minderheden" vallen, zoals dit in artikel 1 is omschreven. Het onderzoek naar de toestand van de talen in Europa, uitgevoerd door de Conferentie van plaatselijke en

regionale besturen van Europa, deed de opstellers van het Handvest ervan afzien een lijst van streek- of minderheidstalen bij te voegen. Hoe deskundig de samenstellers ook zijn, zo'n lijst zou beslist worden aangevochten om taalkundige en allerlei andere redenen. Bovendien zou zo'n lijst slechts beperkte waarde hebben, omdat het ten aanzien van de specifieke maatregelen van Deel III van het Handvest hoe dan ook grotendeels aan de Partijen zelf wordt overgelaten om uit te maken welke bepalingen voor welke taal gelden. Het Handvest biedt passende oplossingen voor de verschillende omstandigheden van de afzonderlijke streek- of minderheidstalen, maar oordeelt niet bij voorbaat over de toestand in concrete gevallen.

Structuur van het Handvest

21. Enerzijds legt het Handvest een geheel van gemeenschappelijke beginselen vast, uiteengezet in Deel II, die op alle streek- en minderheidstalen van toepassing zijn. Anderzijds bevat Deel III van het Handvest een reeks specifieke bepalingen betreffende de plaats van de streek- of minderheidstaal in de diverse sectoren van het leven van de gemeenschap; het staat de afzonderlijke staten - binnen bepaalde limieten - vrij zelf uit te maken welke van deze bepalingen van toepassing zijn op de talen die binnen hun grenzen worden gesproken. Daarnaast is er een aanzienlijk aantal bepalingen die enkele al dan niet vergaande varianten bevatten, waarvan er één moet worden gekozen "overeenkomstig de situatie van elke taal".

22. Dankzij deze flexibiliteit wordt rekening gehouden met de grote verschillen in de feitelijke situatie van streek- of minderheidstalen (aantal sprekers, mate van spreiding, enz). Tevens is gedacht aan de kosten die veel van de bepalingen met zich meebrengen, alsmede aan de uiteenlopende bestuurlijke en financiële mogelijkheden van de Europese staten. In dit verband is het van belang dat de Partijen in een later stadium meer verplichtingen op zich kunnen nemen, naargelang de rechtstoestand zich ontwikkelt of zodra hun financiële situatie zulks toelaat.

23. Tot slot zijn in Deel IV van het Handvest uitvoeringsbepalingen opgenomen, waaronder met name de instelling van een Europese commissie van deskundigen die moet toezien op de toepassing van het Handvest.

ARTIKELSGEWIJZE BESPREKING VAN HET HANDVEST

Preambule

24. In de preambule worden de redenen genoemd waarom de Raad van Europa het Handvest heeft opgesteld en wordt de gedachtengang uiteengezet die hieraan ten grondslag ligt.

25. Het doel van de Raad van Europa is het tot stand brengen van een grotere eenheid tussen zijn leden, teneinde hun gemeenschappelijke erfdeel en idealen te bevorderen. De verscheidenheid aan talen is één van de meest kostbare bestanddelen van het Europese culturele erfgoed. Een Europese culturele identiteit ontstaat niet door de invoering van een standaardtaal. Integendeel, met het beschermen en versterken van de traditionele

streek- en minderheids-talen levert men een bijdrage aan de opbouw van Europa, die, overeenkomstig de idealen van de leden van de Raad van Europa, slechts kan zijn gegrondvest op pluralistische beginselen.

26. De preambule verwijst naar het BUPO-verdrag en het EVRM. Daarnaast worden de verplichtingen van politieke aard genoemd die in het kader van de CVSE zijn aangegaan. Gezien de huidige zwakke positie van sommige streek- of minderheidstalen in Europa, biedt alleen een verbod op discriminatie van de gebruikers ervan onvoldoende garanties. Speciale steun die rekening houdt met de belangen en wensen van de gebruikers van deze talen is daarom essentieel voor hun behoud en ontwikkeling.

27. De benadering van het Handvest eerbiedigt de beginselen van nationale onafhankelijkheid en territoriale integriteit. Van elke staat wordt verlangd dat hij rekening houdt met een culturele en maatschappelijke realiteit en dat hij een politieke of institutionele orde niet ter discussie stelt. Juist omdat de lidstaten de grenzen en staatsstructuren aanvaarden zoals ze zijn, zien zij er de noodzaak van in om binnen elke staat - in overleg - maatregelen te nemen om streek- en minderheidstalen te stimuleren.

28. De wisselwerking tussen culturen en meertaligheid worden genoemd om eventuele misverstanden met betrekking tot de doelstellingen van het Handvest weg te nemen. Met het Handvest wordt geenszins beoogd vormen van separatisme op grond van de taal aan te moedigen. Integendeel, er wordt van uitgegaan dat het in iedere staat noodzakelijk is de officiële taal (of één van de officiële talen) te kennen. De bepalingen van het Handvest mogen dan ook niet zo worden gelezen, dat afbreuk wordt gedaan aan het nut van de kennis van officiële talen.

DEEL I - ALGEMENE BEPALINGEN

Artikel 1 - Begripsomschrijvingen

Definitie van "streektalen of talen van minderheden"

29. De in het Handvest gehanteerde definitie accentueert de volgende drie aspecten:
- talen die van oudsher worden gebruikt door onderdanen van de staat:

30. Het Handvest heeft niet tot doel de problemen op te lossen die voortvloeien uit recente immigratie, ten gevolge waarvan zowel in het immigratieland als in het land van herkomst groepen ontstaan die een andere taal spreken. Het Handvest richt zich met name niet op groepen niet-Europeanen die in een recent verleden naar Europa zijn geëmigreerd en de nationaliteit van een Europese staat hebben verkregen. Uit "historische streektalen of talen van minderheden in Europa" (tweede alinea van de preambule) en talen die "van oudsher worden gebruikt" (artikel 1, letter a) blijkt duidelijk dat het Handvest uitsluitend betrekking heeft op talen die reeds lange tijd in de betrokken staat worden gesproken.

- verschillende talen:

31. De talen moeten duidelijk verschillen van de andere taal of talen die door de rest van de bevolking van die staat worden gesproken. Het Handvest doelt niet op plaatselijke varianten of verschillende dialecten van één en dezelfde taal. Het Handvest laat zich echter niet uit over de netelige vraag vanaf welk punt afwijkende vormen afzonderlijke talen zijn. Deze vraag is niet alleen afhankelijk van zuiver taalkundige overwegingen, maar ook van psycho-sociale en politieke verschijnselen, die per geval een ander antwoord opleveren. Het wordt dan ook aan de betrokken autoriteiten in elke staat overgelaten om - volgens hun eigen democratische processen - te bepalen in hoeverre een wijze van uitdrukken een afzonderlijke taal is.

- territorialiteit:

32. De talen waarop het Handvest betrekking heeft, zijn hoofdzakelijk aan een bepaalde streek gebonden talen, d.w.z. talen die van oudsher in een bepaald gebied worden gebruikt. Daarom wordt in het Handvest getracht een definitie te geven van "gebied waarbinnen de streektaal of een taal van een minderheid wordt gebruikt". Streekgebondenheid impliceert niet automatisch dat een taal in het betrokken gebied door een meerderheid wordt gesproken; veel talen zijn de taal van een minderheid geworden, zelfs in het gebied waar zij van oudsher worden gesproken. De reden waarom het Handvest zich primair bezighoudt met talen die in een bepaalde streek voorkomen, is dat veel van de maatregelen die het Handvest bepleit de afbakening inhouden van een geografisch bepaald toepassingsgebied, dat niet samenvalt met het hele grondgebied van de staat. Er doen zich uiteraard situaties voor waarbij in een bepaald gebied meer dan één streek- of minderheidstaal wordt gesproken; het Handvest geldt ook voor dergelijke situaties.

Definitie van het gebied van een streektaal of taal van een minderheid (artikel 1, letter b)

33. Met gebied wordt bedoeld het gebied waarin een streek- of minderheidstaal van oudsher in aanzienlijke mate wordt gesproken, zelfs indien het daar slechts een minderheid betreft. Aangezien de in het Handvest gebezigde begrippen onvermijdelijk nogal flexibel van aard zijn, wordt het aan de betrokken staat overgelaten om in de geest van het Handvest nader te bepalen wat onder 'het gebied van een streektaal of taal van een minderheid' wordt verstaan, daarbij rekening houdend met de bepalingen van artikel 7, eerste lid, letter b, betreffende de bescherming van gebieden waar streek- of minderheidstalen worden gesproken.

34. Een sleutelbegrip in deze bepaling is "een voldoend aantal mensen om de aanneming te rechtvaardigen van de beschermende en bevorderende maatregelen". De opstellers van het Handvest hebben bewust geen vast percentage sprekers van een streek- of minderheidstaal vastgesteld waarbij of waarboven de in het Handvest vervatte maatregelen van toepassing zouden moeten zijn. Zij hebben er de voorkeur aan gegeven de Staten zelf - in de geest van het Handvest, overeenkomstig de aard van elke maatregel - het aantal sprekers te laten bepalen dat vereist is voor de toepassing van de desbetreffende maatregel.

Definitie van "niet-territoriale talen" (artikel 1, letter c)

35. "Niet-territoriale talen" behoren niet tot de categorie streektalen of talen van minderheden omdat zij een bepaald gebied ontberen. In andere opzichten voldoen zij echter wel aan de definitie van artikel 1, letter a, omdat het talen betreft die van oudsher door burgers van de betrokken staat op het grondgebied van die staat worden gebruikt. Voorbeelden van niet-territoriale talen zijn het Jiddisch en Sinti/Roma.

36. Omdat er geen eigen gebied is, kan slechts een beperkt gedeelte van het Handvest op deze talen worden toegepast. De meeste bepalingen van Deel III zijn er immers op gericht streek- of minderheidstalen te beschermen of te bevorderen in samenhang met het gebied waar zij worden gebruikt. Deel II daarentegen kan gemakkelijker op niet-territoriale talen worden toegepast, doch slechts "op overeenkomstige wijze" en met inachtneming van artikel 7, vijfde lid.

Artikel 2 - Verplichtingen

37. Artikel 2 maakt onderscheid tussen de twee belangrijkste delen van het Handvest, nl. Deel II en Deel III.

Toepassing van Deel II (artikel 2, eerste lid)

38. Deel II behelst algemene doelstellingen en is in zijn totaliteit van toepassing op alle streek- of minderheidstalen die op het grondgebied van een ondertekenende staat worden gesproken. Uit de bewoordingen "overeenkomstig de situatie van elke taal" blijkt echter wel dat dit Deel zo is geredigeerd dat het alle mogelijke situaties die zich in de diverse Europese landen en binnen elk land kunnen voordoen, kan bestrijken. In het eerste lid wordt met name van de ondertekenende staten verlangd dat zij zich ertoe verplichten hun beleid, wetgeving en praktijk af te stemmen op een aantal beginselen en doelstellingen. Deze zijn nogal algemeen omschreven en geven de betrokken staten een

ruimbemeten beoordelingsvrijheid met betrekking tot de interpretatie en toepassing (zie toelichting bij Deel II).

39. Hoewel de staten niet de vrijheid hebben om streek- of minderheidstalen al dan niet de ingevolge Deel II van het Handvest gewaarborgde rechtspositie toe te kennen, moeten zij, als autoriteiten die zijn belast met de toepassing van het Handvest, beslissen of een uitdrukkingswijze die in een bepaald deel van hun grondgebied of door bepaalde groepen onderdanen wordt gebruikt, een streektaal of een taal van een minderheid is in de zin van het Handvest.

Toepassing van Deel III (Artikel 2, tweede lid)

40. In Deel III worden de in Deel II verwoorde algemene beginselen omgezet in concrete regels. Het is bindend voor de staten die zich ertoe verplichten, naast de bepalingen van Deel II, ook de door hen gekozen bepalingen van Deel III toe te passen. Om het Handvest te kunnen toepassen op de zeer uiteenlopende situaties in de diverse Europese staten, hebben de opstellers van het Handvest gekozen voor een tweeledige opzet: in de eerste plaats kunnen de staten de talen aangeven waarop zij Deel III van het Handvest willen toepassen, en in de tweede plaats kunnen zij voor elk van de talen waarop zij het Handvest toepassen, beslissen welke bepalingen van Deel III zij aanvaarden.

41. Een staat kan, zonder in strijd met het Handvest te handelen, erkennen dat een bepaalde streek- of minderheidstaal op zijn grondgebied voorkomt, maar er de voorkeur aan geven, om redenen gelegen binnen de vrije beslissingsruimte, de desbetreffende taal niet onder de bepalingen van Deel III van het Handvest te laten vallen. De redenen die een staat ertoe bewegen een erkende streek- of minderheidstaal volledig buiten de werkingssfeer van Deel III te houden, moeten uiteraard verenigbaar zijn met de geest, de doelstellingen en de beginselen van het Handvest.

42. Zodra een staat ermee heeft ingestemd Deel III toe te passen op een streek- of minderheidstaal die op zijn grondgebied wordt gesproken, moet nog worden uitgemaakt welke leden of letters van Deel III voor de betrokken streek- of minderheidstaal zullen gaan gelden. Ingevolge artikel 2, tweede lid, verplichten de Partijen zich ertoe ten minste 35 leden of letters uit de bepalingen van Deel III te kiezen die zij zullen toepassen. Bij de keuze van deze bepalingen dient de staat erop toe te zien dat het Handvest zo nauw mogelijk aansluit bij de specifieke context van de elke streek- of minderheidstaal.

43. Met het oog hierop zijn de in artikel 2, tweede lid, geformuleerde voorwaarden tot een minimum beperkt, teneinde te zorgen voor een redelijke spreiding van de aangegane verplichtingen van de Partijen over de diverse artikelen van het Handvest, in de hoop dat zij geen van de terreinen waarop streek- of minderheidstalen bescherming verdienen (onderwijs, rechterlijke autoriteiten en rechtsbetrekkingen, bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten, media, culturele activiteiten, economisch en sociaal leven) zullen overslaan.

44. De woorden "leden of letters" duiden op afzonderlijke, op zichzelf staande

bepalingen van het Handvest. Als een staat dus voor artikel 9, derde lid kiest, geldt dit lid als één bepaling (1 van de 35) in de zin van artikel 2, tweede lid. Hetzelfde geldt als een staat letter g van artikel 8, eerste lid, aanvaardt. Wanneer een lid of letter meer dan één optie bevat, geldt de keuze van één zo'n optie als één gekozen letter in de zin van artikel 2, tweede lid. Bijvoorbeeld, wanneer een staat in artikel 8, eerste lid, kiest voor optie iii van letter a, geldt deze als één "letter". De situatie is anders wanneer de opties geen alternatieven zijn, maar cumulatief kunnen worden toegepast. Wanneer een staat in artikel 9, eerste lid, kiest voor de opties a-iii en a-iv, gelden deze derhalve als twee "letters" in de zin van artikel 2.

45. Met deze keuzemogelijkheden wordt beoogd een grotere mate van flexibiliteit in te bouwen in het Handvest, teneinde beter rekening te kunnen houden met de zeer uiteenlopende feitelijke situaties van streek- of minderheidstalen. Het spreekt vanzelf dat sommige bepalingen die bij uitstek geschikt zijn voor een streektaal die door een groot aantal sprekers wordt gebezigd, zich niet lenen voor een minderheidstaal die slechts door een kleine groep wordt gebruikt. De staten mogen niet willekeurig een keuze uit deze alternatieven maken, maar moeten voor elke streek- of minderheidstaal de bewoordingen uitzoeken die het best bij de kenmerken en de staat van ontwikkeling van die taal passen. Het doel van deze alternatieven is duidelijk uiteengezet in de desbetreffende artikelen, leden of letters van Deel III zelf, waarin is bepaald dat zij dienen te worden toegepast "overeenkomstig de situatie van elke taal". In grote lijnen betekent dit - indien er geen andere relevante factoren zijn - hoe groter de groep sprekers van een streek- of minderheidstaal en hoe homogener de bevolking van die streek, des te "strenger" de optie die moet worden gekozen; een minder vergaand alternatief mag alleen worden gekozen indien een strengere versie niet kan worden toegepast vanwege de situatie van de taal in kwestie.

46. Het is derhalve aan de staten om uit Deel III bepalingen te kiezen die een samenhangend kader vormen dat is toegesneden op de specifieke situatie van elke taal. Indien zij daaraan de voorkeur geven, kunnen zij ook een algemeen kader kiezen dat op alle talen of een groep talen wordt toegepast.

Artikel 3 - Praktische regelingen

47. In artikel 3 wordt de procedure beschreven die geldt voor de toepassing van de zojuist in artikel 2 uiteengezette beginselen: elke ondertekenende staat geeft in zijn akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding de streek- of minderheidstalen aan waarop Deel III van toepassing is, en vervolgens de bepalingen van Deel III die op elke taal worden toegepast, met dien verstande dat de gekozen bepalingen niet voor elke taal gelijk behoeven te zijn.

48. Het Handvest dwingt - ingevolge artikel 2 - niet tot toepassing van zowel Deel II als Deel III, aangezien een staat zich ertoe kan beperken het Handvest te ratificeren zonder enige taal aan te wijzen voor de toepassing van Deel III. In dat geval is uitsluitend Deel II van toepassing. In zijn algemeenheid vloeit uit de geest van het Handvest voort dat de staten gebruik maken van de mogelijkheden van Deel III, dat immers de essentie van de door het Handvest geboden bescherming vormt.

49. Het spreekt ook vanzelf dat een Partij te allen tijde nieuwe verplichtingen kan aangaan, bijvoorbeeld door de bepalingen van Deel III van het Handvest op nog een andere streek- of minderheidstaal van toepassing te verklaren of door bepalingen van het Handvest de nog niet eerder waren aanvaard, nu wel van toepassing te verklaren op een taal of alle streek- of minderheidstalen die op haar grondgebied worden gesproken.

50. In artikel 3 wordt rekening gehouden met de positie van bepaalde lidstaten, waar een nationale taal die de status van officiële taal van die staat heeft, in andere opzichten - op het gehele grondgebied of een gedeelte daarvan - vergelijkbaar is met een streek- of minderheidstaal als omschreven in artikel 1, letter a, omdat zij wordt gesproken door een groep die kleiner in aantal is dan de bevolkingsgroep die de andere officiële taal of talen gebruikt. Indien een staat zo'n kleine officiële taal wil laten profiteren van de in het Handvest geregelde beschermende en bevorderende maatregelen, kan die staat dus bepalen dat hij het Handvest op die taal toepast. De toepassing van het Handvest op een officiële taal geldt dan voor alle artikelen van het Handvest, met inbegrip van artikel 4, tweede lid.

Artikel 4 - Bestaande beschermingsregelingen

51. Dit artikel heeft betrekking op de combinatie van het Handvest met nationale wetgeving of andere internationale overeenkomsten of verdragen waarin de rechtspositie van taalminderheden is geregeld.

52. Wanneer bepaalde talen of minderheden die deze gebruiken al een status hebben verkregen die in nationale wetgeving of internationale overeenkomsten is vastgelegd, wordt met het Handvest duidelijk niet beoogd de elders geregelde rechten en waarborgen te beperken. De bescherming die het Handvest biedt is veeleer een aanvulling op de rechten en waarborgen die op grond van andere regelingen zijn verleend. Wanneer er elkaar overlappende bepalingen bestaan ten aanzien van hetzelfde onderwerp, dient de gunstigste regeling op de desbetreffende minderheden of talen te worden toegepast. Het bestaan van meer restrictieve bepalingen in de nationale wetgeving of andere internationale verplichtingen mag geen beletsel zijn voor de toepassing van het Handvest.

53. Het eerste lid van dit artikel heeft nadrukkelijk betrekking op de rechten die zijn gewaarborgd in het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens. Hiermee wordt getracht de mogelijkheid uit te sluiten dat één van de bepalingen van het Handvest zodanig wordt geïnterpreteerd dat afbreuk wordt gedaan aan de op grond daarvan geboden bescherming van de mensenrechten.

Artikel 5 - Bestaande verplichtingen

54. Zoals in de preambule reeds is aangegeven, dient de bescherming en bevordering van streek- of minderheidstalen waarnaar het Handvest streeft, plaats te vinden in het kader van nationale soevereiniteit en territoriale integriteit. In dit artikel wordt uitdrukkelijk gesteld dat de bestaande verplichtingen van Partijen in dit opzicht onaangetast blijven. Met name het feit dat een staat met de ratificatie van het Handvest verplichtingen ten aanzien van streek- of minderheidstalen is aangegaan, mag door een andere staat die een bijzonder belang heeft bij die taal of de sprekers daarvan, niet als voorwendsel worden gebruikt om stappen te ondernemen die de soevereiniteit of de

territoriale integriteit van eerstbedoelde staat aantasten.

Artikel 6 - Informatie

55. De reden voor de in artikel verwoorde informatieplicht is gelegen in het feit dat het Handvest pas optimaal in werking kan treden als de betrokken autoriteiten en belanghebbende organisaties en personen zich bewust zijn van de verplichtingen die hieruit voortvloeien.

DEEL II: DOELSTELLINGEN EN BEGINSELEN (artikel 7)

In het Handvest vervatte doelstellingen en beginselen (artikel 7, eerste lid)

56. Deze bepalingen betreffen hoofdzakelijk doelstellingen en beginselen en geven geen precieze uitvoeringsregels. Deze doelstellingen en beginselen worden geacht het noodzakelijke kader te vormen voor het behoud van streek- of minderheidstalen. Er zijn zes hoofdgebieden te onderscheiden:

Formele erkenning van streektalen en talen van minderheden (artikel 7, eerste lid, letter a)

57. Dit betreft de erkenning van het bestaan van deze talen en van het legitieme gebruik daarvan. Deze erkenning moet niet worden verward met de erkenning van een taal als officiële taal. Het aanvaarden van het bestaan van een taal is een voorwaarde voor het in aanmerking nemen van de specifieke kenmerken en behoeften van een taal en voor maatregelen in het belang van die taal.

Eerbiediging van het geografisch gebied van elke streek- of minderheidstaal (artikel 7, eerste lid, letter b)

58. Hoewel het Handvest het wenselijk acht om te zorgen voor samenhang tussen het gebied van een streek- of minderheidstaal en een passende bestuurlijke indeling, staat vast dat deze doelstelling niet in alle gevallen kan worden verwezenlijkt, aangezien het nederzettingspatroon te complex kan zijn en de bestuurlijke indeling terecht afhankelijk k n zijn van andere overwegingen dan het gebruik van een taal. Het Handvest schrijft derhalve niet voor dat het gebied van een streek- of minderheidstaal in alle gevallen moet samenvallen met een bestuurlijke eenheid.

59. Het Handvest veroordeelt daarentegen handelwijzen waarbij een gebied zodanig wordt ingedeeld, dat het gebruik of het voortbestaan van een taal wordt bemoeilijkt of een taalgemeenschap wordt opgesplitst en verdeeld over een aantal bestuurlijke of territoriale eenheden. Indien de bestuurlijke indeling niet kan worden aangepast aan de aanwezigheid van een streek- of minderheidstaal, moet deze op z'n minst neutraal zijn en geen negatief effect hebben op de taal. De plaatselijke of regionale autoriteiten moeten in staat zijn zich te kwijten van hun verantwoordelijkheden met betrekking tot deze talen.

De noodzaak van concrete stappen ten behoeve van streek- of minderheidstalen (artikel 7,

eerste lid, letters c en d)

60. Het is thans duidelijk dat, gezien de zwakke positie van veel streek- of minderheidstalen, een verbod op discriminatie alleen niet voldoende is om hun voortbestaan te garanderen. Zij hebben wezenlijke steun nodig. Deze gedachte is verwoord in het eerste lid, letter c. In deze bepaling wordt het aan de staten overgelaten om uit te maken op welke wijze zij zullen optreden om streek- of minderheidstalen te bevorderen teneinde ze te beschermen, maar het Handvest onderstreept dat het optreden vastberaden moet zijn.

61. Zoals blijkt uit het eerste lid, letter d, moet dit optreden ook maatregelen omvatten ten gunste van de mogelijkheid streek- of minderheidstalen vrijelijk te gebruiken, zowel mondeling als schriftelijk, en niet alleen in de privé-sfeer of in onderlinge betrekkingen, maar ook in het maatschappelijk verkeer, d.w.z. in contacten met instellingen en in het kader van sociale activiteiten en het economische leven. De plaats die een streek- of minderheidstaal in het openbare leven inneemt, hangt uiteraard af van de specifieke kenmerken van die taal en verschilt van taal tot taal. Het Handvest legt in dit verband geen exacte doelstelling vast, maar beperkt zich tot het oproepen tot bescherming.

Garantie voor onderwijs in en bestudering van streek- of minderheidstalen (artikel 7, eerste lid, letters f en h)

62. Een doorslaggevende factor in het behoud en de bescherming van streek- of minderheidstalen is de plaats die zij krijgen in het onderwijs. Het Handvest volstaat met het vastleggen van dit beginsel in Deel II en laat het aan de staten over om uitvoeringsmaatregelen vast te stellen. Het schrijft echter voor dat streek- of minderheidstalen vertegenwoordigd zijn "op alle daarvoor in aanmerking komende onderwijsniveaus". De voorzieningen voor het onderwijs in de streek- of minderheidstaal variëren uiteraard naar gelang het niveau. In sommige gevallen gaat het om het doceren van de streek- of minderheidstaal, in andere gevallen slechts om onderwijs in die taal. Alleen van het doceren van de streek- of minderheidstaal op niveaus waarvoor de taal zich niet leent, gezien de kenmerken daarvan, kan worden afgezien

63. Terwijl letter f van het eerste lid slechts doelt op waarborgen voor het doceren van of het lesgeven in een taal als middel om die taal over te dragen, heeft letter h betrekking op het bevorderen van studie van en onderzoek naar streek- of minderheidstalen aan een universiteit of soortgelijke instelling; dit is immers van belang voor de ontwikkeling van een taal wat betreft woordenschat, grammatica en syntaxis. Het bevorderen van dergelijke studies maakt deel uit van de algemene bevorderingsmaatregelen ten behoeve van streek- of minderheidstalen.

Voorzieningen om een streektaal of taal van een minderheid te leren voor hen die deze taal niet spreken (artikel 7, eerste lid, letter g)

64. De sprekers van een streek- of minderheidstaal weten dat het - in hun eigen belang - noodzakelijk is dat zij de officiële taal beheersen. Overeenkomstig de nadruk die in de preambule wordt gelegd op de wisselwerking tussen culturen en meertaligheid, is het

wenselijk dat het openstaan voor verschillende talen niet beperkt blijft tot sprekers van streek- of minderheidstalen. Om de contacten en het onderlinge begrip tussen diverse taalgroepen te vergemakkelijken, worden de Partijen opgeroepen om in gebieden waarin een streek- of minderheidstaal voorkomt, voorzieningen te treffen om die taal te leren ten behoeve van personen van wie dit niet de moedertaal is.

65. Het is bekend dat in sommige staten de bevoegde autoriteiten ernaar streven dat de streektaal de algemeen gangbare taal in die streek wordt en dat er maatregelen worden genomen om ervoor te zorgen dat die taal zelfs wordt beheerst door mensen van wie zij niet de moedertaal is. Zo'n beleid is niet in strijd met het Handvest, maar is evenmin de doelstelling van het eerste lid, letter g. Deze bepaling beoogt slechts een grotere mate van "wederzijdse infiltratie" tussen taalgroepen te bewerkstelligen.

Betrekkingen tussen groepen die een streek- of minderheidstaal spreken
(artikel 7, eerste lid, letters e en i)

66. Groepen die dezelfde streek- of minderheidstaal spreken, moeten de mogelijkheid hebben culturele uitwisselingen te organiseren en in het algemeen hun betrekkingen te intensiveren, teneinde gezamenlijk bij te dragen tot het behoud en de verrijking van hun taal. Met het oog hierop tracht het Handvest te voorkomen dat versnipperde nederzettingspatronen of bestuurlijke scheidingen binnen een staat ontstaan; het feit dat deze groepen in verschillende staten wonen mag geen beletsel vormen voor hun onderlinge betrekkingen.

67. Zo'n gedeeld bewustzijn van één identiteit onder sprekers van een streek- of minderheidstaal mag echter niet leiden tot negatieve effecten als uitsluiting of marginalisering ten opzichte van andere maatschappelijke groepen. Het bevorderen van culturele betrekkingen met sprekers van verschillende streek- of minderheidstalen heeft derhalve een tweeledig doel: culturele verrijking en een beter wederzijds begrip tussen alle groepen binnen de staat.

68. Letter i voegt nog een aspect toe: de gedachte dat dergelijke betrekkingen ook moeten kunnen ontstaan over de staatsgrenzen heen, indien groepen die dezelfde of soortgelijke streek- of minderheidstalen spreken over verschillende staten zijn verspreid. Streek- of minderheidstalen worden in de betrokken staat per definitie door een relatief kleine groep mensen gesproken. Ten behoeve van wederzijdse verrijking op cultureel gebied, kan die kleine groep behoefte hebben aan de beschikbare culturele middelen over de grens, bij andere groepen die dezelfde of een soortgelijke taal spreken. Dit is met name van belang wanneer een taal die in de ene staat een streektaal is, in een andere staat een grote cultuurtaal of zelfs de nationale taal is. Door grensoverschrijdende samenwerking kan de streektaal profiteren van de culturele activiteiten in het grote taalgebied. Het is belangrijk dat staten de legitimiteit van zulke betrekkingen erkennen en ze niet als verdacht beschouwen als het gaat om de loyaliteit die iedere staat van zijn onderdanen verwacht. Ze moeten evenmin als bedreiging voor de territoriale integriteit worden gezien. Een taalgroep zal zich des te meer geïntegreerd voelen in een staat waarvan zij deel uitmaakt als zij als zodanig wordt erkend en indien de culturele contacten met aangrenzende gemeenschappen niet worden belemmerd.

69. Het staat de Partijen echter vrij de meest geschikte regelingen te treffen om dergelijke internationale uitwisselingen tot stand te brengen, daarbij in het bijzonder rekening houdend met nationale of internationale omstandigheden waarmee enkele staten worden geconfronteerd. Concretere verplichtingen zijn vervat in artikel 14 in Deel III.

Uitbannen van discriminatie (artikel 7.2)

70. Het verbod op discriminatie ten aanzien van het gebruik van een streek- of minderheidstaal vormt een minimum-garantie voor de sprekers van die talen. Daarom verplichten de Partijen zich ertoe een einde te maken aan maatregelen die een ontmoedigingseffect hebben ten aanzien van het gebruik van een streek- of minderheidstaal of die de instandhouding of de ontwikkeling van zo'n taal schaden.

71. Met dit lid wordt evenwel niet beoogd volledige gelijkgerechtigdheid van talen tot stand te brengen. Zoals uit de formulering, en met name het woord "ongerechtvaardigde" blijkt, is het in feite heel goed met de geest van het Handvest te verenigen dat in het beleid ten aanzien van streek- of minderheidstalen een bepaald onderscheid tussen talen worden gemaakt. Met name de maatregelen die elke staat kent ten gunste van het gebruik van de nationale of officiële taal kunnen niet als discriminatie van streek- of minderheidstalen worden opgevat enkel op grond van het feit dat er voor die talen niet zulke maatregelen zijn genomen. De maatregelen mogen echter geen belemmering vormen voor de instandhouding of ontwikkeling van de streek- of minderheidstalen.

72. Juist omdat er sprake is van ongelijkheid tussen de situatie van officiële talen en die van streek- of minderheidstalen en omdat de sprekers van deze talen vaak in een benadeelde positie verkeren, erkent het Handvest tevens dat er positieve maatregelen noodzakelijk kunnen zijn om die talen te beschermen en te bevorderen. Zolang de maatregelen daarvoor bedoeld zijn en zij niet meer beogen dan het bevorderen van gelijkwaardigheid van talen, kunnen zij niet als discriminerend worden beschouwd.

Aankweken van onderling begrip tussen taalgroepen (artikel 7, derde lid)

73. Eerbiediging van streek- of minderheidstalen en het aankweken van verdraagzaamheid ten aanzien van deze talen maken deel uit van een algemeen streven om begrip te kweken voor meertaligheid binnen een staat. Het doen ontstaan van verdraagzaamheid en ontvankelijkheid via het onderwijs en de massamedia is een belangrijke factor voor de instandhouding van streek- of minderheidstalen. Stimulering van de massamedia om deze doelstellingen na te streven wordt niet beschouwd als ongeoorloofde overheidsbemoeienis; eerbiediging van de mensenrechten, verdraagzaamheid jegens minderheden en vermijding van het aanzetten tot haat zijn immers doelstellingen waarvan de verwezenlijking in de meeste Europese landen wordt opgedragen aan de media. In dezelfde geest vormt dit beginsel voor sprekers van streek- of minderheidstalen een belangrijke factor die hen ertoe beweegt open te staan voor de taal en de cultuur van de meerderheid.

Instellen van organen die de belangen van streek- of minderheidstalen behartigen (artikel

7, vierde lid)

74. De CAHLR achtte het van belang dat in iedere staat mechanismen zouden bestaan via welke de overheid rekening houdt met de behoeften en wensen waaraan de sprekers van streek- of minderheidstalen zelf uiting geven. Aanbevolen wordt dan ook voor elke streek- of minderheidstaal een orgaan in te stellen dat de belangen van de taal moet behartigen op nationaal niveau, door uitvoering te geven aan praktische bevorderende maatregelen en toe te zien op de toepassing van het Handvest met betrekking tot de desbetreffende taal. De woorden "indien nodig" geven o.a. aan dat als er in enigerlei vorm reeds soortgelijke instellingen bestaan, het niet de bedoeling is dat staten nieuwe organen in het leven roepen die elkaar overlappen.

Toepassing van de beginselen van het Handvest op niet-territoriale talen (artikel 7, vijfde lid)

75. Hoewel het Handvest in de eerste plaats betrekking heeft op talen die historisch verbonden zijn met een bepaald geografisch gebied binnen een staat, wenste de CAHLR niet voorbij te gaan aan talen die van oudsher in een staat worden gesproken, maar die niet streekgebonden zijn.

76. Men is zich er echter van bewust dat vanwege de territoriale toepassingsgebied van een aantal beginselen en doelstellingen als vastgelegd in Deel II, alsmede de praktische problemen bij de uitvoering daarvan zonder een geografische werkingssfeer af te bakenen, deze bepalingen niet zonder bepaalde aanpassingen kunnen worden toegepast op talen die geen eigen gebied hebben. In het vijfde lid is dan ook bepaald dat zij slechts op niet-territoriale talen dienen te worden toegepast voor zover zulks mogelijk is.

77. Sommige van de in leden 1 t/m 4 vervatte bepalingen kunnen zonder enig probleem ook worden toegepast op talen zonder eigen gebied; dit geldt voor de erkenning van die talen, de maatregelen ter bevordering van eerbiediging, begrip en verdraagzaamheid, het verbod op discriminatie alsook het bieden van daadwerkelijke steun, de mogelijkheden voor de betrokken groepen om onderling betrekkingen aan te gaan, zowel in het binnenland als in het buitenland, en het bevorderen van taalonderzoek en -studie. Het is daarentegen niet mogelijk op talen zonder eigen grondgebied de bepalingen toe te passen die betrekking hebben op de bestuurlijke indeling en de voorzieningen voor anderstaligen om zich die talen eigen te maken, aangezien deze maatregelen slechts in een bepaald gebied kunnen worden genomen. Tot slot, de voorzieningen voor onderwijs in en bestudering van deze niet-territoriale talen, alsmede ter bevordering van het gebruik hiervan in het openbare leven, kunnen om praktische redenen slechts met bepaalde aanpassingen worden getroffen.

DEEL III: MAATREGELEN TER BEVORDERING VAN HET GEBRUIK VAN STREEKTALEN OF TALEN VAN MINDERHEDEN IN HET OPENBARE LEVEN

Artikel 8 - Onderwijs

78. De bepalingen van het eerste lid van dit artikel betreffen slechts het grondgebied waarin een streek- of minderheidstaal wordt gebruikt. Zij dienen ook "overeenkomstig de situatie van elk van deze talen" te worden toegepast. Zoals reeds is opgemerkt bij artikel 2, tweede lid, hierboven, is deze bepaling met name van belang voor de keuzemogelijkheden in de letters a t/m f.

79. De zinsnede "en zonder afbreuk te doen aan het onderwijs in de officiële taal of talen van de staat" is bedoeld om uit te sluiten dat de bepalingen van artikel 8, eerste lid - en in het bijzonder de eerste optie in de letters a t/m f - zodanig worden geïnterpreteerd, dat onderwijs in de taal of de talen van de meerderheid onmogelijk wordt gemaakt. Zo'n neiging om taalgetto's te vormen zou in strijd zijn met de beginselen van de wisselwerking tussen culturen en de meertaligheid, zoals onderstreept in de preambule, en bovendien nadelig voor de belangen van de betrokken groepen. In de bijzondere omstandigheden van de landen waar dit Handvest wordt toegepast op kleine officiële talen, dient de bewuste zinsnede zo te worden uitgelegd, dat met de bepalingen van het eerste lid geen afbreuk wordt gedaan aan het onderwijs in de andere officiële talen.

80. Artikel 8 heeft betrekking op de diverse onderwijsniveaus: peuter- en kleuterscholen, basisscholen, middelbare scholen, technisch en beroepsonderwijs, universitair onderwijs en volwasseneneducatie. Voor elk van deze niveaus worden verschillende opties aangeboden, naargelang de situatie van elke streek- of minderheidstaal.

81. In sommige opties komt de zinsnede "in een voldoende geacht aantal" voor. Hiermee wordt in aanmerking genomen dat van de overheden niet kan worden verlangd dat zij deze maatregelen nemen wanneer het, gezien de situatie van de taalgroep, moeilijk is het minimumaantal leerlingen te halen dat nodig is om een klas te vormen. Daartegenover wordt voorgesteld dat, gelet op de bijzondere omstandigheden van streek- en minderheidstalen, soepel moet worden omgegaan met de leerlingenquota, hetgeen inhoudt dat een kleinere groep leerlingen een "voldoende geacht aantal" kan zijn.

82. De bewoordingen van optie iv in de letters c en d houden rekening met het feit dat de nationale omstandigheden variëren wat betreft de leeftijd waarop de meerderjarigheid wordt bereikt en de leeftijd waarop een opleiding wordt voltooid. Afhankelijk van de omstandigheden dient rekening te worden gehouden met de wensen van de leerling zelf, dan wel van zijn gezin.

83. Het is een vaststaand feit dat niet alle onderwijssystemen een onderscheid kennen tussen voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs, waarbij laatstgenoemd type onderwijs slechts als een apart soort middelbaar onderwijs wordt beschouwd. Zoals blijkt uit de letters c en d, is niettemin gedacht aan de verschillende stelsels op het gebied van het beroepsonderwijs. Met name in het geval van landen waarin het beroepsonderwijs hoofdzakelijk wordt verzorgd via het leerlingenwezen, en het derhalve lastig is

bevorderende maatregelen voor streek- of minderheidstalen toe te passen, hebben de partijen de mogelijkheid de meest vergaande optie te kiezen ten aanzien van het algemene voortgezette onderwijs.

84. De bepalingen betreffende het universitaire onderwijs en de volwasseneneducatie zijn vergelijkbaar met die voor andere onderwijsniveaus, voor zover deze mogelijkheden bieden tot het volgen van onderwijs in de streek- of minderheidstaal dan wel het bestuderen daarvan als vak. Bovendien wordt voor het peuter- en kleuteronderwijs nog een oplossing gegeven voor de gevallen waarin de overheid geen directe bemoeienis heeft met dit soort onderwijs. In sommige staten zou het aantal sprekers van een streek- of minderheidstaal onvoldoende kunnen worden geacht voor het verzorgen van universitair onderwijs in de betrokken taal. In deze context wordt weleens gewezen op staten die op grond van een specifieke of algemene overeenkomst inzake de erkenning van diploma's, een universitaire graad van een spreker van een streek- of minderheidstaal erkennen die is behaald aan een universiteit in een andere staat waar die zelfde taal wordt gebruikt.

85. De beweegreden om letter g van het eerste lid op te nemen is de gedachte dat het onderwijs in streek- of minderheidstalen niet los kan worden gezien van hun culturele context. Deze talen hangen vaak samen met een eigen geschiedenis en specifieke tradities. Deze geschiedenis en de cultuur van streek- en minderheidstalen maken deel uit van het erfgoed van Europa. Het is dan ook wenselijk dat anderstaligen hiertoe toegang hebben.

86. Wanneer een staat zich ertoe verplicht onderwijs in een streek- of minderheidstaal te verzorgen, dient deze staat erop toe te zien dat noodzakelijke financiële, personele en onderwijsmiddelen beschikbaar zijn. Op deze noodzakelijke consequentie behoeft niet nader te worden ingegaan in het Handvest. Wat het onderwijzend personeel betreft, worden er eisen gesteld aan hun bevoegdheid en dus aan hun opleiding. Dit is een essentieel aspect, waaraan in letter h van het eerste lid een specifieke bepaling is gewijd.

87. Gelet op het fundamentele belang van het onderwijs, en meer in het bijzonder het onderwijsstelsel, voor het behoud van streek- of minderheidstalen, achtte de CAHLR het noodzakelijk een orgaan of organen in te stellen die zijn belast met het toezicht ter zake. De kenmerken van zo'n toezichthoudend orgaan zijn in het eerste lid, letter i, niet omschreven. Het zou derhalve een orgaan van het Ministerie van Onderwijs of een onafhankelijke instelling kunnen zijn. Deze taak zou ook kunnen worden opgedragen aan het in artikel 7, vierde lid, van het Handvest bedoelde orgaan. Het Handvest schrijft in elk geval voor dat de bevindingen van het toezicht openbaar worden gemaakt.

88. Het Handvest beperkt de bescherming van een streek- of minderheidstaal normaliter tot het geografisch gebied waarin zij van oudsher worden gesproken. Artikel 8, tweede lid, vormt echter een uitzondering op deze regel. Zij is ingegeven door het besef dat, gezien de huidige mobiliteit, het territorialiteitsbeginsel in de praktijk niet langer voldoende is voor een doeltreffende bescherming van een streek- of minderheidstaal. Een aanzienlijk aantal sprekers van zo'n taal is bijvoorbeeld naar de grote steden getrokken. Gezien de problemen die verband houden met het verzorgen van onderwijs in streek- of minderheidstalen buiten het gebied waar zij van oudsher worden gesproken, is artikel 8, tweede lid, flexibel geredigeerd wat de verplichtingen van staten betreft; dit lid is alleen van toepassing als het aantal gebruikers van de betrokken taal zulks rechtvaardigt.

Artikel 9 - Rechterlijke autoriteiten

89. Het eerste lid van dit artikel is van toepassing op ressorten van rechterlijke instanties waarin het aantal ingezetenen dat de streek- of minderheidstaal gebruikt, de betrokken maatregelen rechtvaardigt. Deze bepaling komt ten dele overeen met de algemene regel die in de meeste voorschriften van het Handvest is verwoord en waarmee wordt beoogd streek- of minderheidstalen te beschermen in het gebied waarin zij van oudsher worden gebruikt. Wat hogere rechters buiten het gebied van de streek- of minderheidstaal betreft, is het aan de betrokken staat om rekening te houden met de bijzondere kenmerken van zijn rechterlijke macht en de hiërarchische verhouding tussen de diverse instanties.

90. De bewoordingen van de inleidende zin van artikel 9, eerste lid, weerspiegelen het streven van de CAHLR om de grondbeginselen van het rechtsstelsel, zoals gelijkwaardigheid der partijen en het vermijden van onnodige vertragingen in de rechtsgang, te beschermen tegen eventueel misbruik van de faciliteiten in het voordeel van streek- of minderheidstalen. Dit legitieme streven rechtvaardigt echter niet een algemene beperking op de verplichtingen van een Partij ingevolge dit lid; of er al dan niet sprake is van misbruik van faciliteiten dient per geval door de rechter te worden beslist.

91. Er wordt onderscheid gemaakt tussen strafrechtelijke, civiele en administratieve procedures en de diverse opties zijn dan ook aangepast aan de bijzondere aard van elk van deze procedures. Zoals blijkt uit de woorden " en/of", sluit de ene optie de andere niet uit.

92. De bepalingen van artikel 9, eerste lid, hebben betrekking op rechterlijke instanties. Naargelang de diverse regelingen voor de rechtspraak in elke staat, dient, wanneer van toepassing, onder de term "rechters", ook andere rechtsprekende instanties te worden verstaan. Dit geldt met name voor letter c.

93. De eerste optie van de letters a, b en c bevat de uitdrukking "de procedure voeren in de streektaal of taal van een minderheid". Dit impliceert in elk geval dat de desbetreffende streek- of minderheidstaal wordt gebezigd in de rechtszaal en in de procedures waarbij de procespartij die deze taal spreekt, is betrokken. Het wordt echter aan elke staat overgelaten om, gelet op de bijzondere kenmerken van zijn rechtsstelsel, de exacte reikwijdte van de uitdrukking "de procedure voeren" te bepalen.

94. Er dient op te worden gewezen dat het eerste lid, letter a, onder ii, waarbij de Partijen zich ertoe verplichten de verdachte het recht te garanderen dat hij zijn eigen streek- of minderheidstaal mag gebruiken, verder gaat dan het recht van de verdachte - als verwoord in artikel 6, derde lid, letter e, van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens - om zich kosteloos te doen bijstaan door een tolk als hij de voor het gerecht gebruikte taal niet spreekt of verstaat. Evenals het in letter b, onder ii, en c, onder ii, bepaalde berust deze bepaling op de overweging dat sprekers van een streek- of minderheidstaal, zelfs indien zij de officiële taal spreken, zich voor de rechter liever uitdrukken in de taal die hun emotioneel het naast is of waarin zij de beste spreekvaardigheid hebben. Het zou daarom in strijd met de doelstelling van het Handvest zijn, als de toepassing ervan beperkt zou zijn tot situaties waarin een en ander vanuit

praktisch oogpunt noodzakelijk is. Aangezien de bepaling verder gaat dan het mensenrechten-aspect in strikte zin, doordat zij de verdachte in feite de vrije keus geeft en voorschrijft dat er voorzieningen worden getroffen overeenkomstig diens keuze, werd het daarentegen redelijk geacht de staten een zekere beslissingsruimte te gunnen met betrekking tot de vraag of zij de bepaling al dan niet aanvaarden en of zij slechts voor bepaalde gerechtsdistricten geldt.

95. Letter d van het eerste lid heeft tot doel te bewerkstelligen dat de gebruikmaking van vertalingen of tolken, die noodzakelijk is geworden op grond van artikel 9, eerste lid, letters b en c, inderdaad kosteloos is. Staten die niet voor deze optie kiezen, moeten dit vraagstuk zelf oplossen, hetzij overeenkomstig de bestaande wettelijke bepalingen, hetzij door nieuwe specifieke voorschriften aan te nemen, waarbij rekening wordt gehouden met de noodzaak streek- of minderheidstalen te beschermen. De kosten moeten dan - geheel of gedeeltelijk - worden gedragen door de persoon die om een bepaalde handeling verzoekt, dan wel over de partijen worden omgeslagen, enz.

96. Het tweede lid betreft de rechtsgeldigheid van juridische stukken die in een streek- of minderheidstaal zijn gesteld. De werkingssfeer is in feite beperkt, in die zin dat dit lid niet alle voorwaarden voor rechtsgeldigheid noemt, doch zich beperkt tot de bepaling dat het feit dat een document in een streek- of minderheidstaal is gesteld, op zichzelf geen grond kan zijn om de rechtsgeldigheid van een document te betwisten. Deze bepaling sluit bovendien niet uit dat een staat in dergelijke gevallen extra formaliteiten eist, bijvoorbeeld de toevoeging van een bepaalde formule voor waarmerking in de officiële taal. Het tweede lid, letter b, impliceert dat de inhoud van een document waarop een procespartij die een streek- of minderheidstaal gebruikt, zich beroept, direct of indirect (via advertenties, rijksvoorlichtingsdienst, etc) wordt bekendgemaakt aan de tegenpartij of een belanghebbende derde die de streek- of minderheidstaal niet spreekt, zulks in voor hen begrijpelijke vorm.

97. De toepassing van artikel 9, tweede lid, laat de toepassing van verdragen en overeenkomsten inzake wederzijdse rechtshulp waarin het gebruiken van de talen expliciet is geregeld, onverlet.

98. Het derde lid betreft het vertalen van wetsteksten in streek- of minderheidstalen. De zinsnede "tenzij deze teksten op andere wijze worden verstrekt" duidt op gevallen waarin de desbetreffende tekst reeds in de streek- of minderheidstaal bestaat, omdat hij reeds is vertaald in een soortgelijke of dezelfde taal, die de officiële taal van een andere staat is.

Artikel 10 - Bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten

99. Dit artikel heeft tot doel sprekers van een streek- of minderheidstaal in de gelegenheid te stellen hun rechten als burger uit te oefenen en hun burgerplichten te vervullen op een manier die hun uitdrukkingswijze eerbiedigt.

100. De bepalingen zijn hoofdzakelijk bedoeld om de communicatie tussen de overheid en de gebruikers van streek- of minderheidstalen te verbeteren. De sociale en culturele omstandigheden hebben zich immers zo ontwikkeld, dat de overgrote meerderheid van de

sprekers van deze talen tweetalig is en in staat is een officiële taal te gebruiken om met de overheid te communiceren. Het toestaan van het gebruik van streek- of minderheidstalen in de contacten met de overheid is echter van fundamenteel belang voor de positie van deze talen en hun ontwikkeling, ook gevoelsmatig bezien. Als een taal volledig zou worden uitgebannen uit de betrekkingen met de overheid, zou die taal in feite genegeerd worden, aangezien de taal een algemeen communicatiemiddel is dat niet kan worden teruggedrongen tot alleen de privé-sfeer. Bovendien, als een taal niet doordringt tot politieke, juridische en bestuurlijke kringen, verliest zij geleidelijk haar terminologisch potentieel op dat gebied en verwordt zij tot een "gehandicapte" taal, waarin niet alle aspecten van het gemeenschapsleven kunnen wordt uitgedrukt.

101. Artikel 10 onderscheidt drie categorieën maatregelen die van de overheid worden verwacht:
- maatregelen van de bestuurlijke autoriteiten van de staat: d.w.z. het traditionele optreden van de overheid, met name in de vorm van de uitoefening van rechten en bevoegdheden door de overheid krachtens het gewone recht (eerste lid);
- maatregelen van plaatselijke en regionale autoriteiten, d.w.z. lagere overheden met territoriale bestuurlijke bevoegdheden (tweede lid);
- maatregelen van lichamen die openbare diensten verlenen, zowel publiekrechtelijk als privaatrechtelijk, waarover de overheid zeggenschap behoudt: posterijen, ziekenhuizen, elektriciteitsbedrijven, vervoer, enz. (derde lid).

102. Op elk terrein wordt rekening gehouden met de uiteenlopende situaties van de talen, met de nodige aanpassingen naar gelang de specifieke aard van de betrokken autoriteiten of lichamen. In sommige gevallen kan een streek- of minderheidstaal worden erkend als "quasi-officiële" taal, zodat zij, althans in haar eigen gebied, door de overheid als werktaal of normaal communicatiemiddel kan worden gebruikt (waarbij de officiële of meest gesproken taal de voertaal blijft in contacten met mensen die de streek- of minderheidstaal niet beheersen). Een andere mogelijkheid is dat de streek- of minderheidstaal op z'n minst de taal zou kunnen zijn waarvan de overheid zich bedient tot personen die zich in die taal tot haar richten. Wanneer dergelijke oplossingen, gezien de objectieve situatie van een streek- of minderheidstaal, praktisch onuitvoerbaar zijn, dienen minimale voorzieningen te worden getroffen om de positie van de sprekers van deze talen te waarborgen: mondelinge dan wel schriftelijke verzoeken of documenten mogen wel in de streek- of minderheidstaal worden ingediend, zij het zonder de verplichting in die taal te antwoorden.

103. De verplichtingen van de Partijen ingevolge het eerste en derde lid zijn afhankelijk gesteld van de bepaling "voor zover dit redelijkerwijze mogelijk is". Deze clausule treedt niet in de plaats van de vrijheid die de Partijen op grond van artikel 2, tweede lid, en artikel 3, eerste lid, hebben om enkele bepalingen van Deel III van het Handvest niet toe te passen op een bepaalde taal. Deze bepaling is veeleer bedoeld om rekening te houden met het feit dat enkele maatregelen ingrijpende gevolgen hebben wat financiën, personeel en opleiding betreft. Het aanvaarden van een bepaling ten aanzien van een bepaalde taal impliceert dat er middelen beschikbaar worden gesteld en voorzieningen worden getroffen om die bepaling daadwerkelijk uit te voeren. Men beseft evenwel dat zich omstandigheden kunnen voordoen waarin volledige en ongenuanceerde toepassing van de desbetreffende bepaling niet of nog niet reëel is. De zinsnede "voor zover dit redelijkerwijze mogelijk is"

stelt de Partijen bij de uitvoering van de desbetreffende bepalingen in staat per geval vast te stellen in hoeverre sprake is van dergelijke omstandigheden.

104. Het tweede lid, en met name de verplichting "toe te staan en/of aan te moedigen" is zo geformuleerd om rekening te kunnen houden met plaatselijk en regionaal zelfbestuur. Dit betekent niet dat minder belang wordt gehecht aan de daarin vervatte bepalingen, die betrekking hebben op de bestuurslaag die het dichtst bij de burger staat. De CAHLR was zich er meer in het algemeen van bewust dat de toepassing van sommige bepalingen van het Handvest onder de bevoegdheid van plaatselijke en regionale autoriteiten valt, die daardoor met aanzienlijke kosten kunnen worden geconfronteerd. De Partijen dienen erop toe te zien dat de toepassing van het Handvest verenigbaar is met het beginsel lokale autonomie, zoals omschreven in het Europees Handvest inzake lokale autonomie, en met name in artikel 9, eerste lid, dat als volgt luidt: "plaatselijke autoriteiten hebben, in het nationale economische beleid, recht op toereikende eigen financiële middelen, waarover zij binnen het kader van hun bevoegdheden vrijelijk kunnen beschikken".

105. Het tweede lid, letter a, regelt het gebruik van streek- of minderheidstalen "binnen het kader" van het regionale of plaatselijke bestuur. Hiermee wordt bedoeld dat een streek- of minderheidstaal door de betrokken lagere overheid als werktaal kan worden gebruikt. Deze bepaling betekent echter niet dat de streek- of minderheidstaal kan worden gebruikt in contacten met de centrale overheid.

Artikel 11 - Media

106. De tijd en de ruimte die in de media aan streek- of minderheidstalen wordt besteed, is van vitaal belang voor hun behoud. Tegenwoordig kan geen enkele taal haar invloed behouden als zij geen toegang heeft tot de moderne massamedia. De vlucht die deze media wereldwijd hebben genomen alsmede de technologische vooruitgang leiden tot een verzwakking van de culturele invloed van de kleine talen. Met name voor een invloedrijk medium als televisie is het aantal kijkers doorgaans de beslissende factor. Streek- en minderheidstalen vertegenwoordigen daarentegen slechts een kleine culturele markt. Ondanks de nieuwe mogelijkheden die de ontwikkeling van de omroeptechnologie biedt, blijft voor deze talen gelden dat zij geen toegang tot de media hebben zonder overheidssteun. De mediawereld is echter een gebied waarop de overheidsbemoeienis beperkt is en het uitvaardigen van voorschriften is daar niet erg effectief. De overheid treedt op dit terrein hoofdzakelijk op door het bieden van s imulansen en steun. Om ervoor te zorgen dat deze stimulansen en steun ten goede komen aan de streek- of minderheidstalen, verlangt het Handvest van de Staten dat zij verplichtingen aangaan op verschillende niveaus.

107. De in dit artikel vervatte maatregelen zijn bedoeld voor de gebruikers van streek- of minderheidstalen in hun desbetreffende geografische gebied. De bewoordingen van het eerste lid wijken echter af van de formulering in andere artikelen, dit om rekening te houden met de bijzondere aard van audiovisuele media. Zelfs als de maatregelen ten aanzien van één bepaald gebied worden getroffen, kunnen zij ook daarbuiten gevolgen hebben. De maatregelen behoeven echter niet in het betrokken gebied zelf te worden genomen, als zij maar ten goede komen aan hen die daar wonen.

108. Het staat vast dat de overheden in de diverse staten niet in dezelfde mate zeggenschap over de media hebben. Om die reden is in het eerste en het derde lid bepaald dat de omvang van de verplichtingen die de staten aangaan, afhankelijk is van de omvang van hun bevoegdheden of rol op dit terrein. Bovendien wordt onderstreept dat de rol die de staat speelt bij het scheppen van het wettelijk kader en de voorwaarden waarbinnen de doelstelling van dit artikel moet worden verwezenlijkt, in het teken dient te staan van het beginsel van de autonomie van de media.

109. Het eerste lid van artikel 11 onderscheidt diverse verplichtingen ten behoeve van streek- of minderheidstalen op het gebied van radio en televisie, naar gelang het al dan niet een vorm van openbare dienstverlening betreft. Deze dienstverlening, die zowel door publieke als particuliere omroeporganisaties kan worden verzorgd, behelst het aanbieden van een breed scala programma's, waarbij ook rekening wordt gehouden met de smaak en belangen van minderheden. In deze context kan een staat (bijvoorbeeld in de wetgeving of in de zendmachtiging) bepalen dat er programma's in streek- of minderheidstalen worden uitgezonden. Dit is geregeld is letter a. Wanneer de omroep echter als een louter particuliere aangelegenheid wordt beschouwd, kan de staat niet meer doen dan "aanmoedigen of vergemakkelijken" (letters b en c). Voor de geschreven pers geldt dit altijd (letter e). Indien van toepassing, omvatten de verplichtingen van de Partijen ook het toewijzen van frequenties aan de organisaties die uitzenden in een streek- of minderheidstaal.

110. Hoe beperkt de rol van de staat op het gebied van de media ook moge zijn, de staat is doorgaans op z'n minst bevoegd de vrijheid van communicatie te waarborgen, of maatregelen te nemen om hinderpalen voor die vrijheid weg te nemen. Om die reden bevat het tweede lid niet dezelfde bepaling als het eerste lid met betrekking tot de omvang van de bevoegdheden van de overheid. De verplichting om de vrijheid van ontvangst te garanderen betreft niet alleen bewust aangebrachte barrières voor de ontvangst van programma's uit buurlanden, maar ook "passieve" barrières, d.w.z. het verzuim van de bevoegde autoriteiten om maatregelen te nemen om deze ontvangst mogelijk te maken.

111. Gezien het feit dat uitzendingen vanuit een buurland wellicht niet zijn onderworpen aan dezelfde wettelijke voorwaarden als de programma's van eigen bodem. bevat de derde volzin van dit lid een waarborg die op dezelfde wijze is verwoord als in artikel 10, tweede lid, van het Europese Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens wat de vrijheid van meningsuiting betreft. Er dient evenwel op te worden gewezen dat voor de staten die Partij zijn bij de Europese Overeenkomst inzake grensoverschrijdende televisie, de omstandigheden en voorwaarden waaronder de in artikel 11, tweede lid, van het Handvest gewaarborgde vrijheden kunnen worden beperkt, in genoemde Overeenkomst zijn
geregeld. Hiervoor geldt met name het beginsel dat de overheid zich dient te onthouden van beperkingen voor de doorgifte op het eigen grondgebied van programma's die in overeenstemming zijn met de bepalingen van de Overeenkomst inzake grensoverschrijdende televisie. De bepalingen van dit lid laten de intellectuele-eigendomsrechten overigens onverlet.

112. Artikel 11, derde lid, regelt de behartiging van de belangen van de gebruikers van streek- of minderheidstalen in de organen die zijn belast met het waarborgen van het

pluralisme van de media. Dergelijke structuren bestaan in de meeste Europese landen reeds. De woorden "of dat deze in aanmerking worden genomen" zijn opgenomen omdat het soms lastig is om te bepalen wie eigenlijk de vertegenwoordigers van de gebruikers van deze talen zijn. De CAHLR achtte het echter voldoende dat taalgroepen op dezelfde voet zijn vertegenwoordigd als andere bevolkingsgroepen. Dit zou bijvoorbeeld kunnen geschieden via de in artikel 7, vierde lid, van het Handvest bedoelde organen.

Artikel 12 - Culturele activiteiten en voorzieningen

113. Net als in artikel 11 wordt van de staten verlangd dat zij zich verplichten voor zover de bevoegdheid of de rol van de overheid het toelaat dat zij op dit gebied maatregelen treffen. Aangezien de overheid echter een zekere invloed heeft op omstandigheden waaronder culturele voorzieningen worden gebruikt, verlangt het Handvest dat zij erop toezien dat streek- of minderheidstalen een passend aandeel hebben in de functies die deze voorzieningen vervullen.

114. In het eerste lid, letter a, wordt in het algemeen van de staten verlangd dat zij initiatieven voor kenmerkende cultuuruitingen die eigen zijn aan streek- of minderheidstalen aanmoedigen. Deze steun kan worden verleend met de middelen die gewoonlijk worden aangewend ter bevordering van de cultuur. Onder "de verschillende mogelijkheden om toegang te verkrijgen" wordt - afhankelijk van de culturele activiteit - verstaan publikatie, produktie, presentatie, verspreiding, uitzending, enz.

115. Vanwege het beperkte aantal sprekers onder de bevolking hebben streek- of minderheidstalen niet dezelfde culturele produktiviteit als grote talen. Om het gebruik van deze talen te bevorderen en de sprekers tevens toegang te geven tot een uitgebreid cultureel erfgoed, is het derhalve noodzakelijk dat er wordt gewerkt met technieken als vertaling, nasynchronisatie en ondertiteling (eerste lid, letter c). Het vermijden van culturele barrières impliceert echter tweerichtingsverkeer. Voor de levensvatbaarheid en de positie van streek- of minderheidstalen is het daarom van essentieel belang dat in die talen geproduceerde belangrijke werken bekend worden onder een groter publiek. Dat is het doel van het eerste lid, letter b.

116. Wat betreft het functioneren van culturele instellingen, d.w.z. organisaties die uiteenlopende culturele activiteiten ondernemen of ondersteunen, wordt van de staten verlangd dat zij erop toezien dat deze organisaties in hun programma's voldoende belang hechten aan de kennis en het gebruik van streek- of minderheidstalen en hun culturen (artikel 12, eerste lid, letters d t/m f). Het Handvest kan uiteraard niet voorschrijven hoe streek- en minderheidstalen moeten worden ingebed in de activiteiten van genoemde instellingen. Het spreekt slechts van "in passende mate[1] integreren". De staten hebben op dit gebied veelal een begeleidende en toezichthoudende taak. Van de staten wordt niet verwacht dat zij dit streven zelf bevorderen; zij dienen er slecht op "toe te zien" dat dit doel wordt nagestreefd.

---

[1] In de Nederlandse tekst is 'in passende mate' weggevallen.

117. Het Handvest voorziet ook in de oprichting van een orgaan voor elke streek- of minderheidstaal dat is belast met het verzamelen, bewaren en verspreiden van werken in die taal (artikel 12, eerste lid, letter g); gezien de zwakke positie waarin veel streek- of minderheidstalen verkeren, is het noodzakelijk deze taak systematisch aan te pakken. De wijze van aanpakken wordt aan de ondertekenende staten overgelaten. Voor de toepassing van letter g kan het noodzakelijk zijn dat bepaalde staten hun wetgeving inzake het wettelijk depot en het archiefwezen herzien, zodat het bedoelde orgaan kan meewerken aan het bewaren van werken in streek- of minderheidstalen.

118. De toepassing van artikel 12, eerste lid, houdt verband met het gebied waarin de streek- of minderheidstaal wordt gebruikt, hoewel wordt onderkend dat veel bepalingen in de praktijk doorwerken tot buiten dat gebied. Gezien de aard van de culturele activiteiten en de behoeften die ontstaan buiten de gebieden waar streek- en minderheidstalen van oudsher worden gebruikt (met name ten gevolge van migratie in eigen land), bevat artikel 12, tweede lid, bepalingen die overeenkomen met die van artikel 8, tweede lid.

119. Alle landen trachten hun nationale cultuur in het buitenland uit te dragen. Teneinde een volledig en betrouwbaar beeld van die cultuur te geven, mag daarbij niet voorbij worden gegaan aan streek- of minderheidstalen en hun culturen. Deze verplichting, die in artikel 12, derde lid, is vastgelegd, is een wijze van toepassing van het beginsel van de officiële erkenning van streek- of minderheidstalen, dat is verwoord in artikel 7, eerste lid, letter a, van Deel II van het Handvest.

Artikel 13 - Economisch en sociaal leven

120. In de economische en sociale stelsels die de landen van de Raad van Europa kennen, is het ingrijpen van de overheid in het economische en sociale leven hoofdzakelijk beperkt tot het uitvaardigen van wetten en voorschriften. Onder dergelijke omstandigheden zijn er niet veel mogelijkheden voor de overheid om ervoor te zorgen dat voldoende rekening wordt gehouden met streek- of minderheidstalen. Niettemin bevat het Handvest een aantal maatregelen op dit gebied. Enerzijds wordt getracht maatregelen die het gebruik van streek- of minderheidstalen in het economische en sociale leven verbieden of tegengaan, af te schaffen, en anderzijds stelt het een aantal positieve maatregelen voor.

121. De bepalingen van artikel 13, eerste lid, geven concrete uitvoering aan het discriminatieverbod. Daarom gelden zij op het hele grondgebied van de ondertekenende staten en niet alleen in de delen van het land waar de streek- of minderheidstaal wordt gesproken.

122. In artikel 13, tweede lid, is een aantal concrete maatregelen genoemd die streek- of minderheidstalen steunen in deze sector. Om praktische redenen zijn deze beperkt tot het gebied waarin de streek- of minderheidstalen worden gebruikt. Wat de zinsnede "voor zover dit redelijkerwijze mogelijk is" betreft, zij verwezen naar de toelichting bij artikel 10 (paragraaf 101) hierboven. De verplichtingen van de Partijen reiken tot slot slechts voor zover de overheid bevoegd is; dit geldt echter alleen voor letter c.

Artikel 14 - Grensoverschrijdende uitwisselingen

123. Dit artikel is een nadere uitwerking van de in artikel 7, eerste lid, letter i, verwoorde gedachte. Zie de toelichting bij dat artikel (paragrafen 68-69).

124. Bovendien is op veel terreinen een toeneming waar te nemen van de grensoverschrijdende samenwerking tussen aangrenzende regio's van verschillende staten. Bekend is, dat dit in sommige gevallen nog als probleem kan worden gezien wat de territoriale integriteit aangaat. Nu de Europese staten echter steeds verder naar elkaar toegroeien, biedt dit de betrokken staten echter de gelegenheid om hun wederzijds begrip te verbeteren via "een culturele factor". De Raad van Europa heeft een kaderverdrag inzake grensoverschrijdende samenwerking op plaatselijk en regionaal niveau opgesteld. Hoewel het wenselijk is dat deze samenwerking in het algemeen wordt ontwikkeld, wordt in letter b onderstreept dat dit met name geldt wanneer aan weerszijden van de grenzen dezelfde taal wordt gesproken.

125. De beoogde samenwerking kan zich uitstrekken tot partnerverbanden tussen scholen, uitwisselingen van leraren, de wederzijdse erkenning van diploma's en bewijzen van bevoegdheid, het gezamenlijk organiseren van culturele activiteiten, het op grotere schaal verspreiden van cultuurgoederen (boeken, films, tentoonstellingen, enz.) en grensoverschrijdende activiteiten van culturele instellingen (toneelvoorstellingen, lezingen, enz.). In sommige gevallen kan dit ook een bevredigende (en goedkopere) manier zijn om uitvoering te geven aan de verplichtingen die zijn aangegaan ingevolge andere artikelen van het Handvest; bijvoorbeeld wat het verzorgen van hoger onderwijs betreft, zoals bepaald in artikel 8, eerste lid, letter e, zou in een bilaterale overeenkomst kunnen worden geregeld dat studenten de desbetreffende instellingen in een buurland mogen bezoeken.

Deel IV: TOEPASSING VAN HET HANDVEST (Artikelen 15-17)

126. Om de Raad van Europa, de lidstaten en het publiek in staat te stellen de toepassing van het Handvest te volgen, is gekozen voor een systeem waarbij de Partijen periodiek verslag uitbrengen over de ingevolge het Handvest getroffen maatregelen. De verslagen dienen eens in de drie jaar te worden ingediend. Het eerste verslag, waarin de situatie van de streek- of minderheidstalen dient te worden beschreven zoals deze is op het tijdstip waarop het Handvest voor de betrokken staat in werking treedt, moet echter binnen een jaar na die datum worden ingediend.

127. Ter wille van de doelmatigheid van bovengenoemd systeem, regelt het Handvest de instelling van een commissie van deskundigen, die de door de diverse Partijen ingediende verslagen bestudeert. Ook organen of verenigingen die nadere informatie wensen te verstrekken of de aandacht willen vestigen op bepaalde situaties die verband houden met de toepassing van het Handvest, met name Deel III, kunnen zich tot deze commissie wenden (artikel 16, tweede lid). Alleen lichamen die statutair gevestigd zijn in één der Partijen kunnen zich met betrekking tot die Partij tot de commissie van deskundigen richten. Deze constructie heeft tot doel te voorkomen dat groeperingen waarvan het hoofdkwartier buiten de betrokken Partij is gelegen, het toetsingsstelsel van het Handvest misbruiken om tweedracht onder de Partijen te zaaien.

128. Deze procedure is nadrukkelijk geen quasi-juridische klachtenregeling. De commissie van deskundigen heeft uitsluitend tot taak toe te zien op de uitvoering van het Handvest en is bevoegd hiertoe informatie te ontvangen. De in artikel 16 bedoelde lichamen mogen de commissie niet verzoeken als een soort beroepsinstantie op te treden.

129. De commissie van deskundigen kan alle met betrekking tot de desbetreffende staat ingediende informatie verifiëren en moet die staat om een toelichting of nadere gegevens vragen teneinde haar onderzoek te kunnen verrichten. De resultaten daarvan worden voorgelegd aan het Comité van Ministers, te zamen met het commentaar van de betrokken staat, zulks bij het indienen van de deskundigenrapporten. Hoewel het in het belang van de openheid goed leek dat deze rapporten automatisch zouden worden openbaar gemaakt, meende men, gezien de voorstellen voor aanbevelingen van het Comité van Minister ten aanzien van een bepaalde staat die zij zouden kunnen bevatten, dat het aan het Comité van Ministers moest worden overgelaten om per geval te beoordelen in hoeverre een rapport voor openbaarmaking in aanmerking komt.

130. Het aantal leden van de commissie van deskundigen is gelijk aan het aantal Partijen bij het Handvest. Zij moeten over erkende bekwaamheid op het gebied van streek- of minderheidstalen beschikken. Door de nadruk te leggen op de zuiver persoonlijke eigenschap "hoogste integriteit", maakt het Handvest tevens duidelijk dat de in de commissie benoemde deskundigen zelfstandig moeten kunnen optreden en geen instructies mogen ontvangen van de betrokken regeringen.

131. Deze constructie voor de toetsing van de toepassing van het Handvest door een commissie van deskundigen maakt het mogelijk een hoeveelheid objectieve informatie te verzamelen betreffende de situatie van streek- of minderheidstalen, terwijl de specifieke verantwoordelijkheden van de staten ten volle worden geëerbiedigd.

DEEL V: SLOTBEPALINGEN

132. De slotbepalingen in de artikelen 18 tot en met 23 zijn gebaseerd op de standaard-slotbepalingen van verdragen die in het kader van de Raad van Europa worden gesloten.

133. Besloten werd om in deze slotbepalingen geen bepaling op te nemen betreffende de territoriale werkingssfeer, op grond waarvan staten een deel van hun grondgebied van de toepassing van het Handvest zouden kunnen uitsluiten. Eén van de kenmerken van het Handvest is immers dat het reeds betrekking heeft op bepaalde gebieden, namelijk de gebieden waar streek- of minderheidstalen worden gebruikt. Bovendien hebben staten ingevolge artikel 3, eerste lid, al het recht de streek- of minderheidstalen aan te geven ten aanzien waarvan zij concrete verplichtingen aangaan.

134. Op grond van artikel 21 kunnen de Partijen slechts voorbehouden maken ten aanzien van artikel 7, tweede tot en met vijfde lid, van het Handvest.
De CAHLR meende dat de staten niet de mogelijkheid moesten hebben een voorbehoud te maken met betrekking tot het eerste lid van artikel 7, aangezien dit doelstellingen en beginselen bevat. Wat Deel III betreft, huldigt de CAHLR het standpunt dat de Partijen al

zoveel keuzevrijheid hebben bij de verplichtingen die zij aangaan, dat het ongepast zou zijn hier voorbehouden toe te staan.

135. Gezien het belang van de inhoud van het Handvest voor veel staten die geen of nog geen lid zijn van de Raad van Europa, werd besloten dat het Handvest een open verdrag moest zijn, waartoe niet-lidstaten op uitnodiging kunnen toetreden (artikel 20).

45 (1992) Nr. 2

TRACTATENBLAD

VAN HET

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

JAARGANG 1993 Nr. 199

A. TITEL

Europees Handvest voor streektalen of talen van minderheden; Straatsburg, 5 november 1992

B. TEKST

De tekst van het Handvest is geplaatst in *Trb.* 1993, 1.
Behalve voor de aldaar genoemde Staten is het Handvest nog ondertekend voor:

Zwitserland . . . . . 8 oktober 1993

C. VERTALING

Europees Handvest voor streektalen of talen van minderheden

Preambule

De Lidstaten van de Raad van Europa die dit Handvest hebben ondertekend,

Overwegende dat het doel van de Raad van Europa is het tot stand brengen van een grotere eenheid tussen zijn leden, vooral met het oog op het behoeden en verwezenlijken van de idealen en beginselen die hun gemeenschappelijk erfdeel vormen;

Overwegende dat de bescherming van de historische streektalen of talen van minderheden in Europa, waarvan sommige geheel dreigen te verdwijnen bijdraagt aan de instandhouding en ontwikkeling van de culturele rijkdom en tradities van Europa;

Overwegende dat het recht om een streektaal of taal van een minderheid in het particuliere en openbare leven te gebruiken een onvervreemdbaar recht is overeenkomstig de beginselen neergelegd in het Internationaal Verdrag van de Verenigde Naties inzake burger-

rechten en politieke rechten e in overeenstemming met het Verdrag van de Raad van Europa tot b scherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden;

Gelet op de werkzaamheden verricht binnen de CVSE en met name de Slotakte van Helsinki van 1975 en het document van de Bijeenkomst van Kopenhagen van 1990;

De waarde van de wisselwerking tussen verschillende culturen en van meertaligheid beklemtonende en overwegende dat de bescherming en bevordering van streektalen of talen van minderheden niet ten koste mag gaan van de officiële talen en van de noodzaak deze te leren;

Zich ervan bewust dat de bescherming en bevordering van streektalen of talen van minderheden in de verschillende landen en regio's van Europa een belangrijke bijdrage vormen aan de opbouw van een Europa dat is gegrondvest op de beginselen van democratie en culturele verscheidenheid binnen het kader van nationale soevereiniteit en territoriale integriteit;

In aanmerking nemende de specifieke omstandigheden en historische tradities in de verschillende regio's van de Europese Staten,

Zijn het volgende overeengekomen:

DEEL I

ALGEMENE BEPALINGEN

Artikel 1

Begripsomschrijvingen

Voor de toepassing van dit Handvest wordt verstaan onder:
a. „streektalen of talen van minderheden": talen die:
i. van oudsher worden gebruikt in een bepaald gebied van een Staat door onderdanen van die Staat die een numerieke minderheid vormen ten opzichte van de overige bevolking van de Staat; en
ii. verschillen van de officiële taal/talen van die Staat;
hieronder worden niet verstaan de dialecten van de officiële taal/talen van de Staat of de talen van migranten;
b. „gebied waarbinnen de streektaal of de taal van een *minderheid* wordt gebruikt": het geografische gebied waarbinnen deze taal de uitdrukkingswijze vormt van een voldoend aantal mensen om de aanneming te rechtvaardigen van de diverse beschermende en bevorderende maatregelen waarin dit Handvest voorziet;

c. „niet-territoriale talen": talen gebruikt door onderdanen van de Staat die verschillen van de taal of talen gebruikt door de overige bevolking van die Staat maar die, hoewel zij van oudsher binnen het gebied van die Staat worden gebruikt, niet met een bepaald gebied daarvan kunnen worden vereenzelvigd.

Artikel 2

Verplichtingen

1. Elke Partij verplicht zich tot de toepassing van de bepalingen van Deel II op alle streektalen of talen van minderheden die binnen haar grondgebied worden gesproken en voldoen aan de begripsomschrijving in artikel 1.

2. Ten aanzien van elke op het tijdstip van bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring in overeenstemming met artikel 3 aangegeven taal verplicht elke Partij zich tot toepassing van minimaal vijfendertig leden of letters daarvan, gekozen uit de bepalingen van Deel III van het Handvest, waaronder ten minste drie gekozen uit artikel 8 en artikel 12 en telkens één uit artikel 9, artikel 10, artikel 11 en artikel 13.

Artikel 3

Praktische regelingen

1. Elke ondertekenende Staat geeft in zijn akte van bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring elke streektaal of taal van een minderheid, dan wel officiële taal aan die minder algemeen wordt gebruikt op zijn gehele grondgebied of een deel daarvan, waarop de overeenkomstig artikel 2, tweede lid, gekozen leden van toepassing zijn.

2. Iedere Partij kan op een later tijdstip de Secretaris-Generaal ervan in kennis stellen dat zij de uit de bepalingen van een ander lid van het Handvest voortvloeiende verplichtingen aanvaardt, die zij niet reeds heeft aangegeven in haar akte van bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring of dat zij het eerste lid van dit artikel zal toepassen op andere streektalen of talen van minderheden of op andere officiële talen die minder algemeen worden gebruikt op haar gehele grondgebied of een deel daarvan.

3. De in het voorgaande lid bedoelde verplichtingen worden geacht een integrerend deel te vormen van de bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring en zullen vanaf de datum van kennisgeving daarvan dezelfde werking hebben.

Artikel 4

Bestaande beschermingsregelingen

1. Geen enkele bepaling in dit Handvest mag zo worden uitgelegd dat deze enigerlei rechten gewaarborgd door het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens beperkt of aantast.

2. De bepalingen van dit Handvest vormen geen aantasting van gunstiger bepalingen betreffende de status van streektalen of talen van minderheden of de rechtspositie van tot minderheden behorende personen die in een Partij gelden of die zijn voorzien in desbetreffende internationale bilaterale of multilaterale overeenkomsten.

Artikel 5

Bestaande verplichtingen

Geen enkele bepaling in dit Handvest mag zo worden uitgelegd dat deze een recht inhoudt om zich bezig te houden met activiteiten of handelingen te verrichten die strijdig zijn met de doelstellingen van het Handvest der Verenigde Naties of met andere verplichtingen ingevolge het internationale recht, met inbegrip van het beginsel van de soevereiniteit en territoriale integriteit van Staten.

Artikel 6

Informatie

De Partijen verplichten zich erop toe te zien dat de betrokken autoriteiten, organisaties en personen op de hoogte worden gesteld van de door dit Handvest geschapen rechten en plichten.

DEEL II

OVEREENKOMSTIG ARTIKEL 2, EERSTE LID, NAGESTREEFDE DOELSTELLINGEN EN BEGINSELEN

Artikel 7

Doelstellingen en beginselen

1. De Partijen baseren hun beleid, wetgeving en praktijk ten aanzien van streektalen of talen van minderheden in de gebieden waar deze talen worden gebruikt en overeenkomstig de situatie van elke taal, op de volgende doelstellingen en beginselen:

a. de erkenning van de streektalen of talen van minderheden als uiting van culturele rijkdom;

b. de eerbiediging van het geografisch gebied van elke streektaal of taal van een minderheid ten einde te verzekeren dat bestaande of nieuwe bestuurlijke indelingen geen belemmering vormen voor de bevordering van de desbetreffende streektaal of taal van een minderheid;

c. de noodzaak van vastberaden optreden ter bevordering van streektalen of talen van een minderheid ten einde deze te beschermen;

d. de vergemakkelijking en/of aanmoediging van het gebruik van streektalen of talen van minderheden, in gesproken en geschreven vorm, in het openbare en het particuliere leven;

e. de instandhouding en ontwikkeling van banden, op de door dit Handvest bestreken terreinen, tussen groepen die een streektaal of taal van een minderheid gebruiken en andere groepen in de Staat die een taal spreken die in identieke of soortgelijke vorm wordt gebruikt, alsmede de totstandkoming van culturele betrekkingen met andere groepen in de Staat die andere talen gebruiken;

f. het voorzien in passende vormen en middelen voor het onderwijs in en de bestudering van streektalen of talen van minderheden op alle daarvoor in aanmerking komende onderwijsniveaus;

g. het verschaffen van voorzieningen om degenen die een streektaal of taal van een minderheid niet spreken en die wonen in het gebied waar deze wordt gebruikt, in staat te stellen deze taal te leren indien zij dit wensen;

h. de bevordering van studie en onderzoek van streektalen of talen van minderheden aan universiteiten of gelijkwaardige instellingen;

i. de bevordering van passende soorten internationale uitwisselingen, op de door dit Handvest bestreken terreinen, voor streektalen of talen van minderheden die in identieke of soortgelijke vorm worden gebruikt in twee of meer Staten.

2. De Partijen verplichten zich tot het wegnemen, indien zij dit nog niet hebben gedaan, van alle ongerechtvaardigde vormen van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur betreffende het gebruik van een streektaal of taal van een minderheid en waarmede wordt beoogd de instandhouding of ontwikkeling van een zodanige taal te ontmoedigen of in gevaar te brengen. De aanneming van bijzondere maatregelen ten gunste van streektalen of talen van minderheden, gericht op de bevordering van gelijkheid tussen de gebruikers van deze talen en de overige bevolking, of waarbij naar behoren rekening wordt gehouden met hun specifieke omstandigheden, wordt niet beschouwd als discriminerend optreden tegen de gebruikers van meer algemeen gebruikte talen.

3. De Partijen verplichten zich ertoe dat door passende maatregelen onderling begrip tussen alle linguïstische groepen van het land wordt gekweekt en in het bijzonder dat in de doelstellingen van in hun

land gegeven onderwijs en opleiding de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van streektalen of talen van minderheden worden opgenomen en dat de massamedia worden aangemoedigd hetzelfde doel na te streven.

4. Bij het bepalen van hun beleid ten aanzien van streektalen of talen van een minderheid houden de Partijen rekening met de behoeften en wensen naar voren gebracht door de groepen die deze talen gebruiken. Deze groepen worden aangemoedigd indien nodig organen in het leven te roepen ten behoeve van het uitbrengen van advies aan de autoriteiten inzake alle aangelegenheden betreffende streektalen of talen van minderheden.

5. De Partijen verplichten zich tot het op overeenkomstige wijze toepassen van de in het eerste tot en met het vierde lid genoemde beginselen op niet-territoriale talen. Wat deze talen betreft, worden de aard en de reikwijdte van de ter uitvoering van dit Handvest te nemen maatregelen evenwel op soepele wijze bepaald, indachtig de behoeften en wensen en met eerbiediging van de tradities en kenmerken van de groepen die de desbetreffende talen gebruiken.

DEEL III

MAATREGELEN TER BEVORDERING VAN HET GEBRUIK VAN STREEKTALEN OF TALEN VAN MINDERHEDEN IN HET OPENBARE LEVEN IN OVEREENSTEMMING MET DE INGEVOLGE ARTIKEL 2, TWEEDE LID, AANGEGANE VERPLICHTINGEN

Artikel 8

Onderwijs

1. Met betrekking tot het onderwijs verplichten de Partijen zich ertoe, binnen het grondgebied waar deze talen worden gebruikt, overeenkomstig de situatie van elk van deze talen en zonder afbreuk te doen aan het onderwijs in de officiële taal of talen van de Staat:

a. i. aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht te bieden in de desbetreffende streektalen of talen van minderheden; of

ii. een aanmerkelijk deel van het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht te bieden in de desbetreffende streektalen of talen van minderheden; of

iii. een van de onder i en ii genoemde maatregelen althans toe te passen op de leerlingen wier gezin daarom verzoekt en wier aantal voldoende wordt geacht; of

iv. indien de autoriteiten geen directe bevoegdheid op het gebied van het aan het onderwijs op school voorafgaande

onderricht hebben, de toepassing van de in i tot en met iii bedoelde maatregelen te begunstigen en/of aan te moedigen;

b. i. primair onderwijs te bieden in de desbetreffende streektalen of talen van minderheden; of
   ii. een aanmerkelijk deel van het primair onderwijs te bieden in de desbetreffende streektalen of talen van minderheden; of
   iii. binnen het primair onderwijs te voorzien in het onderwijzen van de desbetreffende streektalen of talen van minderheden als integrerend deel van het leerplan; of
   iv. een van de onder i tot en met iii genoemde maatregelen althans toe te passen op de leerlingen wier gezin daarom verzoekt en wier het aantal voldoende wordt geacht;

c. i. voortgezet onderwijs in de desbetreffende streektalen of talen van minderheden te bieden; of
   ii. een aanmerkelijk deel van het voortgezet onderwijs te bieden in de desbetreffende streektalen of talen van minderheden; of
   iii. binnen het voortgezet onderwijs te voorzien in het onderwijzen van de desbetreffende streektalen of talen van minderheden als integrerend deel van het leerplan; of
   iv. een van de onder i tot en met iii genoemde maatregelen althans toe te passen op de leerlingen die, of waar passend wier gezin, dit wensen in een voldoende geacht aantal;

d. i. technisch onderwijs en beroepsonderwijs te bieden in de desbetreffende streektalen of talen van minderheden; of
   ii. een aanmerkelijk deel van het technisch onderwijs en beroepsonderwijs te bieden in de desbetreffende streektalen of talen van minderheden; of
   iii. binnen het technisch onderwijs en het beroepsonderwijs te voorzien in het onderwijzen van de desbetreffende streektalen of talen van minderheden als integrerend deel van het leerplan; of
   iv. een van de in i tot en met iii bedoelde maatregelen althans toe te passen op de leerlingen die, of waar passend wier gezin, dit wensen in een voldoende geacht aantal;

e. i. universitair en ander hoger onderwijs te bieden in streektalen of talen van minderheden; of
   ii. voorzieningen te verschaffen voor de bestudering van deze talen als vak in het universitair en hoger onderwijs; of
   iii. indien de letters i en ii wegens de rol van de Staat met betrekking tot instellingen voor hoger onderwijs niet kunnen worden toegepast, het voorzien in universitair onderwijs of andere vormen van hoger onderwijs in streektalen of talen van minderheden, dan wel voorzieningen voor de bestudering van deze talen als vak in het universitair en hoger onderwijs aan te moedigen en/of toe te staan;

f. i. in het kader van volwassenenonderwijs en permanente educatie cursussen te bieden, die voornamelijk of geheel in de streektalen of talen van minderheden worden gegeven; of
   ii. deze talen aan te bieden als vak in het kader van volwassenenonderwijs en permanente educatie; of
   iii. indien de autoriteiten geen directe bevoegdheid op het gebied van het volwassenenonderwijs hebben, het aanbieden van deze talen als vak in het kader van volwassenenonderwijs en permanente educatie te begunstigen en/of aan te moedigen;

g. regelingen te treffen om het onderwijs in de geschiedenis en cultuur die in de streektaal of de taal van een minderheid haar weerspiegeling vindt, te waarborgen;

h. te voorzien in de basisopleiding en bijscholing van de docenten die nodig zijn voor de toepassing van die leden uit lid a tot en met g die door de Partij zijn aanvaard;

i. een of meer toezichthoudende organen in te stellen verantwoordelijk voor het volgen van de genomen maatregelen en de bereikte vooruitgang bij het tot stand brengen of ontwikkelen van het onderwijzen van streektalen of talen van minderheden, alsmede voor het opstellen van periodieke verslagen inzake hun bevindingen, die zullen worden gepubliceerd.

2. Met betrekking tot het onderwijs en ten aanzien van andere gebieden dan die waar de streektalen of talen van minderheden traditioneel worden gebruikt, verplichten de Partijen zich ertoe, indien het aantal gebruikers van een streektaal of taal van een minderheid dit rechtvaardigt, het onderwijzen in of van de streektaal of taal van een minderheid op alle passende onderwijsniveaus toe te staan, aan te moedigen of daarin te voorzien.

Artikel 9

Rechterlijke autoriteiten

1. De Partijen verplichten zich ertoe, ten aanzien van de gerechtsdistricten waar het aantal inwoners dat de streektaal of taal van een minderheid gebruikt de onderstaande maatregelen rechtvaardigt, overeenkomstig de situatie van elk van deze talen en op voorwaarde dat het gebruik van de in dit lid geboden mogelijkheden door de rechter niet wordt geacht de goede rechtsbedeling te belemmeren:

a. in strafrechtelijke procedures:
   i. te bepalen dat de rechters, op verzoek van een van de partijen, de procedure voeren in de streektaal of taal van een minderheid; en/of
   ii. de gedaagde het recht te waarborgen om zijn/haar streektaal of taal van een minderheid te gebruiken; en/of

iii. te bepalen dat verzoeken en bewijs, schriftelijk dan wel mondeling, niet als niet-toelaatbaar worden beschouwd uitsluitend omdat zij in een streektaal of taal van een minderheid zijn gesteld; en/of

iv. op verzoek documenten die verband houden met gerechtelijke procedures te overleggen in de desbetreffende streektaal of taal van een minderheid, indien nodig door gebruik te maken van tolken en vertalingen, zonder extra kosten voor de betrokkenen;

b. in civiele procedures:

i. te bepalen dat de rechters, op verzoek van een van de partijen, de procedure voeren in de streektaal of taal van een minderheid; en/of

ii. toe te staan, wanneer een procederende partij persoonlijk voor een rechter moet verschijnen, dat hij of zij zijn of haar streektaal of taal van een minderheid kan gebruiken zonder daarbij extra kosten te moeten maken; en/of

iii. toe te staan dat stukken en bewijs worden overgelegd in de streektaal of taal van een minderheid, indien nodig door gebruik te maken van tolken en vertalingen;

c. in procedures voor de administratieve rechter:

i. te bepalen dat de rechters, op verzoek van een van de partijen, de procedure voeren in de streektaal of taal van een minderheid; en/of

ii. toe te staan, wanneer een procederende partij persoonlijk voor een rechter moet verschijnen, dat hij of zij zijn of haar streektaal of taal van een minderheid kan gebruiken zonder daarbij extra kosten te moeten maken; en/of

iii. toe te staan dat stukken en bewijs worden overgelegd in de streektaal of taal van een minderheid,

indien nodig door gebruik te maken van tolken en vertalingen;

d. stappen te ondernemen om te waarborgen dat de toepassing van i en iii van de letters b en c en de eventueel noodzakelijke gebruikmaking van tolken en vertalingen geen extra kosten voor de betrokkenen met zich brengt.

2. De Partijen verplichten zich ertoe:

a. niet te weigeren in de Staat opgestelde juridische documenten als geldig te erkennen, uitsluitend omdat deze zijn gesteld in een streektaal of een taal van een minderheid; of

b. niet te weigeren, tussen de partijen, in de Staat opgestelde juridische documenten als geldig te erkennen, uitsluitend omdat deze zijn gesteld in een streektaal of taal van een minderheid, en te bepalen dat men zich op die documenten kan beroepen tegen belanghebbende derden die geen gebruiker van deze taal zijn, op voorwaarde dat de inhoud van het document door de persoon of personen die zich op

deze documenten beroept/beroepen aan hen bekend wordt gemaakt; of

c. niet te weigeren, tussen de partijen, in de Staat opgestelde juridische documenten als geldig te erkennen, uitsluitend omdat deze zijn gesteld in een streektaal of taal van een minderheid.

3. De Partijen verplichten zich ertoe de belangrijkste nationale wetsteksten en de teksten die in het bijzonder betrekking hebben op de gebruikers van deze talen, beschikbaar te stellen in de streektaal of taal van een minderheid, tenzij deze teksten op andere wijze worden verstrekt.

Artikel 10

Bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten

1. Binnen de bestuurlijke districten van de Staat waarin het aantal inwoners die gebruiker zijn van een streektaal of taal van een minderheid de onderstaande maatregelen rechtvaardigt en overeenkomstig de situatie van elke taal verplichten de Partijen zich ertoe, voor zover dit redelijkerwijze mogelijk is:

a. i. te waarborgen dat de bestuurlijke autoriteiten de streektaal of taal van een minderheid gebruiken; of

ii. te waarborgen dat hun ambtenaren die in contact met het publiek staan in hun betrekkingen met personen die zich tot hen wenden in de streektaal of taal van een minderheid, deze taal gebruiken; of

iii. te waarborgen dat gebruikers van een streektaal of taal van een minderheid mondeling of schriftelijk hun aanvragen kunnen indienen in deze taal en daarin een antwoord kunnen ontvangen; of

iv. te waarborgen dat gebruikers van een streektaal of taal van een minderheid mondeling of schriftelijk aanvragen in deze taal kunnen indienen; of

v. te waarborgen dat gebruikers van een streektaal of taal van een minderheid rechtsgeldig een document in deze taal kunnen indienen;

b. algemeen gebruikte ambtelijke teksten en formulieren voor de bevolking in de streektaal of taal van een minderheid of in tweetalige versies beschikbaar te stellen;

c. toe te staan dat de bestuurlijke autoriteiten documenten opstellen in een streektaal of taal van een minderheid.

2. Ten aanzien van de plaatselijke en regionale autoriteiten op het grondgebied waarvan het aantal inwoners die gebruiker zijn van een streektaal of taal van een minderheid zodanig is dat de onderstaande maatregelen daardoor kunnen worden gerechtvaardigd, verplichten de Partijen zich ertoe toe te staan en/of aan te moedigen:

a. het gebruik van een streektaal of taal van een minderheid binnen het kader van de regionale of plaatselijke autoriteit;

b. de mogelijkheid dat gebruikers van een streektaal of taal van een minderheid mondeling of schriftelijk aanvragen in deze taal indienen;

c. de publikatie door regionale autoriteiten van hun officiële documenten eveneens in de desbetreffende streektaal of taal van een minderheid;

d. de publikatie door plaatselijke autoriteiten van hun officiële documenten eveneens in de desbetreffende streektaal of taal van een minderheid;

e. het gebruik door regionale autoriteiten van een streektaal of taal van een minderheid in debatten tijdens hun vergaderingen, zonder evenwel het gebruik van de officiële taal of talen van de Staat uit te sluiten;

f. het gebruik door lokale autoriteiten van een streektaal of taal van een minderheid in debatten tijdens hun vergaderingen, zonder evenwel het gebruik van de officiële taal of talen van de Staat uit te sluiten;

g. het gebruik of de aanneming van de traditionele en juiste vormen van toponiemen in de streektaal of taal van een minderheid, indien noodzakelijk te zamen met de naam in de officiële taal of talen.

3. Ten aanzien van openbare diensten verleend door de administratieve autoriteiten of andere personen die namens deze optreden, verplichten de Partijen zich ertoe, binnen het gebied waar de streektaal of taal van een minderheid wordt gebruikt, overeenkomstig de situatie van elke taal en voor zover dit redelijkerwijze mogelijk is:

a. te waarborgen dat de streektaal of taal van een minderheid bij het verlenen van de dienst worden gebruikt; of

b. gebruikers van een streektaal of taal van een minderheid toe te staan dat zij een verzoek indienen en een antwoord ontvangen in deze taal; of

c. gebruikers van een streektaal of taal van een minderheid toe te staan dat zij een verzoek in deze taal indienen.

4. Ten einde de door hen aanvaarde bepalingen van het eerste, tweede en derde lid toe te passen verplichten de Partijen zich tot het nemen van een of meer van de volgende maatregelen:

a. vertaling of tolkendiensten naar vereist;

b. aanwerving en, waar nodig, opleiding van de vereiste ambtenaren;

c. inwilliging voor zover mogelijk van verzoeken van ambtenaren die bekend zijn met een streektaal of taal van een minderheid om te worden aangesteld in het gebied waar die taal wordt gebruikt.

5. De Partijen verplichten zich ertoe het gebruik of de aanneming toe te staan van achternamen in de streektaal of taal van een minderheid op verzoek van de betrokkenen.

Artikel 11

Media

1. De Partijen verplichten zich ertoe, voor de gebruikers van de streektaal of taal van een minderheid in de gebieden waar deze taal wordt gesproken, overeenkomstig de situatie van elke taal, voor zover de autoriteiten direct of indirect bevoegd zijn, bevoegdheden bezitten of een rol op dit terrein spelen en met eerbiediging van het beginsel van de onafhankelijkheid en autonomie van de media:

a. voor zover radio en televisie een openbare dienst zijn:

i. de oprichting te waarborgen van ten minste één radiostation en één televisiekanaal in de streektaal of taal van een minderheid; of

ii. de oprichting van ten minste één radiostation en één televisiekanaal in de streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en/of te vergemakkelijken; of

iii. voldoende voorzieningen te treffen opdat zendgemachtigden programma's in de streektaal of taal van een minderheid aanbieden;

b. i. de oprichting van ten minste één radiostation in de streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en/of te vergemakkelijken; of

ii. het regelmatig uitzenden van radioprogramma's in de streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en/of te vergemakkelijken;

c. i. de oprichting van ten minste één televisiekanaal in de streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en/of te vergemakkelijken; of

ii. het regelmatig uitzenden van televisieprogramma's in de streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en/of te vergemakkelijken;

d. de produktie en distributie van auditieve en audiovisuele werken in de streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en/of te vergemakkelijken;

e. i. de oprichting en/of instandhouding van ten minste één krant in de streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en/of te vergemakkelijken;

ii. de regelmatige publikatie van kranteartikelen in de streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en/of te vergemakkelijken;

f. i. de extra kosten te dekken van de media die een streektaal of taal van een minderheid gebruiken, wanneer de wet voorziet in financiële steun aan de media in het algemeen; of

ii. bestaande maatregelen voor financiële steun ook toe te passen op audiovisuele produkties in de streektaal of taal van een minderheid;

g. de opleiding van journalisten en andere medewerkers voor media die een streektaal of taal van een minderheid gebruiken, te ondersteunen.

2. De Partijen verplichten zich tot het waarborgen van de vrijheid van rechtstreekse ontvangst van radio- en televisieuitzendingen uit buurlanden in een taal die in identieke of soortgelijke vorm wordt gebruikt als een streektaal of taal van een minderheid en zich niet te verzetten tegen de heruitzending van radio- en televisieprogramma's uit buurlanden in een dergelijke taal. Voorts verplichten zij zich ertoe erop toe te zien dat er geen beperkingen zullen worden opgelegd aan de vrijheid van meningsuiting en het vrije verkeer van informatie in de geschreven pers in een taal die in identieke of soortgelijke vorm wordt gebruikt als een streektaal of taal van een minderheid. De uitoefening van de bovengenoemde vrijheden kan, aangezien deze plichten en verantwoordelijkheden met zich brengt, onderworpen zijn aan formaliteiten, voorwaarden, beperkingen of sancties die door de wet zijn voorgeschreven en noodzakelijk zijn in een democratische samenleving, in het belang van de nationale veiligheid, de territoriale integriteit of de openbare veiligheid, voor de preventie van wanorde of misdrijven, voor de bescherming van de volksgezondheid of de goede zeden, voor de bescherming van de reputatie of rechten van anderen, voor de preventie van de onthulling van in vertrouwen ontvangen informatie, of voor de handhaving van het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht.

3. De Partijen verplichten zich ertoe te waarborgen dat de belangen van de gebruikers van een streektaal of taal van een minderheid vertegenwoordigd zijn of dat deze in aanmerking worden genomen binnen de overeenkomstig de wet ingestelde organen die verantwoordelijkheid dragen voor het waarborgen van de vrijheid en het pluralisme van de media.

Artikel 12

Culturele activiteiten en voorzieningen

1. Met betrekking tot culturele activiteiten en voorzieningen – met name bibliotheken, videotheken, culturele centra, musea, archieven, academies van wetenschappen, schouwburgen en bioscopen, alsmede letterkundige werken en filmprodukties, vormen van culturele uitingen in de volkstaal, festivals en de cultuurindustrie, met inbegrip van onder meer het gebruik van nieuwe technologieën – verplichten de Partijen zich ertoe, binnen het gebied waar deze talen worden gebruikt en voor zover de autoriteiten bevoegd zijn, bevoegdheden bezitten of een rol spelen op dit terrein:

a. soorten uitingen en initiatieven die eigen zijn aan een streektaal of taal van een minderheid aan te moedigen en de verschillende

mogelijkheden om toegang te in deze talen geproduceerde werken te verkrijgen, te bevorderen;

b. de verschillende mogelijkheden om in andere talen toegang te verkrijgen tot in een streektaal of taal van een minderheid geproduceerde werken te bevorderen door vertaling, nasynchronisatie en ondertiteling, te steunen en te ontwikkelen;

c. de toegang in een streektaal of taal van een minderheid tot in andere talen geproduceerde werken te bevorderen door vertaling, nasynchronisatie en ondertiteling, te steunen en te ontwikkelen;

d. erop toe te zien dat de organen die verantwoordelijk zijn voor het organiseren of ondersteunen van diverse vormen van culturele activiteiten, de kennis en het gebruik van een streektaal of taal van een minderheid integreren in de activiteiten waartoe zij het initiatief nemen of waaraan zij ondersteuning bieden;

e. maatregelen te bevorderen om te verzekeren dat de organen die verantwoordelijk zijn voor het organiseren of ondersteunen van culturele activiteiten, beschikken over personeel dat de betrokken streektaal of taal van een minderheid, alsmede de taal of talen van de overige bevolking, volledig beheerst;

f. te bevorderen dat vertegenwoordigers van de gebruikers van een bepaalde streektaal of taal van een minderheid rechtstreeks deelnemen aan het bieden van voorzieningen en het plannen van culturele activiteiten;

g. de oprichting aan te moedigen en/of te vergemakkelijken van een of meer organen die verantwoordelijk zijn voor het verzamelen en het bewaren van een exemplaar van in de streektaal of taal van een minderheid geproduceerde werken en het presenteren of publiceren daarvan;

h. indien nodig, diensten voor vertaling en terminologisch onderzoek in het leven te roepen en/of te bevorderen en te financieren, met name ten einde passende administratieve, commerciële, economische, sociale, technische of juridische terminologie in elke streektaal of taal van een minderheid in stand te houden en te ontwikkelen.

2. Ten aanzien van andere gebieden dan die waar de streektaal of taal van een minderheid van oudsher wordt gebruikt, verplichten de Partijen zich ertoe, indien het aantal gebruikers van een streektaal of taal van een minderheid dit rechtvaardigt, passende culturele activiteiten en voorzieningen in overeenstemming met het voorgaande lid toe te staan, aan te moedigen en/of te bieden.

3. De Partijen verplichten zich ertoe bij het voeren van hun buitenlandse cultuurbeleid een passende plaats te geven aan de streektalen of talen van minderheden en de cultuur waarvan deze een uitingsvorm zijn.

Artikel 13

Economisch en sociaal leven

1. Met betrekking tot economische en sociale activiteiten verplichten de Partijen zich ertoe in het hele land:

a. uit hun wetgeving alle bepalingen te verwijderen waardoor zonder gerechtvaardigde redenen het gebruik van een streektaal of taal van een minderheid wordt verboden of beperkt in documenten met betrekking tot het economische of sociale leven, met name in arbeidsovereenkomsten en in technische documenten zoals gebruiksaanwijzingen voor produkten of apparaten;

b. te verbieden dat in de interne voorschriften van ondernemingen en in particuliere documenten clausules worden opgenomen die het gebruik van een streektaal of taal van een minderheid, althans tussen gebruikers van dezelfde taal, uitsluiten of beperken;

c. zich te verzetten tegen praktijken gericht op ontmoediging van het gebruik van een streektaal of taal van een minderheid in verband met economische of sociale activiteiten;

d. het gebruik van een streektaal of taal van een minderheid met andere dan de in de voorgaande letters genoemde middelen te vergemakkelijken en/of aan te moedigen.

2. Met betrekking tot economische en sociale activiteiten verplichten de Partijen zich ertoe, voor zover de autoriteiten daartoe bevoegd zijn, binnen het gebied waar de streektaal of taal van een minderheid wordt gebruikt en voor zover dit redelijkerwijze mogelijk is:

a. in hun financiële voorschriften en voorschriften betreffende het bankwezen bepalingen op te nemen waardoor, door middel van met de handelspraktijk verenigbare procedures, het gebruik van een streektaal of taal van een minderheid wordt mogelijk gemaakt bij het opstellen van betalingsopdrachten (cheques, wissels, enz.) of andere financiële documenten of, waar passend, de toepassing van zulke bepalingen te waarborgen;

b. in de rechtstreeks onder hun toezicht staande economische en sociale sectoren (overheidssector) activiteiten te organiseren ter bevordering van het gebruik van een streektaal of taal van een minderheid;

c. te waarborgen dat sociale voorzieningen zoals ziekenhuizen, bejaardentehuizen en andere tehuizen de mogelijkheid bieden om personen die een streektaal of taal van een minderheid gebruiken en die op grond van een slechte gezondheid, ouderdom of om andere redenen zorg behoeven, in hun eigen taal te ontvangen en te behandelen;

d. met passende middelen te verzekeren dat veiligheidsinstructies tevens in een streektaal of taal van een minderheid worden gesteld;

e. ervoor te zorgen dat door de bevoegde autoriteiten verstrekte

informatie betreffende de rechten van consumenten in de streektaal of taal van een minderheid beschikbaar is.

Artikel 14

Grensoverschrijdende uitwisselingen

De Partijen verplichten zich ertoe:

a. de bestaande bilaterale of multilaterale overeenkomsten met de Staten waar dezelfde taal in identieke of soortgelijke vorm wordt gebruikt toe te passen, of indien nodig te streven naar het sluiten van zulke overeenkomsten, op zodanige wijze dat contacten tussen de gebruikers van dezelfde taal in de betrokken Staten op het gebied van cultuur, onderwijs, informatie, beroepsopleiding en permanente educatie worden bevorderd;

b. ten behoeve van streektalen of talen van minderheden de samenwerking over de grens heen, met name tussen regionale of plaatselijke autoriteiten in wier gebied dezelfde taal in identieke of soortgelijke vorm wordt gebruikt, te vergemakkelijken en/of te bevorderen.

DEEL IV

TOEPASSING VAN HET HANDVEST

Artikel 15

Periodieke verslagen

1. De Partijen dienen periodiek, in een door het Comité van Ministers voor te schrijven vorm, bij de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa een verslag in inzake het door hen gevoerde beleid overeenkomstig Deel II van dit Handvest en inzake de maatregelen genomen ter toepassing van de bepalingen van Deel III die zij hebben aanvaard. Het eerste verslag wordt ingediend binnen het jaar dat volgt op de inwerkingtreding van het Handvest voor de betrokken Partij, en de volgende verslagen met tussenpozen van drie jaar na het eerste verslag.

2. De Partijen maken hun verslagen openbaar.

Artikel 16

Bestudering van de verslagen

1. De ingevolge artikel 15 bij de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa ingediende verslagen worden bestudeerd door een overeenkomstig artikel 17 ingestelde commissie van deskundigen.

2. In een Partij wettig opgerichte organen of verenigingen kunnen de aandacht van de commissie van deskundigen vestigen op aangelegenheden betreffende de verplichtingen die deze Partij op zich heeft genomen ingevolge Deel III van dit Handvest. Na raadpleging van de betrokken Partij kan de commissie van deskundigen rekening houden met deze informatie bij het opstellen van het in het derde lid bedoelde rapport. Deze organen of verenigingen kunnen voorts verklaringen indienen betreffende het door een Partij overeenkomstig Deel II gevoerde beleid.

3. Op grond van de in het eerste lid bedoelde verslagen en de in het tweede lid bedoelde informatie stelt de commissie van deskundigen een rapport op voor het Comité van Ministers. Dit rapport gaat vergezeld van de commentaren waarom de Partijen zijn verzocht en kan door het Comité van Ministers openbaar worden gemaakt.

4. Het in het derde lid bedoelde rapport omvat met name de voorstellen van de commissie van deskundigen aan het Comité van Ministers voor het opstellen van eventueel vereiste aanbevelingen van het Comité aan een of meer Partijen.

5. De Secretaris-Generaal van de Raad van Europa brengt elke twee jaar uitvoerig verslag omtrent de toepassing van het Handvest uit aan het Parlement.

Artikel 17

Commissie van deskundigen

1. De commissie van deskundigen bestaat uit één lid per Partij, door het Comité van Ministers benoemd uit een lijst van personen van de hoogste integriteit en met erkende deskundigheid betreffende de in het Handvest behandelde aangelegenheden, die worden voorgedragen door de betrokken Partij.

2. De leden van de commissie worden benoemd voor een tijdvak van zes jaar en kunnen worden herbenoemd. Indien een lid zijn ambtstermijn niet kan voltooien, wordt hij vervangen overeenkomstig de procedure vervat in het eerste lid en de vervanger voltooit de ambtstermijn van zijn voorganger.

3. De commissie van deskundigen stelt haar reglement van orde vast. De secretariaatsdiensten worden verschaft door de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa.

DEEL V

SLOTBEPALINGEN

Artikel 18

Dit Handvest staat open voor ondertekening door de Lidstaten van de Raad van Europa. Het behoeft bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring. De akten van bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring worden nedergelegd bij de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa.

Artikel 19

1. Dit Handvest treedt in werking op de eerste dag van de maand die volgt na het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum waarop vijf Lidstaten van de Raad van Europa, in overeenstemming met de bepalingen van artikel 18, hun instemming aan het Handvest te worden gebonden tot uitdrukking hebben gebracht.

2. Ten aanzien van een Lidstaat die later zijn instemming aan het Handvest te worden gebonden tot uitdrukking brengt, treedt het in werking op de eerste dag van de maand die volgt na het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum van nederlegging van zijn akte van bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring.

Artikel 20

1. Na de inwerkingtreding van dit Handvest kan het Comité van Ministers van de Raad van Europa iedere Staat die geen lid is van de Raad van Europa uitnodigen tot dit Handvest toe te treden.

2. Ten aanzien van een toetredende Staat treedt het Handvest in werking op de eerste dag van de maand die volgt na het verstrijken van een tijdvak van drie maanden na de datum van nederlegging van zijn akte van toetreding bij de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa.

Artikel 21

1. Een Staat kan bij de ondertekening of bij de nederlegging van zijn akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding een of meer voorbehouden maken ten aanzien van het tweede tot en met het vijfde lid van artikel 7 van dit Handvest. Er mogen geen andere voorbehouden worden gemaakt.

2. Een verdragsluitende Staat die ingevolge het voorgaande lid een voorbehoud heeft gemaakt, kan dit geheel of gedeeltelijk intrekken

door middel van een aan de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa gerichte kennisgeving. De intrekking wordt van kracht op de datum van ontvangst van de kennisgeving door de Secretaris-Generaal.

Artikel 22

1. Iedere Partij kan dit Handvest te allen tijde opzeggen door middel van een aan de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa gerichte kennisgeving.

2. De opzegging wordt van kracht op de eerste dag van de maand die volgt na het verstrijken van een tijdvak van zes maanden na de datum van ontvangst van de kennisgeving door de Secretaris-Generaal.

Artikel 23

De Secretaris-Generaal van de Raad van Europa stelt de Lidstaten van de Raad en iedere Staat die tot dit Handvest is toegetreden in kennis van:

a. iedere ondertekening;
b. de nederlegging van iedere akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding;
c. iedere datum van inwerkingtreding van dit Handvest in overeenstemming met de artikelen 19 en 20;
d. iedere op grond van de bepalingen van artikel 3, tweede lid, ontvangen kennisgeving;
e. iedere andere handeling, kennisgeving of mededeling betrekking hebbend op dit Handvest.

TEN BLIJKE WAARVAN de ondergetekenden, daartoe naar behoren gemachtigd, dit Handvest hebben ondertekend.

GEDAAN te Straatsburg, op 5 november 1992 in de Engelse en de Franse taal, zijnde beide teksten gelijkelijk authentiek, in een enkel exemplaar, dat zal worden nedergelegd in het archief van de Raad van Europa. De Secretaris-Generaal van de Raad van Europa doet hiervan voor eensluidend gewaarmerkte afschriften toekomen aan iedere Lidstaat van de Raad van Europa en aan iedere Staat die is uitgenodigd tot dit Handvest toe te treden.

(Voor de ondertekeningen zie Trb. 1993, 1, blz. 36 en rubriek B van dit Tractatenblad)

D. PARLEMENT

Zie *Trb.* 1993, 1.

E. BEKRACHTIGING

In overeenstemming met artikel 18 van het Handvest heeft de volgende Staat een akte van bekrachtiging nedergelegd bij de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa:

Noorwegen[1]) . . . . . 10 november 1993

---

[1]) Onder de volgende verklaring:

We undertake to carry out the provisions contained in Parts I, II, IV and V of the Charter and also in accordance with Article 2, paragraph 2, the provisions contained in the following articles, paragraphs and sub-paragraphs of part III of the Charter:

In Article 8:
Paragraph 1, sub-paragraphs a (iii), b (iv), c (iv), d (iv), e (ii), f (ii), g, h, i
Paragraph 2
In Article 9:
Paragraph 1, sub-paragraphs a (i-iv), b (i-iii), d
Paragraph 2, sub-paragraph a
Paragraph 3
In Article 10:
Paragraph 1, sub-paragraphs a (iii), b, c
Paragraph 2, sub-paragraphs a, b, c, d, e, f, g
Paragraph 3, sub-paragraph b
Paragraph 4, sub-paragraph a
Paragraph 5
In Article 11:
Paragraph 1, sub-paragraphs a (iii), b (i), c (ii), e (i), f (ii), g
Paragraph 2
In Article 12:
Paragraph 1, sub-paragraphs a, d, e, f, g, h
Paragraph 2
Paragraph 3
In Article 13:
Paragraph 2, sub-paragraphs c, e
In Article 14:
sub-paragraph b

The above-mentioned paragraphs and sub-paragraphs shall, in accordance with Article 3, paragraph 1, apply to the Sami language.

G. INWERKINGTREDING

Zie *Trb.* 1993, 1.

J. GEGEVENS

Zie *Trb.* 1993, 1.

Voor het op 5 mei 1949 te Londen tot stand gekomen Statuut voor de Raad van Europa zie ook *Trb.* 1993, 117.

Voor het op 26 juni 1946 te San Francisco tot stand gekomen Handvest van de Verenigde Naties zie ook *Trb.* 1993, 168.

Uitgegeven de *negenentwintigste* december 1993.

De Minister van Buitenlandse Zaken a.i.,

J. E. ANDRIESSEN

317690F
ISSN 0920 - 2218
Sdu Uitgeverij Plantijnstraat
's-Gravenhage 1994

24.092-3

BIJLAGE I: NEDERLANDSE VERTALING VAN HET "EXPLANATORY REPORT" VAN DE RAAD VAN EUROPA BIJ HET HANDVEST

Ter inzage gelegd stuk

Achtergrond

1. Veel Europese landen hebben op hun grondgebied aan een bepaalde streek gebonden autochtone bevolkingsgroepen die een andere taal spreken dan de meerderheid van de bevolking. Dit is het gevolg van historische processen, waarbij de vorming van staten niet langs taalgrenzen verliep en kleine gemeenschappen opgingen in grote.

2. De demografische situatie van deze streektalen en talen van minderheden is zeer verschillend, uiteenlopend van een paar duizend tot enkele miljoenen sprekers, terwijl ook het recht en de praktijk per land variëren. Wat veel van deze talen gemeen hebben, is dat zij in meerdere of mindere mate worden bedreigd. Bovendien, hoe de situatie in het verleden ook moge zijn geweest, tegenwoordig gaat deze dreiging niet alleen uit van de onvermijdelijk standaardiserende invloed van de moderne beschaving en met name de massamedia, maar ook van een vijandige sfeer of een assimilatiebeleid van de overheid.

3. Al vele jaren hebben diverse organen in het kader van de Raad van Europa hun bezorgdheid uitgesproken over de situatie van de streektalen en talen van minderheden. In het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (artikel 14) is weliswaar een verbod op discriminatie vastgelegd, althans met betrekking tot het genot van de in het Verdrag vermelde rechten en vrijheden, op grond van de taal of het behoren tot een nationale minderheid. Hoe belangrijk deze bepaling ook is, zij vrijwaart personen alleen van discriminatie, maar garandeert geen stelsel van positieve bescherming van talen van minderheden en van de gemeenschappen die deze spreken, zoals reeds in 1957 door de Raadgevende Vergadering werd gesteld in Resolutie 136. In 1961 bepleitte de Parlementaire Vergadering in Aanbeveling 285 de totstandkoming van een beschermende maatregel ter aanvulling van het Europees Verdrag teneinde de rechten van minderheden te garanderen, zoals het recht hun eigen cultuur te beleven, hun eigen taal te spreken, hun eigen scholen te stichten, enz.

4. Tenslotte nam de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa in 1981 een aanbeveling (nr. 928) aan inzake de onderwijs- en cultuurproblemen van talen van minderheden en dialecten in Europa. In hetzelfde jaar nam het Europees Parlement een resolutie over deze vraagstukken aan. In beide documenten werd geconcludeerd dat het noodzakelijk is te komen tot een handvest voor streek- of minderheidstalen en -culturen.

5. Op basis van deze aanbevelingen en resoluties besloot de Conferentie van plaatselijke en regionale besturen van Europa (CLRAE) de opstelling van een Europees Handvest voor streektalen of talen van minderheden ter hand te nemen, gezien de rol die plaatselijke en regionale besturen zullen moeten vervullen met betrekking tot talen en culturen op plaatselijk en regionaal niveau.

6. Voordat met het redigeren van het Handvest werd begonnen, werd een onderzoek ingesteld naar de feitelijke situatie van de streektalen en talen van minderheden in Europa.

In 1984 vond een openbare hoorzitting plaats, die werd bijgewoond door ca. 250 mensen die meer dan 40 talen vertegenwoordigden. Het eerste concept werd opgesteld met de hulp van een groep van deskundigen. Gelet op de grote en voortdurende belangstelling van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa en het Europees Parlement voor dit onderwerp, nam het eerstgenoemde forum deel aan het opstellen, terwijl contacten werden onderhouden met competente leden van het EP.

7. Uiteindelijk kwam de CLRAE in Resolutie 192 (1988) met de ontwerp-tekst van een handvest, dat de status van een verdrag zou moeten krijgen.

8 Naar aanleiding van dit initiatief, dat in Advies nr. 142 (1988) de steun van de Parlementaire Vergadering verkreeg, stelde het Comité van Ministers een Commissie ad hoc van deskundigen voor streektalen of talen van minderheden in Europa (CAHLR) in, die werd belast met de opstelling van een handvest, uitgaande van de tekst van de CLRAE. Deze intergouvernementele commissie begon haar werkzaamheden aan het einde van 1989. Vanwege hun belangrijke rol als promotors van het project, waren zowel de CLRAE als de Parlementaire Vergadering op de vergaderingen vertegenwoordigd.
Alvorens de definitieve tekst van het ontwerp-Handvest in 1992 aan het Comité van Ministers voor te leggen, raadpleegde en hoorde de CAHLR een aantal gespecialiseerde commissies binnen de Raad van Europa (inzake cultuur, onderwijs, mensenrechten, rechtshulp, strafzaken, plaatselijke en regionale besturen, media), alsook de European Commission for Democracy through Law.

ALGEMEEN

Doel van het Handvest

9. Zoals uit de preambule blijkt, heeft het Handvest een voornamelijk cultureel doel. Het is bedoeld om streektalen en talen van minderheden, als bedreigd onderdeel van het culturele erfgoed van Europa, te beschermen en te bevorderen. Om die reden bevat het niet alleen een verbod op discriminatie met betrekking tot het gebruik van deze talen, maar voorziet het ook in maatregelen die actieve steun bieden: deze hebben tot doel, voor zover zulks redelijkerwijs mogelijk is, het gebruik van streek- en minderheidstalen in het onderwijs en de media te waarborgen en het gebruik ervan in de rechtspraak en het bestuur alsmede in het economisch en maatschappelijk verkeer en culturele activiteiten toe te staan. Alleen op deze manier kunnen, waar nodig, ongunstige voorwaarden uit het verleden ongedaan worden gemaakt en kunnen deze talen behouden blijven en zich ontwikkelen als levend facet van de culturele identiteit van Europa.

10. Met het Handvest wordt beoogd streektalen en talen van minderheden te beschermen en te bevorderen, en niet taalminderheden. Om die reden wordt de nadruk gelegd op de culturele dimensie en het gebruik van een streek- of minderheidstaal in alle aspecten van het leven van haar sprekers. Het Handvest vestigt geen persoonlijke of collectieve rechten voor de sprekers van streek- of minderheidstalen. Niettemin zullen de verplichtingen van de Partijen met betrekking tot de positie van deze talen en de nationale wetgeving die zal moeten worden ingevoerd conform het Handvest, duidelijke effecten hebben op de situatie van de gemeenschappen en de afzonderlijke leden daarvan.

11. De CLRAE had haar ontwerp-Handvest opgesteld in ingediend vóór de ingrijpende veranderingen in Midden- en Oost-Europa en had daarbij derhalve slechts rekening gehouden met de behoeften van de landen die destijds reeds lid waren van de Raad van Europa. Het nut van het Handvest en de benadering van de situatie van de landen in Midden- en Oost-Europa is sindsdien bevestigd door de grote belangstelling waarvan de vertegenwoordigers van deze landen blijk gaven bij de opstelling van de Europese normen ter zake.

12. Hoewel het ontwerp-Handvest niet ingaat op nationaliteitsvraagstukken van groepen die streven naar onafhankelijkheid of grenswijzigingen, mag worden verwacht dat het zij het op weloverwogen en realistische wijze, hulp kan bieden bij het verlichten van het probleem van minderheden die zich onderscheiden door hun taal, door ervoor te zorgen dat zij zich thuis voelen in de staat waarin zij om historische redenen terecht zijn gekomen. In plaats van desintegrerende tendensen te versterken, kan verbetering van de mogelijkheden om streek- of minderheidstalen te gebruiken op de diverse terreinen van het dagelijks leven de betrokkenen alleen maar aanmoedigen afstand te nemen van de verbitterdheid over het verleden, die hen ervan weerhield vrede te hebben met de plaats die zij in innemen binnen het land waarin zij wonen en binnen Europa.

13. In dit verband dient te worden onderstreept dat in de optiek van het Handvest de verhouding tussen de officiële talen en streek- of minderheidstalen niet wordt gekenmerkt door wedijver en tegenstelling. Integendeel, het Handvest gaat uit van een interculturele en meertalige benadering, waarin alle categorieën talen hun eigen plaats hebben. Deze benadering sluit volledig aan bij de waarden die de Raad van Europa van oudsher hoog houdt en bij zijn inspanningen om nauwere banden tussen volken te bevorderen, alsmede meer Europese samenwerking en een beter wederzijds begrip tussen de verschillende bevolkingsgroepen binnen een staat te doen ontstaan op basis van de wisselwerking tussen culturen.

14. Het Handvest heeft geen betrekking op nieuwe, vaak niet-Europese talen die in de ondertekenende staten zijn opgekomen ten gevolge van recente migratiestromen, veelal om economische redenen. Bij de bevolkingsgroepen die deze talen spreken, doen zich specifieke integratieproblemen voor. De CAHLR huldigde het standpunt dat deze problemen afzonderlijk dienen te worden aangepakt, zo mogelijk in een speciaal verdrag of handvest.

15. Tot slot zij erop gewezen dat sommige lid-staten van de Raad van Europa reeds een beleid voeren dat verder gaat dan sommige eisen van het Handvest. Het is geenszins de bedoeling dat daaraan afbreuk wordt gedaan door de bepalingen van het Handvest.

Basisbegrippen en benadering

- Het begrip "taal"

16. Het begrip "taal" zoals dat in het Handvest wordt gebezigd, is primair gericht op

de culturele functie van taal. Het is derhalve niet subjectief gedefinieerd, in die zin dat niet het tot persoonlijk recht wordt verheven, zoals het recht "je eigen taal te spreken"; het wordt aan iedereen zelf overgelaten wat hij daaronder verstaat. Er is evenmin aansluiting gezocht bij een politiek-sociale of etnische definitie door een taal te omschrijven als voertuig van een bepaalde maatschappelijke of etnische groep. Bijgevolg kon het Handvest zich onthouden van definiëring van het begrip "taalminderheid", aangezien het niet beoogt de rechten van etnische of culturele minderheden vast te leggen, maar streek- of minderheidstalen als zodanig wil beschermen en bevorderen.

- Gebruikte terminologie

17. De CAHLR heeft de voorkeur gegeven aan de term "streek- of minderheidstalen" boven andere aanduidingen zoals "kleine talen". "Streek-" geeft aan dat de desbetreffende talen worden gesproken in een beperkt gedeelte van het grondgebied van een staat, waar zij overigens kunnen worden gesproken door de meerderheid van de bevolking. "Minderheid" duidt op situaties waarin de taal ofwel wordt gesproken door personen die niet bij elkaar wonen in een bepaald gedeelte van het grondgebied van een staat, ofwel wordt gesproken door personen die weliswaar in een bepaald gedeelte van het grondgebied van een staat wonen, maar daar kleiner in aantal zijn dan de mensen in die streek die de taal van de meerderheid van de staat spreken. Beide aanduidingen gaan uit van feitelijke criteria en niet van juridische begrippen. Ze hebben hoe dan ook slechts betrekking op de situatie in een bepaalde staat (d.w.z. dat de taal van een minderheid in de ene staat de taal van de meerderheid in een andere staat kan zijn).

- Geen onderscheid tussen verschillende 'categorieën' streek- of minderheidstalen

18. De opstellers van het Handvest werden geconfronteerd met het probleem van de grote verschillen qua situatie die er tussen de diverse streek- en minderheidstalen in Europa bestaan. Sommige talen bestrijken een relatief groot gebied, worden gesproken door een groot deel van de bevolking en hebben een zeker vermogen tot ontwikkeling en culturele stabiliteit; andere talen worden slechts door een zeer klein deel van de bevolking gesproken, hetzij in een beperkt gebied, hetzij in een duidelijke minderheidscontext, terwijl hun mogelijkheden tot voortbestaan en ontwikkeling al ernstig zijn aangetast.

19. Niettemin werd besloten niet te trachten verschillende categorieën talen te definiëren aan de hand van hun objectieve situatie. Dit zou geen recht doen aan de zeer uiteenlopende situaties waarin de talen in Europa zich bevinden. In feite vormt iedere streek- of minderheidstaal een geval apart en zou het onbegonnen werk zijn om te proberen ze bij een bepaalde groep in te delen. Uiteindelijk werd besloten aan één begrip (streektaal of taal van een minderheid) vast te houden, waarbij de staten hun verplichtingen zouden kunnen aanpassen aan de situatie van elke streek- of minderheidstaal.

- Geen lijst van streektalen of talen van minderheden

20. Het Handvest geeft niet aan welke Europese talen onder het begrip "streektalen of talen van minderheden" vallen, zoals dit in artikel 1 is omschreven. Het onderzoek naar de toestand van de talen in Europa, uitgevoerd door de Conferentie van plaatselijke en

regionale besturen van Europa, deed de opstellers van het Handvest ervan afzien een lijst van streek- of minderheidstalen bij te voegen. Hoe deskundig de samenstellers ook zijn, zo'n lijst zou beslist worden aangevochten om taalkundige en allerlei andere redenen. Bovendien zou zo'n lijst slechts beperkte waarde hebben, omdat het ten aanzien van de specifieke maatregelen van Deel III van het Handvest hoe dan ook grotendeels aan de Partijen zelf wordt overgelaten om uit te maken welke bepalingen voor welke taal gelden. Het Handvest biedt passende oplossingen voor de verschillende omstandigheden van de afzonderlijke streek- of minderheidstalen, maar oordeelt niet bij voorbaat over de toestand in concrete gevallen.

Structuur van het Handvest

21. Enerzijds legt het Handvest een geheel van gemeenschappelijke beginselen vast, uiteengezet in Deel II, die op alle streek- en minderheidstalen van toepassing zijn. Anderzijds bevat Deel III van het Handvest een reeks specifieke bepalingen betreffende de plaats van de streek- of minderheidstaal in de diverse sectoren van het leven van de gemeenschap; het staat de afzonderlijke staten - binnen bepaalde limieten - vrij zelf uit te maken welke van deze bepalingen van toepassing zijn op de talen die binnen hun grenzen worden gesproken. Daarnaast is er een aanzienlijk aantal bepalingen die enkele al dan niet vergaande varianten bevatten, waarvan er één moet worden gekozen "overeenkomstig de situatie van elke taal".

22. Dankzij deze flexibiliteit wordt rekening gehouden met de grote verschillen in de feitelijke situatie van streek- of minderheidstalen (aantal sprekers, mate van spreiding, enz). Tevens is gedacht aan de kosten die veel van de bepalingen met zich meebrengen, alsmede aan de uiteenlopende bestuurlijke en financiële mogelijkheden van de Europese staten. In dit verband is het van belang dat de Partijen in een later stadium meer verplichtingen op zich kunnen nemen, naargelang de rechtstoestand zich ontwikkelt of zodra hun financiële situatie zulks toelaat.

23. Tot slot zijn in Deel IV van het Handvest uitvoeringsbepalingen opgenomen, waaronder met name de instelling van een Europese commissie van deskundigen die moet toezien op de toepassing van het Handvest.

ARTIKELSGEWIJZE BESPREKING VAN HET HANDVEST

Preambule

24. In de preambule worden de redenen genoemd waarom de Raad van Europa het Handvest heeft opgesteld en wordt de gedachtengang uiteengezet die hieraan ten grondslag ligt.

25. Het doel van de Raad van Europa is het tot stand brengen van een grotere eenheid tussen zijn leden, teneinde hun gemeenschappelijke erfdeel en idealen te bevorderen. De verscheidenheid aan talen is één van de meest kostbare bestanddelen van het Europese culturele erfgoed. Een Europese culturele identiteit ontstaat niet door de invoering van een standaardtaal. Integendeel, met het beschermen en versterken van de traditionele

streek- en minderheids-talen levert men een bijdrage aan de opbouw van Europa, die, overeenkomstig de idealen van de leden van de Raad van Europa, slechts kan zijn gegrondvest op pluralistische beginselen.

26. De preambule verwijst naar het BUPO-verdrag en het EVRM. Daarnaast worden de verplichtingen van politieke aard genoemd die in het kader van de CVSE zijn aangegaan. Gezien de huidige zwakke positie van sommige streek- of minderheidstalen in Europa, biedt alleen een verbod op discriminatie van de gebruikers ervan onvoldoende garanties. Speciale steun die rekening houdt met de belangen en wensen van de gebruikers van deze talen is daarom essentieel voor hun behoud en ontwikkeling.

27. De benadering van het Handvest eerbiedigt de beginselen van nationale onafhankelijkheid en territoriale integriteit. Van elke staat wordt verlangd dat hij rekening houdt met een culturele en maatschappelijke realiteit en dat hij een politieke of institutionele orde niet ter discussie stelt. Juist omdat de lidstaten de grenzen en staatsstructuren aanvaarden zoals ze zijn, zien zij er de noodzaak van in om binnen elke staat - in overleg - maatregelen te nemen om streek- en minderheidstalen te stimuleren.

28. De wisselwerking tussen culturen en meertaligheid worden genoemd om eventuele misverstanden met betrekking tot de doelstellingen van het Handvest weg te nemen. Met het Handvest wordt geenszins beoogd vormen van separatisme op grond van de taal aan te moedigen. Integendeel, er wordt van uitgegaan dat het in iedere staat noodzakelijk is de officiële taal (of één van de officiële talen) te kennen. De bepalingen van het Handvest mogen dan ook niet zo worden gelezen, dat afbreuk wordt gedaan aan het nut van de kennis van officiële talen.

DEEL I - ALGEMENE BEPALINGEN

Artikel 1 - Begripsomschrijvingen

Definitie van "streektalen of talen van minderheden"

29. De in het Handvest gehanteerde definitie accentueert de volgende drie aspecten:
- talen die van oudsher worden gebruikt door onderdanen van de staat:

30. Het Handvest heeft niet tot doel de problemen op te lossen die voortvloeien uit recente immigratie, ten gevolge waarvan zowel in het immigratieland als in het land van herkomst groepen ontstaan die een andere taal spreken. Het Handvest richt zich met name niet op groepen niet-Europeanen die in een recent verleden naar Europa zijn geëmigreerd en de nationaliteit van een Europese staat hebben verkregen. Uit "historische streektalen of talen van minderheden in Europa" (tweede alinea van de preambule) en talen die "van oudsher worden gebruikt" (artikel 1, letter a) blijkt duidelijk dat het Handvest uitsluitend betrekking heeft op talen die reeds lange tijd in de betrokken staat worden gesproken.

- verschillende talen:

31. De talen moeten duidelijk verschillen van de andere taal of talen die door de rest van de bevolking van die staat worden gesproken. Het Handvest doelt niet op plaatselijke varianten of verschillende dialecten van één en dezelfde taal. Het Handvest laat zich echter niet uit over de netelige vraag vanaf welk punt afwijkende vormen afzonderlijke talen zijn. Deze vraag is niet alleen afhankelijk van zuiver taalkundige overwegingen, maar ook van psycho-sociale en politieke verschijnselen, die per geval een ander antwoord opleveren. Het wordt dan ook aan de betrokken autoriteiten in elke staat overgelaten om - volgens hun eigen democratische processen - te bepalen in hoeverre een wijze van uitdrukken een afzonderlijke taal is.

- territorialiteit:

32. De talen waarop het Handvest betrekking heeft, zijn hoofdzakelijk aan een bepaalde streek gebonden talen, d.w.z. talen die van oudsher in een bepaald gebied worden gebruikt. Daarom wordt in het Handvest getracht een definitie te geven van "gebied waarbinnen de streektaal of een taal van een minderheid wordt gebruikt". Streekgebondenheid impliceert niet automatisch dat een taal in het betrokken gebied door een meerderheid wordt gesproken; veel talen zijn de taal van een minderheid geworden, zelfs in het gebied waar zij van oudsher worden gesproken. De reden waarom het Handvest zich primair bezighoudt met talen die in een bepaalde streek voorkomen, is dat veel van de maatregelen die het Handvest bepleit de afbakening inhouden van een geografisch bepaald toepassingsgebied, dat niet samenvalt met het hele grondgebied van de staat. Er doen zich uiteraard situaties voor waarbij in een bepaald gebied meer dan één streek- of minderheidstaal wordt gesproken; het Handvest geldt ook voor dergelijke situaties.

Definitie van het gebied van een streektaal of taal van een minderheid (artikel 1, letter b)

33. Met gebied wordt bedoeld het gebied waarin een streek- of minderheidstaal van oudsher in aanzienlijke mate wordt gesproken, zelfs indien het daar slechts een minderheid betreft. Aangezien de in het Handvest gebezigde begrippen onvermijdelijk nogal flexibel van aard zijn, wordt het aan de betrokken staat overgelaten om in de geest van het Handvest nader te bepalen wat onder 'het gebied van een streektaal of taal van een minderheid' wordt verstaan, daarbij rekening houdend met de bepalingen van artikel 7, eerste lid, letter b, betreffende de bescherming van gebieden waar streek- of minderheidstalen worden gesproken.

34. Een sleutelbegrip in deze bepaling is "een voldoend aantal mensen om de aanneming te rechtvaardigen van de beschermende en bevorderende maatregelen". De opstellers van het Handvest hebben bewust geen vast percentage sprekers van een streek- of minderheidstaal vastgesteld waarbij of waarboven de in het Handvest vervatte maatregelen van toepassing zouden moeten zijn. Zij hebben er de voorkeur aan gegeven de Staten zelf - in de geest van het Handvest, overeenkomstig de aard van elke maatregel - het aantal sprekers te laten bepalen dat vereist is voor de toepassing van de desbetreffende maatregel.

Definitie van "niet-territoriale talen" (artikel 1, letter c)

35. "Niet-territoriale talen" behoren niet tot de categorie streektalen of talen van minderheden omdat zij een bepaald gebied ontberen. In andere opzichten voldoen zij echter wel aan de definitie van artikel 1, letter a, omdat het talen betreft die van oudsher door burgers van de betrokken staat op het grondgebied van die staat worden gebruikt. Voorbeelden van niet-territoriale talen zijn het Jiddisch en Sinti/Roma.

36. Omdat er geen eigen gebied is, kan slechts een beperkt gedeelte van het Handvest op deze talen worden toegepast. De meeste bepalingen van Deel III zijn er immers op gericht streek- of minderheidstalen te beschermen of te bevorderen in samenhang met het gebied waar zij worden gebruikt. Deel II daarentegen kan gemakkelijker op niet-territoriale talen worden toegepast, doch slechts "op overeenkomstige wijze" en met inachtneming van artikel 7, vijfde lid.

Artikel 2 - Verplichtingen

37. Artikel 2 maakt onderscheid tussen de twee belangrijkste delen van het Handvest, nl. Deel II en Deel III.

Toepassing van Deel II (artikel 2, eerste lid)

38. Deel II behelst algemene doelstellingen en is in zijn totaliteit van toepassing op alle streek- of minderheidstalen die op het grondgebied van een ondertekenende staat worden gesproken. Uit de bewoordingen "overeenkomstig de situatie van elke taal" blijkt echter wel dat dit Deel zo is geredigeerd dat het alle mogelijke situaties die zich in de diverse Europese landen en binnen elk land kunnen voordoen, kan bestrijken. In het eerste lid wordt met name van de ondertekenende staten verlangd dat zij zich ertoe verplichten hun beleid, wetgeving en praktijk af te stemmen op een aantal beginselen en doelstellingen. Deze zijn nogal algemeen omschreven en geven de betrokken staten een

ruimbemeten beoordelingsvrijheid met betrekking tot de interpretatie en toepassing (zie toelichting bij Deel II).

39. Hoewel de staten niet de vrijheid hebben om streek- of minderheidstalen al dan niet de ingevolge Deel II van het Handvest gewaarborgde rechtspositie toe te kennen, moeten zij, als autoriteiten die zijn belast met de toepassing van het Handvest, beslissen of een uitdrukkingswijze die in een bepaald deel van hun grondgebied of door bepaalde groepen onderdanen wordt gebruikt, een streektaal of een taal van een minderheid is in de zin van het Handvest.

Toepassing van Deel III (Artikel 2, tweede lid)

40. In Deel III worden de in Deel II verwoorde algemene beginselen omgezet in concrete regels. Het is bindend voor de staten die zich ertoe verplichten, naast de bepalingen van Deel II, ook de door hen gekozen bepalingen van Deel III toe te passen. Om het Handvest te kunnen toepassen op de zeer uiteenlopende situaties in de diverse Europese staten, hebben de opstellers van het Handvest gekozen voor een tweeledige opzet: in de eerste plaats kunnen de staten de talen aangeven waarop zij Deel III van het Handvest willen toepassen, en in de tweede plaats kunnen zij voor elk van de talen waarop zij het Handvest toepassen, beslissen welke bepalingen van Deel III zij aanvaarden.

41. Een staat kan, zonder in strijd met het Handvest te handelen, erkennen dat een bepaalde streek- of minderheidstaal op zijn grondgebied voorkomt, maar er de voorkeur aan geven, om redenen gelegen binnen de vrije beslissingsruimte, de desbetreffende taal niet onder de bepalingen van Deel III van het Handvest te laten vallen. De redenen die een staat ertoe bewegen een erkende streek- of minderheidstaal volledig buiten de werkingssfeer van Deel III te houden, moeten uiteraard verenigbaar zijn met de geest, de doelstellingen en de beginselen van het Handvest.

42. Zodra een staat ermee heeft ingestemd Deel III toe te passen op een streek- of minderheidstaal die op zijn grondgebied wordt gesproken, moet nog worden uitgemaakt welke leden of letters van Deel III voor de betrokken streek- of minderheidstaal zullen gaan gelden. Ingevolge artikel 2, tweede lid, verplichten de Partijen zich ertoe ten minste 35 leden of letters uit de bepalingen van Deel III te kiezen die zij zullen toepassen. Bij de keuze van deze bepalingen dient de staat erop toe te zien dat het Handvest zo nauw mogelijk aansluit bij de specifieke context van de elke streek- of minderheidstaal.

43. Met het oog hierop zijn de in artikel 2, tweede lid, geformuleerde voorwaarden tot een minimum beperkt, teneinde te zorgen voor een redelijke spreiding van de aangegane verplichtingen van de Partijen over de diverse artikelen van het Handvest, in de hoop dat zij geen van de terreinen waarop streek- of minderheidstalen bescherming verdienen (onderwijs, rechterlijke autoriteiten en rechtsbetrekkingen, bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten, media, culturele activiteiten, economisch en sociaal leven) zullen overslaan.

44. De woorden "leden of letters" duiden op afzonderlijke, op zichzelf staande

bepalingen van het Handvest. Als een staat dus voor artikel 9, derde lid kiest, geldt dit lid als één bepaling (1 van de 35) in de zin van artikel 2, tweede lid. Hetzelfde geldt als een staat letter g van artikel 8, eerste lid, aanvaardt. Wanneer een lid of letter meer dan één optie bevat, geldt de keuze van één zo'n optie als één gekozen letter in de zin van artikel 2, tweede lid. Bijvoorbeeld, wanneer een staat in artikel 8, eerste lid, kiest voor optie iii van letter a, geldt deze als één "letter". De situatie is anders wanneer de opties geen alternatieven zijn, maar cumulatief kunnen worden toegepast. Wanneer een staat in artikel 9, eerste lid, kiest voor de opties a-iii en a-iv, gelden deze derhalve als twee "letters" in de zin van artikel 2.

45. Met deze keuzemogelijkheden wordt beoogd een grotere mate van flexibiliteit in te bouwen in het Handvest, teneinde beter rekening te kunnen houden met de zeer uiteenlopende feitelijke situaties van streek- of minderheidstalen. Het spreekt vanzelf dat sommige bepalingen die bij uitstek geschikt zijn voor een streektaal die door een groot aantal sprekers wordt gebezigd, zich niet lenen voor een minderheidstaal die slechts door een kleine groep wordt gebruikt. De staten mogen niet willekeurig een keuze uit deze alternatieven maken, maar moeten voor elke streek- of minderheidstaal de bewoordingen uitzoeken die het best bij de kenmerken en de staat van ontwikkeling van die taal passen. Het doel van deze alternatieven is duidelijk uiteengezet in de desbetreffende artikelen, leden of letters van Deel III zelf, waarin is bepaald dat zij dienen te worden toegepast "overeenkomstig de situatie van elke taal". In grote lijnen betekent dit - indien er geen andere relevante factoren zijn - hoe groter de groep sprekers van een streek- of minderheidstaal en hoe homogener de bevolking van die streek, des te "strenger" de optie die moet worden gekozen; een minder vergaand alternatief mag alleen worden gekozen indien een strengere versie niet kan worden toegepast vanwege de situatie van de taal in kwestie.

46. Het is derhalve aan de staten om uit Deel III bepalingen te kiezen die een samenhangend kader vormen dat is toegesneden op de specifieke situatie van elke taal. Indien zij daaraan de voorkeur geven, kunnen zij ook een algemeen kader kiezen dat op alle talen of een groep talen wordt toegepast.

Artikel 3 - Praktische regelingen

47. In artikel 3 wordt de procedure beschreven die geldt voor de toepassing van de zojuist in artikel 2 uiteengezette beginselen: elke ondertekenende staat geeft in zijn akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding de streek- of minderheidstalen aan waarop Deel III van toepassing is, en vervolgens de bepalingen van Deel III die op elke taal worden toegepast, met dien verstande dat de gekozen bepalingen niet voor elke taal gelijk behoeven te zijn.

48. Het Handvest dwingt - ingevolge artikel 2 - niet tot toepassing van zowel Deel II als Deel III, aangezien een staat zich ertoe kan beperken het Handvest te ratificeren zonder enige taal aan te wijzen voor de toepassing van Deel III. In dat geval is uitsluitend Deel II van toepassing. In zijn algemeenheid vloeit uit de geest van het Handvest voort dat de staten gebruik maken van de mogelijkheden van Deel III, dat immers de essentie van de door het Handvest geboden bescherming vormt.

49. Het spreekt ook vanzelf dat een Partij te allen tijde nieuwe verplichtingen kan aangaan, bijvoorbeeld door de bepalingen van Deel III van het Handvest op nog een andere streek- of minderheidstaal van toepassing te verklaren of door bepalingen van het Handvest de nog niet eerder waren aanvaard, nu wel van toepassing te verklaren op een taal of alle streek- of minderheidstalen die op haar grondgebied worden gesproken.

50. In artikel 3 wordt rekening gehouden met de positie van bepaalde lidstaten, waar een nationale taal die de status van officiële taal van die staat heeft, in andere opzichten - op het gehele grondgebied of een gedeelte daarvan - vergelijkbaar is met een streek- of minderheidstaal als omschreven in artikel 1, letter a, omdat zij wordt gesproken door een groep die kleiner in aantal is dan de bevolkingsgroep die de andere officiële taal of talen gebruikt. Indien een staat zo'n kleine officiële taal wil laten profiteren van de in het Handvest geregelde beschermende en bevorderende maatregelen, kan die staat dus bepalen dat hij het Handvest op die taal toepast. De toepassing van het Handvest op een officiële taal geldt dan voor alle artikelen van het Handvest, met inbegrip van artikel 4, tweede lid.

Artikel 4 - Bestaande beschermingsregelingen

51. Dit artikel heeft betrekking op de combinatie van het Handvest met nationale wetgeving of andere internationale overeenkomsten of verdragen waarin de rechtspositie van taalminderheden is geregeld.

52. Wanneer bepaalde talen of minderheden die deze gebruiken al een status hebben verkregen die in nationale wetgeving of internationale overeenkomsten is vastgelegd, wordt met het Handvest duidelijk niet beoogd de elders geregelde rechten en waarborgen te beperken. De bescherming die het Handvest biedt is veeleer een aanvulling op de rechten en waarborgen die op grond van andere regelingen zijn verleend. Wanneer er elkaar overlappende bepalingen bestaan ten aanzien van hetzelfde onderwerp, dient de gunstigste regeling op de desbetreffende minderheden of talen te worden toegepast. Het bestaan van meer restrictieve bepalingen in de nationale wetgeving of andere internationale verplichtingen mag geen beletsel zijn voor de toepassing van het Handvest.

53. Het eerste lid van dit artikel heeft nadrukkelijk betrekking op de rechten die zijn gewaarborgd in het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens. Hiermee wordt getracht de mogelijkheid uit te sluiten dat één van de bepalingen van het Handvest zodanig wordt geïnterpreteerd dat afbreuk wordt gedaan aan de op grond daarvan geboden bescherming van de mensenrechten.

Artikel 5 - Bestaande verplichtingen

54. Zoals in de preambule reeds is aangegeven, dient de bescherming en bevordering van streek- of minderheidstalen waarnaar het Handvest streeft, plaats te vinden in het kader van nationale soevereiniteit en territoriale integriteit. In dit artikel wordt uitdrukkelijk gesteld dat de bestaande verplichtingen van Partijen in dit opzicht onaangetast blijven. Met name het feit dat een staat met de ratificatie van het Handvest verplichtingen ten aanzien van streek- of minderheidstalen is aangegaan, mag door een andere staat die een bijzonder belang heeft bij die taal of de sprekers daarvan, niet als voorwendsel worden gebruikt om stappen te ondernemen die de soevereiniteit of de

territoriale integriteit van eerstbedoelde staat aantasten.

Artikel 6 - Informatie

55. De reden voor de in artikel verwoorde informatieplicht is gelegen in het feit dat het Handvest pas optimaal in werking kan treden als de betrokken autoriteiten en belanghebbende organisaties en personen zich bewust zijn van de verplichtingen die hieruit voortvloeien.

DEEL II: DOELSTELLINGEN EN BEGINSELEN (artikel 7)

In het Handvest vervatte doelstellingen en beginselen (artikel 7, eerste lid)

56. Deze bepalingen betreffen hoofdzakelijk doelstellingen en beginselen en geven geen precieze uitvoeringsregels. Deze doelstellingen en beginselen worden geacht het noodzakelijke kader te vormen voor het behoud van streek- of minderheidstalen. Er zijn zes hoofdgebieden te onderscheiden:

Formele erkenning van streektalen en talen van minderheden (artikel 7, eerste lid, letter a)

57. Dit betreft de erkenning van het bestaan van deze talen en van het legitieme gebruik daarvan. Deze erkenning moet niet worden verward met de erkenning van een taal als officiële taal. Het aanvaarden van het bestaan van een taal is een voorwaarde voor het in aanmerking nemen van de specifieke kenmerken en behoeften van een taal en voor maatregelen in het belang van die taal.

Eerbiediging van het geografisch gebied van elke streek- of minderheidstaal (artikel 7, eerste lid, letter b)

58. Hoewel het Handvest het wenselijk acht om te zorgen voor samenhang tussen het gebied van een streek- of minderheidstaal en een passende bestuurlijke indeling, staat vast dat deze doelstelling niet in alle gevallen kan worden verwezenlijkt, aangezien het nederzettingspatroon te complex kan zijn en de bestuurlijke indeling terecht afhankelijk k n zijn van andere overwegingen dan het gebruik van een taal. Het Handvest schrijft derhalve niet voor dat het gebied van een streek- of minderheidstaal in alle gevallen moet samenvallen met een bestuurlijke eenheid.

59. Het Handvest veroordeelt daarentegen handelwijzen waarbij een gebied zodanig wordt ingedeeld, dat het gebruik of het voortbestaan van een taal wordt bemoeilijkt of een taalgemeenschap wordt opgesplitst en verdeeld over een aantal bestuurlijke of territoriale eenheden. Indien de bestuurlijke indeling niet kan worden aangepast aan de aanwezigheid van een streek- of minderheidstaal, moet deze op z'n minst neutraal zijn en geen negatief effect hebben op de taal. De plaatselijke of regionale autoriteiten moeten in staat zijn zich te kwijten van hun verantwoordelijkheden met betrekking tot deze talen.

De noodzaak van concrete stappen ten behoeve van streek- of minderheidstalen (artikel 7,

eerste lid, letters c en d)

60. Het is thans duidelijk dat, gezien de zwakke positie van veel streek- of minderheidstalen, een verbod op discriminatie alleen niet voldoende is om hun voortbestaan te garanderen. Zij hebben wezenlijke steun nodig. Deze gedachte is verwoord in het eerste lid, letter c. In deze bepaling wordt het aan de staten overgelaten om uit te maken op welke wijze zij zullen optreden om streek- of minderheidstalen te bevorderen teneinde ze te beschermen, maar het Handvest onderstreept dat het optreden vastberaden moet zijn.

61. Zoals blijkt uit het eerste lid, letter d, moet dit optreden ook maatregelen omvatten ten gunste van de mogelijkheid streek- of minderheidstalen vrijelijk te gebruiken, zowel mondeling als schriftelijk, en niet alleen in de privé-sfeer of in onderlinge betrekkingen, maar ook in het maatschappelijk verkeer, d.w.z. in contacten met instellingen en in het kader van sociale activiteiten en het economische leven. De plaats die een streek- of minderheidstaal in het openbare leven inneemt, hangt uiteraard af van de specifieke kenmerken van die taal en verschilt van taal tot taal. Het Handvest legt in dit verband geen exacte doelstelling vast, maar beperkt zich tot het oproepen tot bescherming.

<u>Garantie voor onderwijs in en bestudering van streek- of minderheidstalen</u> (artikel 7, eerste lid, letters f en h)

62. Een doorslaggevende factor in het behoud en de bescherming van streek- of minderheidstalen is de plaats die zij krijgen in het onderwijs. Het Handvest volstaat met het vastleggen van dit beginsel in Deel II en laat het aan de staten over om uitvoeringsmaatregelen vast te stellen. Het schrijft echter voor dat streek- of minderheidstalen vertegenwoordigd zijn "op alle daarvoor in aanmerking komende onderwijsniveaus". De voorzieningen voor het onderwijs in de streek- of minderheidstaal variëren uiteraard naar gelang het niveau. In sommige gevallen gaat het om het doceren van de streek- of minderheidstaal, in andere gevallen slechts om onderwijs in die taal. Alleen van het doceren van de streek- of minderheidstaal op niveaus waarvoor de taal zich niet leent, gezien de kenmerken daarvan, kan worden afgezien

63. Terwijl letter f van het eerste lid slechts doelt op waarborgen voor het doceren van of het lesgeven in een taal als middel om die taal over te dragen, heeft letter h betrekking op het bevorderen van studie van en onderzoek naar streek- of minderheidstalen aan een universiteit of soortgelijke instelling; dit is immers van belang voor de ontwikkeling van een taal wat betreft woordenschat, grammatica en syntaxis. Het bevorderen van dergelijke studies maakt deel uit van de algemene bevorderingsmaatregelen ten behoeve van streek- of minderheidstalen.

<u>Voorzieningen om een streektaal of taal van een minderheid te leren voor hen die deze taal niet spreken</u> (artikel 7, eerste lid, letter g)

64. De sprekers van een streek- of minderheidstaal weten dat het - in hun eigen belang - noodzakelijk is dat zij de officiële taal beheersen. Overeenkomstig de nadruk die in de preambule wordt gelegd op de wisselwerking tussen culturen en meertaligheid, is het

wenselijk dat het openstaan voor verschillende talen niet beperkt blijft tot sprekers van streek- of minderheidstalen. Om de contacten en het onderlinge begrip tussen diverse taalgroepen te vergemakkelijken, worden de Partijen opgeroepen om in gebieden waarin een streek- of minderheidstaal voorkomt, voorzieningen te treffen om die taal te leren ten behoeve van personen van wie dit niet de moedertaal is.

65. Het is bekend dat in sommige staten de bevoegde autoriteiten ernaar streven dat de streektaal de algemeen gangbare taal in die streek wordt en dat er maatregelen worden genomen om ervoor te zorgen dat die taal zelfs wordt beheerst door mensen van wie zij niet de moedertaal is. Zo'n beleid is niet in strijd met het Handvest, maar is evenmin de doelstelling van het eerste lid, letter g. Deze bepaling beoogt slechts een grotere mate van "wederzijdse infiltratie" tussen taalgroepen te bewerkstelligen.

Betrekkingen tussen groepen die een streek- of minderheidstaal spreken
(artikel 7, eerste lid, letters e en i)

66. Groepen die dezelfde streek- of minderheidstaal spreken, moeten de mogelijkheid hebben culturele uitwisselingen te organiseren en in het algemeen hun betrekkingen te intensiveren, teneinde gezamenlijk bij te dragen tot het behoud en de verrijking van hun taal. Met het oog hierop tracht het Handvest te voorkomen dat versnipperde nederzettingspatronen of bestuurlijke scheidingen binnen een staat ontstaan; het feit dat deze groepen in verschillende staten wonen mag geen beletsel vormen voor hun onderlinge betrekkingen.

67. Zo'n gedeeld bewustzijn van één identiteit onder sprekers van een streek- of minderheidstaal mag echter niet leiden tot negatieve effecten als uitsluiting of marginalisering ten opzichte van andere maatschappelijke groepen. Het bevorderen van culturele betrekkingen met sprekers van verschillende streek- of minderheidstalen heeft derhalve een tweeledig doel: culturele verrijking en een beter wederzijds begrip tussen alle groepen binnen de staat.

68. Letter i voegt nog een aspect toe: de gedachte dat dergelijke betrekkingen ook moeten kunnen ontstaan over de staatsgrenzen heen, indien groepen die dezelfde of soortgelijke streek- of minderheidstalen spreken over verschillende staten zijn verspreid. Streek- of minderheidstalen worden in de betrokken staat per definitie door een relatief kleine groep mensen gesproken. Ten behoeve van wederzijdse verrijking op cultureel gebied, kan die kleine groep behoefte hebben aan de beschikbare culturele middelen over de grens, bij andere groepen die dezelfde of een soortgelijke taal spreken. Dit is met name van belang wanneer een taal die in de ene staat een streektaal is, in een andere staat een grote cultuurtaal of zelfs de nationale taal is. Door grensoverschrijdende samenwerking kan de streektaal profiteren van de culturele activiteiten in het grote taalgebied. Het is belangrijk dat staten de legitimiteit van zulke betrekkingen erkennen en ze niet als verdacht beschouwen als het gaat om de loyaliteit die iedere staat van zijn onderdanen verwacht. Ze moeten evenmin als bedreiging voor de territoriale integriteit worden gezien. Een taalgroep zal zich des te meer geïntegreerd voelen in een staat waarvan zij deel uitmaakt als zij als zodanig wordt erkend en indien de culturele contacten met aangrenzende gemeenschappen niet worden belemmerd.

69. Het staat de Partijen echter vrij de meest geschikte regelingen te treffen om dergelijke internationale uitwisselingen tot stand te brengen, daarbij in het bijzonder rekening houdend met nationale of internationale omstandigheden waarmee enkele staten worden geconfronteerd. Concretere verplichtingen zijn vervat in artikel 14 in Deel III.

Uitbannen van discriminatie (artikel 7.2)

70. Het verbod op discriminatie ten aanzien van het gebruik van een streek- of minderheidstaal vormt een minimum-garantie voor de sprekers van die talen. Daarom verplichten de Partijen zich ertoe een einde te maken aan maatregelen die een ontmoedigingseffect hebben ten aanzien van het gebruik van een streek- of minderheidstaal of die de instandhouding of de ontwikkeling van zo'n taal schaden.

71. Met dit lid wordt evenwel niet beoogd volledige gelijkgerechtigdheid van talen tot stand te brengen. Zoals uit de formulering, en met name het woord "ongerechtvaardigde" blijkt, is het in feite heel goed met de geest van het Handvest te verenigen dat in het beleid ten aanzien van streek- of minderheidstalen een bepaald onderscheid tussen talen worden gemaakt. Met name de maatregelen die elke staat kent ten gunste van het gebruik van de nationale of officiële taal kunnen niet als discriminatie van streek- of minderheidstalen worden opgevat enkel op grond van het feit dat er voor die talen niet zulke maatregelen zijn genomen. De maatregelen mogen echter geen belemmering vormen voor de instandhouding of ontwikkeling van de streek- of minderheidstalen.

72. Juist omdat er sprake is van ongelijkheid tussen de situatie van officiële talen en die van streek- of minderheidstalen en omdat de sprekers van deze talen vaak in een benadeelde positie verkeren, erkent het Handvest tevens dat er positieve maatregelen noodzakelijk kunnen zijn om die talen te beschermen en te bevorderen. Zolang de maatregelen daarvoor bedoeld zijn en zij niet meer beogen dan het bevorderen van gelijkwaardigheid van talen, kunnen zij niet als discriminerend worden beschouwd.

Aankweken van onderling begrip tussen taalgroepen (artikel 7, derde lid)

73. Eerbiediging van streek- of minderheidstalen en het aankweken van verdraagzaamheid ten aanzien van deze talen maken deel uit van een algemeen streven om begrip te kweken voor meertaligheid binnen een staat. Het doen ontstaan van verdraagzaamheid en ontvankelijkheid via het onderwijs en de massamedia is een belangrijke factor voor de instandhouding van streek- of minderheidstalen. Stimulering van de massamedia om deze doelstellingen na te streven wordt niet beschouwd als ongeoorloofde overheidsbemoeienis; eerbiediging van de mensenrechten, verdraagzaamheid jegens minderheden en vermijding van het aanzetten tot haat zijn immers doelstellingen waarvan de verwezenlijking in de meeste Europese landen wordt opgedragen aan de media. In dezelfde geest vormt dit beginsel voor sprekers van streek- of minderheidstalen een belangrijke factor die hen ertoe beweegt open te staan voor de taal en de cultuur van de meerderheid.

Instellen van organen die de belangen van streek- of minderheidstalen behartigen (artikel

7, vierde lid)

74. De CAHLR achtte het van belang dat in iedere staat mechanismen zouden bestaan via welke de overheid rekening houdt met de behoeften en wensen waaraan de sprekers van streek- of minderheidstalen zelf uiting geven. Aanbevolen wordt dan ook voor elke streek- of minderheidstaal een orgaan in te stellen dat de belangen van de taal moet behartigen op nationaal niveau, door uitvoering te geven aan praktische bevorderende maatregelen en toe te zien op de toepassing van het Handvest met betrekking tot de desbetreffende taal. De woorden "indien nodig" geven o.a. aan dat als er in enigerlei vorm reeds soortgelijke instellingen bestaan, het niet de bedoeling is dat staten nieuwe organen in het leven roepen die elkaar overlappen.

Toepassing van de beginselen van het Handvest op niet-territoriale talen (artikel 7, vijfde lid)

75. Hoewel het Handvest in de eerste plaats betrekking heeft op talen die historisch verbonden zijn met een bepaald geografisch gebied binnen een staat, wenste de CAHLR niet voorbij te gaan aan talen die van oudsher in een staat worden gesproken, maar die niet streekgebonden zijn.

76. Men is zich er echter van bewust dat vanwege de territoriale toepassingsgebied van een aantal beginselen en doelstellingen als vastgelegd in Deel II, alsmede de praktische problemen bij de uitvoering daarvan zonder een geografische werkingssfeer af te bakenen, deze bepalingen niet zonder bepaalde aanpassingen kunnen worden toegepast op talen die geen eigen gebied hebben. In het vijfde lid is dan ook bepaald dat zij slechts op niet-territoriale talen dienen te worden toegepast voor zover zulks mogelijk is.

77. Sommige van de in leden 1 t/m 4 vervatte bepalingen kunnen zonder enig probleem ook worden toegepast op talen zonder eigen gebied; dit geldt voor de erkenning van die talen, de maatregelen ter bevordering van eerbiediging, begrip en verdraagzaamheid, het verbod op discriminatie alsook het bieden van daadwerkelijke steun, de mogelijkheden voor de betrokken groepen om onderling betrekkingen aan te gaan, zowel in het binnenland als in het buitenland, en het bevorderen van taalonderzoek en -studie. Het is daarentegen niet mogelijk op talen zonder eigen grondgebied de bepalingen toe te passen die betrekking hebben op de bestuurlijke indeling en de voorzieningen voor anderstaligen om zich die talen eigen te maken, aangezien deze maatregelen slechts in een bepaald gebied kunnen worden genomen. Tot slot, de voorzieningen voor onderwijs in en bestudering van deze niet-territoriale talen, alsmede ter bevordering van het gebruik hiervan in het openbare leven, kunnen om praktische redenen slechts met bepaalde aanpassingen worden getroffen.

DEEL III: MAATREGELEN TER BEVORDERING VAN HET GEBRUIK VAN STREEKTALEN OF TALEN VAN MINDERHEDEN IN HET OPENBARE LEVEN

Artikel 8 - Onderwijs

78. De bepalingen van het eerste lid van dit artikel betreffen slechts het grondgebied waarin een streek- of minderheidstaal wordt gebruikt. Zij dienen ook "overeenkomstig de situatie van elk van deze talen" te worden toegepast. Zoals reeds is opgemerkt bij artikel 2, tweede lid, hierboven, is deze bepaling met name van belang voor de keuzemogelijkheden in de letters a t/m f.

79. De zinsnede "en zonder afbreuk te doen aan het onderwijs in de officiële taal of talen van de staat" is bedoeld om uit te sluiten dat de bepalingen van artikel 8, eerste lid - en in het bijzonder de eerste optie in de letters a t/m f - zodanig worden geïnterpreteerd, dat onderwijs in de taal of de talen van de meerderheid onmogelijk wordt gemaakt. Zo'n neiging om taalgetto's te vormen zou in strijd zijn met de beginselen van de wisselwerking tussen culturen en de meertaligheid, zoals onderstreept in de preambule, en bovendien nadelig voor de belangen van de betrokken groepen. In de bijzondere omstandigheden van de landen waar dit Handvest wordt toegepast op kleine officiële talen, dient de bewuste zinsnede zo te worden uitgelegd, dat met de bepalingen van het eerste lid geen afbreuk wordt gedaan aan het onderwijs in de andere officiële talen.

80. Artikel 8 heeft betrekking op de diverse onderwijsniveaus: peuter- en kleuterscholen, basisscholen, middelbare scholen, technisch en beroepsonderwijs, universitair onderwijs en volwasseneneducatie. Voor elk van deze niveaus worden verschillende opties aangeboden, naargelang de situatie van elke streek- of minderheidstaal.

81. In sommige opties komt de zinsnede "in een voldoende geacht aantal" voor. Hiermee wordt in aanmerking genomen dat van de overheden niet kan worden verlangd dat zij deze maatregelen nemen wanneer het, gezien de situatie van de taalgroep, moeilijk is het minimumaantal leerlingen te halen dat nodig is om een klas te vormen. Daartegenover wordt voorgesteld dat, gelet op de bijzondere omstandigheden van streek- en minderheidstalen, soepel moet worden omgegaan met de leerlingenquota, hetgeen inhoudt dat een kleinere groep leerlingen een "voldoende geacht aantal" kan zijn.

82. De bewoordingen van optie iv in de letters c en d houden rekening met het feit dat de nationale omstandigheden variëren wat betreft de leeftijd waarop de meerderjarigheid wordt bereikt en de leeftijd waarop een opleiding wordt voltooid. Afhankelijk van de omstandigheden dient rekening te worden gehouden met de wensen van de leerling zelf, dan wel van zijn gezin.

83. Het is een vaststaand feit dat niet alle onderwijssystemen een onderscheid kennen tussen voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs, waarbij laatstgenoemd type onderwijs slechts als een apart soort middelbaar onderwijs wordt beschouwd. Zoals blijkt uit de letters c en d, is niettemin gedacht aan de verschillende stelsels op het gebied van het beroepsonderwijs. Met name in het geval van landen waarin het beroepsonderwijs hoofdzakelijk wordt verzorgd via het leerlingenwezen, en het derhalve lastig is

bevorderende maatregelen voor streek- of minderheidstalen toe te passen, hebben de partijen de mogelijkheid de meest vergaande optie te kiezen ten aanzien van het algemene voortgezette onderwijs.

84. De bepalingen betreffende het universitaire onderwijs en de volwasseneneducatie zijn vergelijkbaar met die voor andere onderwijsniveaus, voor zover deze mogelijkheden bieden tot het volgen van onderwijs in de streek- of minderheidstaal dan wel het bestuderen daarvan als vak. Bovendien wordt voor het peuter- en kleuteronderwijs nog een oplossing gegeven voor de gevallen waarin de overheid geen directe bemoeienis heeft met dit soort onderwijs. In sommige staten zou het aantal sprekers van een streek- of minderheidstaal onvoldoende kunnen worden geacht voor het verzorgen van universitair onderwijs in de betrokken taal. In deze context wordt weleens gewezen op staten die op grond van een specifieke of algemene overeenkomst inzake de erkenning van diploma's, een universitaire graad van een spreker van een streek- of minderheidstaal erkennen die is behaald aan een universiteit in een andere staat waar die zelfde taal wordt gebruikt.

85. De beweegreden om letter g van het eerste lid op te nemen is de gedachte dat het onderwijs in streek- of minderheidstalen niet los kan worden gezien van hun culturele context. Deze talen hangen vaak samen met een eigen geschiedenis en specifieke tradities. Deze geschiedenis en de cultuur van streek- en minderheidstalen maken deel uit van het erfgoed van Europa. Het is dan ook wenselijk dat anderstaligen hiertoe toegang hebben.

86. Wanneer een staat zich ertoe verplicht onderwijs in een streek- of minderheidstaal te verzorgen, dient deze staat erop toe te zien dat noodzakelijke financiële, personele en onderwijsmiddelen beschikbaar zijn. Op deze noodzakelijke consequentie behoeft niet nader te worden ingegaan in het Handvest. Wat het onderwijzend personeel betreft, worden er eisen gesteld aan hun bevoegdheid en dus aan hun opleiding. Dit is een essentieel aspect, waaraan in letter h van het eerste lid een specifieke bepaling is gewijd.

87. Gelet op het fundamentele belang van het onderwijs, en meer in het bijzonder het onderwijsstelsel, voor het behoud van streek- of minderheidstalen, achtte de CAHLR het noodzakelijk een orgaan of organen in te stellen die zijn belast met het toezicht ter zake. De kenmerken van zo'n toezichthoudend orgaan zijn in het eerste lid, letter i, niet omschreven. Het zou derhalve een orgaan van het Ministerie van Onderwijs of een onafhankelijke instelling kunnen zijn. Deze taak zou ook kunnen worden opgedragen aan het in artikel 7, vierde lid, van het Handvest bedoelde orgaan. Het Handvest schrijft in elk geval voor dat de bevindingen van het toezicht openbaar worden gemaakt.

88. Het Handvest beperkt de bescherming van een streek- of minderheidstaal normaliter tot het geografisch gebied waarin zij van oudsher worden gesproken. Artikel 8, tweede lid, vormt echter een uitzondering op deze regel. Zij is ingegeven door het besef dat, gezien de huidige mobiliteit, het territorialiteitsbeginsel in de praktijk niet langer voldoende is voor een doeltreffende bescherming van een streek- of minderheidstaal. Een aanzienlijk aantal sprekers van zo'n taal is bijvoorbeeld naar de grote steden getrokken. Gezien de problemen die verband houden met het verzorgen van onderwijs in streek- of minderheidstalen buiten het gebied waar zij van oudsher worden gesproken, is artikel 8, tweede lid, flexibel geredigeerd wat de verplichtingen van staten betreft; dit lid is alleen van toepassing als het aantal gebruikers van de betrokken taal zulks rechtvaardigt.

Artikel 9 - Rechterlijke autoriteiten

89. Het eerste lid van dit artikel is van toepassing op ressorten van rechterlijke instanties waarin het aantal ingezetenen dat de streek- of minderheidstaal gebruikt, de betrokken maatregelen rechtvaardigt. Deze bepaling komt ten dele overeen met de algemene regel die in de meeste voorschriften van het Handvest is verwoord en waarmee wordt beoogd streek- of minderheidstalen te beschermen in het gebied waarin zij van oudsher worden gebruikt. Wat hogere rechters buiten het gebied van de streek- of minderheidstaal betreft, is het aan de betrokken staat om rekening te houden met de bijzondere kenmerken van zijn rechterlijke macht en de hiërarchische verhouding tussen de diverse instanties.

90. De bewoordingen van de inleidende zin van artikel 9, eerste lid, weerspiegelen het streven van de CAHLR om de grondbeginselen van het rechtsstelsel, zoals gelijkwaardigheid der partijen en het vermijden van onnodige vertragingen in de rechtsgang, te beschermen tegen eventueel misbruik van de faciliteiten in het voordeel van streek- of minderheidstalen. Dit legitieme streven rechtvaardigt echter niet een algemene beperking op de verplichtingen van een Partij ingevolge dit lid; of er al dan niet sprake is van misbruik van faciliteiten dient per geval door de rechter te worden beslist.

91. Er wordt onderscheid gemaakt tussen strafrechtelijke, civiele en administratieve procedures en de diverse opties zijn dan ook aangepast aan de bijzondere aard van elk van deze procedures. Zoals blijkt uit de woorden " en/of", sluit de ene optie de andere niet uit.

92. De bepalingen van artikel 9, eerste lid, hebben betrekking op rechterlijke instanties. Naargelang de diverse regelingen voor de rechtspraak in elke staat, dient, wanneer van toepassing, onder de term "rechters", ook andere rechtsprekende instanties te worden verstaan. Dit geldt met name voor letter c.

93. De eerste optie van de letters a, b en c bevat de uitdrukking "de procedure voeren in de streektaal of taal van een minderheid". Dit impliceert in elk geval dat de desbetreffende streek- of minderheidstaal wordt gebezigd in de rechtszaal en in de procedures waarbij de procespartij die deze taal spreekt, is betrokken. Het wordt echter aan elke staat overgelaten om, gelet op de bijzondere kenmerken van zijn rechtsstelsel, de exacte reikwijdte van de uitdrukking "de procedure voeren" te bepalen.

94. Er dient op te worden gewezen dat het eerste lid, letter a, onder ii, waarbij de Partijen zich ertoe verplichten de verdachte het recht te garanderen dat hij zijn eigen streek- of minderheidstaal mag gebruiken, verder gaat dan het recht van de verdachte - als verwoord in artikel 6, derde lid, letter e, van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens - om zich kosteloos te doen bijstaan door een tolk als hij de voor het gerecht gebruikte taal niet spreekt of verstaat. Evenals het in letter b, onder ii, en c, onder ii, bepaalde berust deze bepaling op de overweging dat sprekers van een streek- of minderheidstaal, zelfs indien zij de officiële taal spreken, zich voor de rechter liever uitdrukken in de taal die hun emotioneel het naast is of waarin zij de beste spreekvaardigheid hebben. Het zou daarom in strijd met de doelstelling van het Handvest zijn, als de toepassing ervan beperkt zou zijn tot situaties waarin een en ander vanuit

praktisch oogpunt noodzakelijk is. Aangezien de bepaling verder gaat dan het mensenrechten-aspect in strikte zin, doordat zij de verdachte in feite de vrije keus geeft en voorschrijft dat er voorzieningen worden getroffen overeenkomstig diens keuze, werd het daarentegen redelijk geacht de staten een zekere beslissingsruimte te gunnen met betrekking tot de vraag of zij de bepaling al dan niet aanvaarden en of zij slechts voor bepaalde gerechtsdistricten geldt.

95. Letter d van het eerste lid heeft tot doel te bewerkstelligen dat de gebruikmaking van vertalingen of tolken, die noodzakelijk is geworden op grond van artikel 9, eerste lid, letters b en c, inderdaad kosteloos is. Staten die niet voor deze optie kiezen, moeten dit vraagstuk zelf oplossen, hetzij overeenkomstig de bestaande wettelijke bepalingen, hetzij door nieuwe specifieke voorschriften aan te nemen, waarbij rekening wordt gehouden met de noodzaak streek- of minderheidstalen te beschermen. De kosten moeten dan - geheel of gedeeltelijk - worden gedragen door de persoon die om een bepaalde handeling verzoekt, dan wel over de partijen worden omgeslagen, enz.

96. Het tweede lid betreft de rechtsgeldigheid van juridische stukken die in een streek- of minderheidstaal zijn gesteld. De werkingssfeer is in feite beperkt, in die zin dat dit lid niet alle voorwaarden voor rechtsgeldigheid noemt, doch zich beperkt tot de bepaling dat het feit dat een document in een streek- of minderheidstaal is gesteld, op zichzelf geen grond kan zijn om de rechtsgeldigheid van een document te betwisten. Deze bepaling sluit bovendien niet uit dat een staat in dergelijke gevallen extra formaliteiten eist, bijvoorbeeld de toevoeging van een bepaalde formule voor waarmerking in de officiële taal. Het tweede lid, letter b, impliceert dat de inhoud van een document waarop een procespartij die een streek- of minderheidstaal gebruikt, zich beroept, direct of indirect (via advertenties, rijksvoorlichtingsdienst, etc) wordt bekendgemaakt aan de tegenpartij of een belanghebbende derde die de streek- of minderheidstaal niet spreekt, zulks in voor hen begrijpelijke vorm.

97. De toepassing van artikel 9, tweede lid, laat de toepassing van verdragen en overeenkomsten inzake wederzijdse rechtshulp waarin het gebruiken van de talen expliciet is geregeld, onverlet.

98. Het derde lid betreft het vertalen van wetsteksten in streek- of minderheidstalen. De zinsnede "tenzij deze teksten op andere wijze worden verstrekt" duidt op gevallen waarin de desbetreffende tekst reeds in de streek- of minderheidstaal bestaat, omdat hij reeds is vertaald in een soortgelijke of dezelfde taal, die de officiële taal van een andere staat is.

Artikel 10 - Bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten

99. Dit artikel heeft tot doel sprekers van een streek- of minderheidstaal in de gelegenheid te stellen hun rechten als burger uit te oefenen en hun burgerplichten te vervullen op een manier die hun uitdrukkingswijze eerbiedigt.

100. De bepalingen zijn hoofdzakelijk bedoeld om de communicatie tussen de overheid en de gebruikers van streek- of minderheidstalen te verbeteren. De sociale en culturele omstandigheden hebben zich immers zo ontwikkeld, dat de overgrote meerderheid van de

sprekers van deze talen tweetalig is en in staat is een officiële taal te gebruiken om met de overheid te communiceren. Het toestaan van het gebruik van streek- of minderheidstalen in de contacten met de overheid is echter van fundamenteel belang voor de positie van deze talen en hun ontwikkeling, ook gevoelsmatig bezien. Als een taal volledig zou worden uitgebannen uit de betrekkingen met de overheid, zou die taal in feite genegeerd worden, aangezien de taal een algemeen communicatiemiddel is dat niet kan worden teruggedrongen tot alleen de privé-sfeer. Bovendien, als een taal niet doordringt tot politieke, juridische en bestuurlijke kringen, verliest zij geleidelijk haar terminologisch potentieel op dat gebied en verwordt zij tot een "gehandicapte" taal, waarin niet alle aspecten van het gemeenschapsleven kunnen wordt uitgedrukt.

101. Artikel 10 onderscheidt drie categorieën maatregelen die van de overheid worden verwacht:
- maatregelen van de bestuurlijke autoriteiten van de staat: d.w.z. het traditionele optreden van de overheid, met name in de vorm van de uitoefening van rechten en bevoegdheden door de overheid krachtens het gewone recht (eerste lid);
- maatregelen van plaatselijke en regionale autoriteiten, d.w.z. lagere overheden met territoriale bestuurlijke bevoegdheden (tweede lid);
- maatregelen van lichamen die openbare diensten verlenen, zowel publiekrechtelijk als privaatrechtelijk, waarover de overheid zeggenschap behoudt: posterijen, ziekenhuizen, elektriciteitsbedrijven, vervoer, enz. (derde lid).

102. Op elk terrein wordt rekening gehouden met de uiteenlopende situaties van de talen, met de nodige aanpassingen naar gelang de specifieke aard van de betrokken autoriteiten of lichamen. In sommige gevallen kan een streek- of minderheidstaal worden erkend als "quasi-officiële" taal, zodat zij, althans in haar eigen gebied, door de overheid als werktaal of normaal communicatiemiddel kan worden gebruikt (waarbij de officiële of meest gesproken taal de voertaal blijft in contacten met mensen die de streek- of minderheidstaal niet beheersen). Een andere mogelijkheid is dat de streek- of minderheidstaal op z'n minst de taal zou kunnen zijn waarvan de overheid zich bedient tot personen die zich in die taal tot haar richten. Wanneer dergelijke oplossingen, gezien de objectieve situatie van een streek- of minderheidstaal, praktisch onuitvoerbaar zijn, dienen minimale voorzieningen te worden getroffen om de positie van de sprekers van deze talen te waarborgen: mondelinge dan wel schriftelijke verzoeken of documenten mogen wel in de streek- of minderheidstaal worden ingediend, zij het zonder de verplichting in die taal te antwoorden.

103. De verplichtingen van de Partijen ingevolge het eerste en derde lid zijn afhankelijk gesteld van de bepaling "voor zover dit redelijkerwijze mogelijk is". Deze clausule treedt niet in de plaats van de vrijheid die de Partijen op grond van artikel 2, tweede lid, en artikel 3, eerste lid, hebben om enkele bepalingen van Deel III van het Handvest niet toe te passen op een bepaalde taal. Deze bepaling is veeleer bedoeld om rekening te houden met het feit dat enkele maatregelen ingrijpende gevolgen hebben wat financiën, personeel en opleiding betreft. Het aanvaarden van een bepaling ten aanzien van een bepaalde taal impliceert dat er middelen beschikbaar worden gesteld en voorzieningen worden getroffen om die bepaling daadwerkelijk uit te voeren. Men beseft evenwel dat zich omstandigheden kunnen voordoen waarin volledige en ongenuanceerde toepassing van de desbetreffende bepaling niet of nog niet reëel is. De zinsnede "voor zover dit redelijkerwijze mogelijk is"

stelt de Partijen bij de uitvoering van de desbetreffende bepalingen in staat per geval vast te stellen in hoeverre sprake is van dergelijke omstandigheden.

104. Het tweede lid, en met name de verplichting "toe te staan en/of aan te moedigen" is zo geformuleerd om rekening te kunnen houden met plaatselijk en regionaal zelfbestuur. Dit betekent niet dat minder belang wordt gehecht aan de daarin vervatte bepalingen, die betrekking hebben op de bestuurslaag die het dichtst bij de burger staat. De CAHLR was zich er meer in het algemeen van bewust dat de toepassing van sommige bepalingen van het Handvest onder de bevoegdheid van plaatselijke en regionale autoriteiten valt, die daardoor met aanzienlijke kosten kunnen worden geconfronteerd. De Partijen dienen erop toe te zien dat de toepassing van het Handvest verenigbaar is met het beginsel lokale autonomie, zoals omschreven in het Europees Handvest inzake lokale autonomie, en met name in artikel 9, eerste lid, dat als volgt luidt: "plaatselijke autoriteiten hebben, in het nationale economische beleid, recht op toereikende eigen financiële middelen, waarover zij binnen het kader van hun bevoegdheden vrijelijk kunnen beschikken".

105. Het tweede lid, letter a, regelt het gebruik van streek- of minderheidstalen "binnen het kader" van het regionale of plaatselijke bestuur. Hiermee wordt bedoeld dat een streek- of minderheidstaal door de betrokken lagere overheid als werktaal kan worden gebruikt. Deze bepaling betekent echter niet dat de streek- of minderheidstaal kan worden gebruikt in contacten met de centrale overheid.

Artikel 11 - Media

106. De tijd en de ruimte die in de media aan streek- of minderheidstalen wordt besteed, is van vitaal belang voor hun behoud. Tegenwoordig kan geen enkele taal haar invloed behouden als zij geen toegang heeft tot de moderne massamedia. De vlucht die deze media wereldwijd hebben genomen alsmede de technologische vooruitgang leiden tot een verzwakking van de culturele invloed van de kleine talen. Met name voor een invloedrijk medium als televisie is het aantal kijkers doorgaans de beslissende factor. Streek- en minderheidstalen vertegenwoordigen daarentegen slechts een kleine culturele markt. Ondanks de nieuwe mogelijkheden die de ontwikkeling van de omroeptechnologie biedt, blijft voor deze talen gelden dat zij geen toegang tot de media hebben zonder overheidssteun. De mediawereld is echter een gebied waarop de overheidsbemoeienis beperkt is en het uitvaardigen van voorschriften is daar niet erg effectief. De overheid treedt op dit terrein hoofdzakelijk op door het bieden van stimulansen en steun. Om ervoor te zorgen dat deze stimulansen en steun ten goede komen aan de streek- of minderheidstalen, verlangt het Handvest van de Staten dat zij verplichtingen aangaan op verschillende niveaus.

107. De in dit artikel vervatte maatregelen zijn bedoeld voor de gebruikers van streek- of minderheidstalen in hun desbetreffende geografische gebied. De bewoordingen van het eerste lid wijken echter af van de formulering in andere artikelen, dit om rekening te houden met de bijzondere aard van audiovisuele media. Zelfs als de maatregelen ten aanzien van één bepaald gebied worden getroffen, kunnen zij ook daarbuiten gevolgen hebben. De maatregelen behoeven echter niet in het betrokken gebied zelf te worden genomen, als zij maar ten goede komen aan hen die daar wonen.

108. Het staat vast dat de overheden in de diverse staten niet in dezelfde mate zeggenschap over de media hebben. Om die reden is in het eerste en het derde lid bepaald dat de omvang van de verplichtingen die de staten aangaan, afhankelijk is van de omvang van hun bevoegdheden of rol op dit terrein. Bovendien wordt onderstreept dat de rol die de staat speelt bij het scheppen van het wettelijk kader en de voorwaarden waarbinnen de doelstelling van dit artikel moet worden verwezenlijkt, in het teken dient te staan van het beginsel van de autonomie van de media.

109. Het eerste lid van artikel 11 onderscheidt diverse verplichtingen ten behoeve van streek- of minderheidstalen op het gebied van radio en televisie, naar gelang het al dan niet een vorm van openbare dienstverlening betreft. Deze dienstverlening, die zowel door publieke als particuliere omroeporganisaties kan worden verzorgd, behelst het aanbieden van een breed scala programma's, waarbij ook rekening wordt gehouden met de smaak en belangen van minderheden. In deze context kan een staat (bijvoorbeeld in de wetgeving of in de zendmachtiging) bepalen dat er programma's in streek- of minderheidstalen worden uitgezonden. Dit is geregeld is letter a. Wanneer de omroep echter als een louter particuliere aangelegenheid wordt beschouwd, kan de staat niet meer doen dan "aanmoedigen of vergemakkelijken" (letters b en c). Voor de geschreven pers geldt dit altijd (letter e). Indien van toepassing, omvatten de verplichtingen van de Partijen ook het toewijzen van frequenties aan de organisaties die uitzenden in een streek- of minderheidstaal.

110. Hoe beperkt de rol van de staat op het gebied van de media ook moge zijn, de staat is doorgaans op z'n minst bevoegd de vrijheid van communicatie te waarborgen, of maatregelen te nemen om hinderpalen voor die vrijheid weg te nemen. Om die reden bevat het tweede lid niet dezelfde bepaling als het eerste lid met betrekking tot de omvang van de bevoegdheden van de overheid. De verplichting om de vrijheid van ontvangst te garanderen betreft niet alleen bewust aangebrachte barrières voor de ontvangst van programma's uit buurlanden, maar ook "passieve" barrières, d.w.z. het verzuim van de bevoegde autoriteiten om maatregelen te nemen om deze ontvangst mogelijk te maken.

111. Gezien het feit dat uitzendingen vanuit een buurland wellicht niet zijn onderworpen aan dezelfde wettelijke voorwaarden als de programma's van eigen bodem. bevat de derde volzin van dit lid een waarborg die op dezelfde wijze is verwoord als in artikel 10, tweede lid, van het Europese Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens wat de vrijheid van meningsuiting betreft. Er dient evenwel op te worden gewezen dat voor de staten die Partij zijn bij de Europese Overeenkomst inzake grensoverschrijdende televisie, de omstandigheden en voorwaarden waaronder de in artikel 11, tweede lid, van het Handvest gewaarborgde vrijheden kunnen worden beperkt, in genoemde Overeenkomst zijn
geregeld. Hiervoor geldt met name het beginsel dat de overheid zich dient te onthouden van beperkingen voor de doorgifte op het eigen grondgebied van programma's die in overeenstemming zijn met de bepalingen van de Overeenkomst inzake grensoverschrijdende televisie. De bepalingen van dit lid laten de intellectuele-eigendomsrechten overigens onverlet.

112. Artikel 11, derde lid, regelt de behartiging van de belangen van de gebruikers van streek- of minderheidstalen in de organen die zijn belast met het waarborgen van het

pluralisme van de media. Dergelijke structuren bestaan in de meeste Europese landen reeds. De woorden "of dat deze in aanmerking worden genomen" zijn opgenomen omdat het soms lastig is om te bepalen wie eigenlijk de vertegenwoordigers van de gebruikers van deze talen zijn. De CAHLR achtte het echter voldoende dat taalgroepen op dezelfde voet zijn vertegenwoordigd als andere bevolkingsgroepen. Dit zou bijvoorbeeld kunnen geschieden via de in artikel 7, vierde lid, van het Handvest bedoelde organen.

Artikel 12 - Culturele activiteiten en voorzieningen

113. Net als in artikel 11 wordt van de staten verlangd dat zij zich verplichten voor zover de bevoegdheid of de rol van de overheid het toelaat dat zij op dit gebied maatregelen treffen. Aangezien de overheid echter een zekere invloed heeft op omstandigheden waaronder culturele voorzieningen worden gebruikt, verlangt het Handvest dat zij erop toezien dat streek- of minderheidstalen een passend aandeel hebben in de functies die deze voorzieningen vervullen.

114. In het eerste lid, letter a, wordt in het algemeen van de staten verlangd dat zij initiatieven voor kenmerkende cultuuruitingen die eigen zijn aan streek- of minderheidstalen aanmoedigen. Deze steun kan worden verleend met de middelen die gewoonlijk worden aangewend ter bevordering van de cultuur. Onder "de verschillende mogelijkheden om toegang te verkrijgen" wordt - afhankelijk van de culturele activiteit - verstaan publikatie, produktie, presentatie, verspreiding, uitzending, enz.

115. Vanwege het beperkte aantal sprekers onder de bevolking hebben streek- of minderheidstalen niet dezelfde culturele produktiviteit als grote talen. Om het gebruik van deze talen te bevorderen en de sprekers tevens toegang te geven tot een uitgebreid cultureel erfgoed, is het derhalve noodzakelijk dat er wordt gewerkt met technieken als vertaling, nasynchronisatie en ondertiteling (eerste lid, letter c). Het vermijden van culturele barrières impliceert echter tweerichtingsverkeer. Voor de levensvatbaarheid en de positie van streek- of minderheidstalen is het daarom van essentieel belang dat in die talen geproduceerde belangrijke werken bekend worden onder een groter publiek. Dat is het doel van het eerste lid, letter b.

116. Wat betreft het functioneren van culturele instellingen, d.w.z. organisaties die uiteenlopende culturele activiteiten ondernemen of ondersteunen, wordt van de staten verlangd dat zij erop toezien dat deze organisaties in hun programma's voldoende belang hechten aan de kennis en het gebruik van streek- of minderheidstalen en hun culturen (artikel 12, eerste lid, letters d t/m f). Het Handvest kan uiteraard niet voorschrijven hoe streek- en minderheidstalen moeten worden ingebed in de activiteiten van genoemde instellingen. Het spreekt slechts van "in passende mate[1] integreren". De staten hebben op dit gebied veelal een begeleidende en toezichthoudende taak. Van de staten wordt niet verwacht dat zij dit streven zelf bevorderen; zij dienen er slecht op "toe te zien" dat dit doel wordt nagestreefd.

---

[1] In de Nederlandse tekst is 'in passende mate' weggevallen.

117. Het Handvest voorziet ook in de oprichting van een orgaan voor elke streek- of minderheidstaal dat is belast met het verzamelen, bewaren en verspreiden van werken in die taal (artikel 12, eerste lid, letter g); gezien de zwakke positie waarin veel streek- of minderheidstalen verkeren, is het noodzakelijk deze taak systematisch aan te pakken. De wijze van aanpakken wordt aan de ondertekenende staten overgelaten. Voor de toepassing van letter g kan het noodzakelijk zijn dat bepaalde staten hun wetgeving inzake het wettelijk depot en het archiefwezen herzien, zodat het bedoelde orgaan kan meewerken aan het bewaren van werken in streek- of minderheidstalen.

118. De toepassing van artikel 12, eerste lid, houdt verband met het gebied waarin de streek- of minderheidstaal wordt gebruikt, hoewel wordt onderkend dat veel bepalingen in de praktijk doorwerken tot buiten dat gebied. Gezien de aard van de culturele activiteiten en de behoeften die ontstaan buiten de gebieden waar streek- en minderheidstalen van oudsher worden gebruikt (met name ten gevolge van migratie in eigen land), bevat artikel 12, tweede lid, bepalingen die overeenkomen met die van artikel 8, tweede lid.

119. Alle landen trachten hun nationale cultuur in het buitenland uit te dragen. Teneinde een volledig en betrouwbaar beeld van die cultuur te geven, mag daarbij niet voorbij worden gegaan aan streek- of minderheidstalen en hun culturen. Deze verplichting, die in artikel 12, derde lid, is vastgelegd, is een wijze van toepassing van het beginsel van de officiële erkenning van streek- of minderheidstalen, dat is verwoord in artikel 7, eerste lid, letter a, van Deel II van het Handvest.

Artikel 13 - Economisch en sociaal leven

120. In de economische en sociale stelsels die de landen van de Raad van Europa kennen, is het ingrijpen van de overheid in het economische en sociale leven hoofdzakelijk beperkt tot het uitvaardigen van wetten en voorschriften. Onder dergelijke omstandigheden zijn er niet veel mogelijkheden voor de overheid om ervoor te zorgen dat voldoende rekening wordt gehouden met streek- of minderheidstalen. Niettemin bevat het Handvest een aantal maatregelen op dit gebied. Enerzijds wordt getracht maatregelen die het gebruik van streek- of minderheidstalen in het economische en sociale leven verbieden of tegengaan, af te schaffen, en anderzijds stelt het een aantal positieve maatregelen voor.

121. De bepalingen van artikel 13, eerste lid, geven concrete uitvoering aan het discriminatieverbod. Daarom gelden zij op het hele grondgebied van de ondertekenende staten en niet alleen in de delen van het land waar de streek- of minderheidstaal wordt gesproken.

122. In artikel 13, tweede lid, is een aantal concrete maatregelen genoemd die streek- of minderheidstalen steunen in deze sector. Om praktische redenen zijn deze beperkt tot het gebied waarin de streek- of minderheidstalen worden gebruikt. Wat de zinsnede "voor zover dit redelijkerwijze mogelijk is" betreft, zij verwezen naar de toelichting bij artikel 10 (paragraaf 101) hierboven. De verplichtingen van de Partijen reiken tot slot slechts voor zover de overheid bevoegd is; dit geldt echter alleen voor letter c.

Artikel 14 - Grensoverschrijdende uitwisselingen

123. Dit artikel is een nadere uitwerking van de in artikel 7, eerste lid, letter i, verwoorde gedachte. Zie de toelichting bij dat artikel (paragrafen 68-69).

124. Bovendien is op veel terreinen een toeneming waar te nemen van de grensoverschrijdende samenwerking tussen aangrenzende regio's van verschillende staten. Bekend is, dat dit in sommige gevallen nog als probleem kan worden gezien wat de territoriale integriteit aangaat. Nu de Europese staten echter steeds verder naar elkaar toegroeien, biedt dit de betrokken staten echter de gelegenheid om hun wederzijds begrip te verbeteren via "een culturele factor". De Raad van Europa heeft een kaderverdrag inzake grensoverschrijdende samenwerking op plaatselijk en regionaal niveau opgesteld. Hoewel het wenselijk is dat deze samenwerking in het algemeen wordt ontwikkeld, wordt in letter b onderstreept dat dit met name geldt wanneer aan weerszijden van de grenzen dezelfde taal wordt gesproken.

125. De beoogde samenwerking kan zich uitstrekken tot partnerverbanden tussen scholen, uitwisselingen van leraren, de wederzijdse erkenning van diploma's en bewijzen van bevoegdheid, het gezamenlijk organiseren van culturele activiteiten, het op grotere schaal verspreiden van cultuurgoederen (boeken, films, tentoonstellingen, enz.) en grensoverschrijdende activiteiten van culturele instellingen (toneelvoorstellingen, lezingen, enz.). In sommige gevallen kan dit ook een bevredigende (en goedkopere) manier zijn om uitvoering te geven aan de verplichtingen die zijn aangegaan ingevolge andere artikelen van het Handvest; bijvoorbeeld wat het verzorgen van hoger onderwijs betreft, zoals bepaald in artikel 8, eerste lid, letter e, zou in een bilaterale overeenkomst kunnen worden geregeld dat studenten de desbetreffende instellingen in een buurland mogen bezoeken.

Deel IV: TOEPASSING VAN HET HANDVEST (Artikelen 15-17)

126. Om de Raad van Europa, de lidstaten en het publiek in staat te stellen de toepassing van het Handvest te volgen, is gekozen voor een systeem waarbij de Partijen periodiek verslag uitbrengen over de ingevolge het Handvest getroffen maatregelen. De verslagen dienen eens in de drie jaar te worden ingediend. Het eerste verslag, waarin de situatie van de streek- of minderheidstalen dient te worden beschreven zoals deze is op het tijdstip waarop het Handvest voor de betrokken staat in werking treedt, moet echter binnen een jaar na die datum worden ingediend.

127. Ter wille van de doelmatigheid van bovengenoemd systeem, regelt het Handvest de instelling van een commissie van deskundigen, die de door de diverse Partijen ingediende verslagen bestudeert. Ook organen of verenigingen die nadere informatie wensen te verstrekken of de aandacht willen vestigen op bepaalde situaties die verband houden met de toepassing van het Handvest, met name Deel III, kunnen zich tot deze commissie wenden (artikel 16, tweede lid). Alleen lichamen die statutair gevestigd zijn in één der Partijen kunnen zich met betrekking tot die Partij tot de commissie van deskundigen richten. Deze constructie heeft tot doel te voorkomen dat groeperingen waarvan het hoofdkwartier buiten de betrokken Partij is gelegen, het toetsingsstelsel van het Handvest misbruiken om tweedracht onder de Partijen te zaaien.

128. Deze procedure is nadrukkelijk geen quasi-juridische klachtenregeling. De commissie van deskundigen heeft uitsluitend tot taak toe te zien op de uitvoering van het Handvest en is bevoegd hiertoe informatie te ontvangen. De in artikel 16 bedoelde lichamen mogen de commissie niet verzoeken als een soort beroepsinstantie op te treden.

129. De commissie van deskundigen kan alle met betrekking tot de desbetreffende staat ingediende informatie verifiëren en moet die staat om een toelichting of nadere gegevens vragen teneinde haar onderzoek te kunnen verrichten. De resultaten daarvan worden voorgelegd aan het Comité van Ministers, te zamen met het commentaar van de betrokken staat, zulks bij het indienen van de deskundigenrapporten. Hoewel het in het belang van de openheid goed leek dat deze rapporten automatisch zouden worden openbaar gemaakt, meende men, gezien de voorstellen voor aanbevelingen van het Comité van Minister ten aanzien van een bepaalde staat die zij zouden kunnen bevatten, dat het aan het Comité van Ministers moest worden overgelaten om per geval te beoordelen in hoeverre een rapport voor openbaarmaking in aanmerking komt.

130. Het aantal leden van de commissie van deskundigen is gelijk aan het aantal Partijen bij het Handvest. Zij moeten over erkende bekwaamheid op het gebied van streek- of minderheidstalen beschikken. Door de nadruk te leggen op de zuiver persoonlijke eigenschap "hoogste integriteit", maakt het Handvest tevens duidelijk dat de in de commissie benoemde deskundigen zelfstandig moeten kunnen optreden en geen instructies mogen ontvangen van de betrokken regeringen.

131. Deze constructie voor de toetsing van de toepassing van het Handvest door een commissie van deskundigen maakt het mogelijk een hoeveelheid objectieve informatie te verzamelen betreffende de situatie van streek- of minderheidstalen, terwijl de specifieke verantwoordelijkheden van de staten ten volle worden geëerbiedigd.

DEEL V: SLOTBEPALINGEN

132. De slotbepalingen in de artikelen 18 tot en met 23 zijn gebaseerd op de standaard-slotbepalingen van verdragen die in het kader van de Raad van Europa worden gesloten.

133. Besloten werd om in deze slotbepalingen geen bepaling op te nemen betreffende de territoriale werkingssfeer, op grond waarvan staten een deel van hun grondgebied van de toepassing van het Handvest zouden kunnen uitsluiten. Eén van de kenmerken van het Handvest is immers dat het reeds betrekking heeft op bepaalde gebieden, namelijk de gebieden waar streek- of minderheidstalen worden gebruikt. Bovendien hebben staten ingevolge artikel 3, eerste lid, al het recht de streek- of minderheidstalen aan te geven ten aanzien waarvan zij concrete verplichtingen aangaan.

134. Op grond van artikel 21 kunnen de Partijen slechts voorbehouden maken ten aanzien van artikel 7, tweede tot en met vijfde lid, van het Handvest.
De CAHLR meende dat de staten niet de mogelijkheid moesten hebben een voorbehoud te maken met betrekking tot het eerste lid van artikel 7, aangezien dit doelstellingen en beginselen bevat. Wat Deel III betreft, huldigt de CAHLR het standpunt dat de Partijen al

zoveel keuzevrijheid hebben bij de verplichtingen die zij aangaan, dat het ongepast zou zijn hier voorbehouden toe te staan.

135. Gezien het belang van de inhoud van het Handvest voor veel staten die geen of nog geen lid zijn van de Raad van Europa, werd besloten dat het Handvest een open verdrag moest zijn, waartoe niet-lidstaten op uitnodiging kunnen toetreden (artikel 20).